1974
Temmuz
Ağustos
sayı: 19-20
10 TL.

yeni adımlar

aylık sanat ve siyaset dergisi

- *emperyalizm üzerine düşünceler*
- *emperyalizme karşı bildiriler ilkesi*
- *tekelci devlet kapitalizmi*
- *çok uluslu şirketler*
- *türkiye'de sosyalizmin teorik meseleleri*
- *proleter kültür ve proleter sanat*

h.denis

marksist değer teorisi ve kapitalizm

orhan suda P. K. 1 sirkeci - İstanbul

yeni adımlar

aylık sanat ve siyaset dergisi

TEMMUZ - AĞUSTOS 1974

SAYI : 19/20

Yönetim ve yazışma : Salkım Söğüt Sk. 20/9 Yerebatan — İstanbul / Baskı-dizgi : Latin Matbaası / Kapak basımı : Evren Ofset / İzmir dağıtım : DATİC / Ankara dağıtım : AYDIN KİTABEVİ / İstanbul dağıtım : DE—DA Cağaloğlu Yokuşu Kemaliye Han 4/14 / ABONE : YILLIĞI 75, ALTI AYLIĞI 40 / DIŞ ÜLKELER : YILLIĞI 125, ALTI AYLIĞI 65 / Gönderilen yazılar basılsa da, basılmasa da geri verilmez. Abone ve havale : Orhan Suda, P.K. 1, Sirkeci - İstanbul.

Kurucuları
Metin İlkin - Orhan Suda

Sahibi
Orhan Suda

Sorumlusu
Emir Ünalan

DUYURU

Geçen yıl büyük bir ilgi gören ve 70'den fazla hikâyecinin katıldığı **Yeni Adımlar Sabahattin Ali Hikâye Yarışması**'nın 1974 yılı için katılma şartları aşağıda belirtilmiştir.

Seçici Kurul

FAKIR BAYKURT
VEDAT GÜNYOL
CEMALETTİN AYKIN
(Aix-En-Provence Doğu Dilleri Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi)
METİN İLKİN
ORHAN SUDA

Sabahattin Ali Hikâye Yarışması'na

a) Dileyen herkes, şimdiye kadar hiçbir yerde yayınlanmamış **iki hikâye ile** katılacaktır.

b) Hikâyelerin konuları ve kişileri devrimci açıdan işlenmiş olmalı ve küçük burjuva çevrelerin jargonu ile değil, halkımızın büyük çoğunluğunun ortaklaşa kullandığı dille kaleme alınmalıdır.

c) Katılma süresi 1 Kasım 1974'de sona erecektir. Bu tarihten sonra gönderilen hikâyeler yarışmaya katılamaz.

d) Gönderilecek hikâyelerde **müstear ad** kullanılamaz.

e) Hikâyelerin çift aralıkla daktiloda yazılmış olması, ve her hikâyeden **beş nüsha** olmak üzere 10 nüsha gönderilmesi şarttır. Zarfların sol üst köşesine **Yeni Adımlar Sabahattin Ali Hikâye Yarışması** diye yazılmalıdır.

f) Hikâyeler uzun ya da kısa olabilir.

g) Seçici Kurul, gönderilecek hikâyeleri 15 Aralık 1973 tarihine kadar incelemiş olacaktır.

h) Seçici Kurul'un değerlendirme ve oylama sırasındaki konuşmaları ve görüşleri teype alınacak, birinciliği ve ikinciliği kazanan hikâyeler Yeni Adımlar'ın **1974 YILLIĞI**'nda yayımlanacaktır. Kazananların ödülleri kendilerine verilecek, taşrada oturuyorlarsa, postayla gönderilecektir.

i) **Birinciye 3000.—, ikinciye 2000.—** lira ödül verilecektir.

Yazışma adresi :

Orhan Suda
Yeni Adımlar
P.K. 1 Sirkeci/ISTANBUL

Poulantzas türkçesi : mustafa ekmeksiz

SOSYAL SINIFLAR

Marksist teoriye göre sosyal sınıflar nedir? Bunlar, **esas olarak** (ama yalnızca bununla kalmamak üzere) **üretim süreci** içindeki yerleri, yani ekonomik alan içindeki yerleriyle belirlenen sosyal etken grupları, insan gruplarıdır. Sosyal etkenlerin ekonomideki yeri, sosyal sınıfların tayininde esas rolü oynar. Ama bundan, sosyal sınıfların tayini için bu ekonomik yerin yeterli olacağı sonucunu çıkaramayız. Marksizm, sosyal bir düzen ya da üretim tarzında ekonomik olanın gerçekten tayin edici rolü olduğunu söyler; ama politik ve ideolojik olanın (yani üstyapının) da rolü vardır. Marks, Engels, Lenin ve Mao sosyal sınıfları her ne zaman tahlil etseler, yalnızca ekonomik kriterlerle yetinmezler, politik ve ideolojik kriterlere de açıkça baş vururlar. O halde, sosyal bir sınıf, sosyal pratikler toplamı içindeki yeri, yani politik ve ideolojik ilişkileri kapsayan toplam iş bölümü içindeki yeri ile belirlenir diyebiliriz. Bu yer, sınıfların **yapısal tayinine**, yani yapı (üretim ilişkileri, politiko-ideolojik hakimiyet/bağımlılık) tarafından tayin edilişin sınıfsal pratikleri etkileme tarzına uygun düşer; çünkü sınıflar ancak sınıf mücadelesinin içinde varlık gösterirler. (1) Bu da yapının, sosyal iş bölümüne etkisi şeklini alır. Ama burada, ancak sınıf mücadelesi içinde varlık gösteren bu sınıfların tayini olgusunun, **konjonktür içindeki sınıfsal durumdan** açık bir şekilde ayırt edilmesi gerektiğini belirtmek gerekir. Sınıfların tayininde politik ve ideolojik ilişkilerin önemini ve sosyal sınıfların ancak sınıf mücadelesi içinde varlık gösterdikleri gerçeğine işaret ederken, sınıfsal tayini, sınıfsal duruma indirgeyen 'volotarist' hataya düşmeme-

liyiz. Bu hatadan son derece önemli sonuçlar doğar. Bunların üzerinde teknisyenler, mühendisler ve işçi aristokrasisini ele alan bölümlerde durulacaktır. Bununla birlikte ekonomik kriter tayin edici olarak kalır. O halde, Marksist anlayışa göre 'ekonomik' ve 'ekonomik kriter' deyimlerini nasıl anlamamız gerekiyor?

I. SOSYAL SINIFLAR VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ

'Ekonomik alan', üretim süreci ve sosyal etkenlerin yeri tarafından, yani bunların **üretim ilişkileri** tarafından sosyal sınıflara dağılımı ile tayin olunur. Üretim/tüketim/sosyal ürünün bölüşümünden oluşan birimde tayin edici role sahip olan, üretimdir. Sınıflar arasında bu seviyedeki fark, meselâ uzun bir Marksizm öncesi geleneğinin inandığı, bugün de bütün bir dizi sosyologların hâlâ inanmakta oldukları gibi, nispi gelir seviyelerine dayanan bir fark ('zengin' ile 'fakir' arasındaki fark) değildir. Nispi gelir seviyeleri arasındaki söz götürmez farkın kendisi üretim ilişkilerinin sonucudur.

O halde, üretim süreciyle, bu süreci oluşturan üretim ilişkileri nedir? Üretim sürecinde ilk olarak karşımıza **iş (emek) süreci** çıkar: insanın tabiatla ilişkisini genel olarak tayin eden budur. Ama, iş süreci kendisini daima tarihsel olarak tayin edilmiş bir sosyal tarzda gösterir. Ancak üretim ilişkileriyle birlikte var olur. Sınıflara ayrılmış bir toplumda üretim ilişkileri, maddi üretim içinde insanların tabiatla ilişkilerini kapsayan ikili bir ilişkiden ibarettir. Bu ikili ilişki, önce insanlar ile diğer insanlar arasındaki ilişkiler - sınıfsal ilişkiler -, sonra da üretim etkenleriyle emeğin obje ve araçları (üretim güçleri) arasındaki ilişkilerdir. Demek ki, bu iki ilişki, işçi olmayanın (mülkiyet sahipleri) işin obje ve araçları ile ilişkisi ve dolaysız üreticinin (doğrudan doğruya işçinin) işin obje ve araçlarıyle ilişkisini ilgilendirir. Bu ilişkilerde iki veche vardır: (a) ekonomik mülkiyet: bununla üretim araçlarının gerçek ekonomik kontrolü, yani üretim araçlarını belli kullanımlara yöneltmek, bunun sonucu elde edilen ürünlere tasarruf etmek iktidarı (gücü) anlaşılır; (b) zilyedlik: bundan ise üretim araçlarını işe koşmak yetkisi anlaşılır.

Mülkiyet Sahipleri ve Üretim Araçları

Sınıflara ayrılmış her toplumda birinci ilişki (mülkiyet sahipleri/üretim araçları) daima birinci veçheye tekabül eder: üretim

araçlarının fiilen kontrolunu elde bulunduranlar mülkiyet sahipleridir, bu sebeble doğrudan doğruya işçilerden türlü biçimlerde artı değer sızdırmak suretiyle onları sömürürler. Ama mülkiyet sahipliğini, gerçek ekonomik sahiplik, üretim araçlarının kontrolü olarak anlamak, geçerliği yasalarla korunan ve üstyapı alanına giren **hukuki** mülkiyetten ayırt etmek gerektir. Şüphesiz yasalar genel olarak ekonomik mülkiyeti haklı gösterir; bununla birlikte, hukuki, mülkiyetin gerçek ekonomik mülkiyete tıpatıp uymaması da mümkündür.

Bunu iki örnekle gösterebiliriz; kırsal alandaki sınıf bölünmesindeki **büyük çiftçilerin** durumundan başlayalım. Lenin'e göre bunlar, kiralayıcı (rentier) kapitalistin malı olan toprağın resmî, hukukî mülkiyetine sahip olmadıkları halde, zengin köylülüğe mensupturlar. Bunlar yüksek gelirleri dolayısıyle değil, toprak ve iş araçlarının gerçek kontroluna sahip oldukları içindir ki zengin köylülüğe dahildirler; etkili ekonomik mülkiyet sahipleri olmaları bundan ileri gelir. Bu durumu yalnızca bir örnek olarak belirtiyorum. Kendisi başlı başına bir sınıfı oluşturmayan köylülüğün sınıfsal bölümlerinin ayrıntılı tahliline yerimiz elvermiyor. Bununla birlikte, ancak resmî, hukukî sahiplik ile, gerçek ekonomik sahiplik arasında kesin bir ayırım yapmak şartıyle, kırsal alanı, her sınıfı farklı mülkiyet ve sömürü biçimlerinden doğan grupları kapsayacak şekilde zengin, orta ve fakir köylülere ayırabiliriz.

İkinci bir örnek, SSCB ile 'sosyalist' ülkelerdeki durumdur. Bu çok tartışmalı bir konudur; ama burada atlanmaması gerekiyor. Bu ülkelerde üretim araçlarının hukuki mülkiyeti, 'halkın devleti' olduğu öne sürülen devlete aittir. Oysa gerçek kontrol (yani ekonomik mülkiyet), Sovyet'lerin ve işçi konseylerinin ortadan kalkmasından da görebileceğimiz gibi, hiç de işçilerin kendilerinin değil, işletme müdürlerinin, parti aygıtına dahil olanların elindedir. Bu sebeple, kollektif mülkiyet tarzının yeni bir 'ekonomik özel mülkiyet' tarzını gizlediği iddia edilebilir, dolayısıyle SSCB'de yeni bir 'burjuvazi'den söz edilebilir. Gerçekte, sınıfsal sömürünün kaldırılması, basit bir şekilde hukuki özel mülkiyetin kaldırılması demek değildir; gerçek ekonomik mülkiyetin kaldırılması - yani üretim araçlarının işçilerin kendileri tarafından kontrol edilmesi - demektir.

Bu düşüncelerin sosyalizme geçiş meselesiyle ilgisi vardır. Ekonomik mülkiyet ile resmî, hukukî mülkiyet arasındaki bu çok önemli teorik ve gerçek ayrımı akıldan çıkarmazsak, işletmelerin yalnızca devletleştirilmesinin bir hal çaresi olmadığını görebiliriz. Bu yalnızca, burjuvazinin devletleştirilmeleri kendi menfaatlerine

uygun şekle getirmesinden ileri gelmez. İşletmelerin millileştirilmesi, ya da ekonominin devlet tarafından devralınması, devlet iktidarındaki bir değişmeyle birlikte bile olsa, ancak hukuki mülkiyet biçimini değiştirir. Son tahlilde, ekonomik mülkiyeti temelinden değiştirebilecek ve böylece sınıfların ortadan kalkmasına götürebilecek tek şey, üretimin bizzat işçiler tarafından kontrol edilmesidir.

Sömürülen Sınıf ve İş Araçları

İkinci ilişkiye, dolaysız üreticilerin (işçilerin) iş araçları ve objesi ile ilişkilerine dönelim. **Sömürülen sınıfı** belirleyen budur. Bu ilişki, içinde yer aldığı çeşitli üretim biçimlerine göre çeşitli biçimler alır. Kapitalizm öncesi üretim tarzlarında doğrudan doğruya üreticiler (işçiler) iş araçlarından ve objesinden büsbütün ayrılmış durumda değillerdi. Meselâ, feodal üretim tarzını ele alırsak, toprağın gerek hukuki, gerekse ekonomik **mülkiyetine** feodal sahip olduğu halde, serf geleneksel olarak muhafaza olunan kendi toprak parçasının zilyedliğine sahipti. Bu zilyedlik feodal tarafından kolayca ve olduğu gibi çekip alınamazdı. Bu üretim tarzında sömürü, emekle ya da aynî olarak ödenebilen **angarya** tarzında **dolaysız artı emek elde etmekti.** Başka deyimle, ekonomik mülkiyet ve zilyedlik birbirinden farklıydı, çünkü her ikisi de mülkiyet sahipleri ile mülkiyet araçları arasındaki aynı ilişkiye bağlı değildi. Buna karşılık, kapitalist üretim tarzında, doğrudan doğruya üreticiler (işçiler), üretim araçlarından büsbütün yoksun kılınmıştır. Bu araçlar fiilen kapitalistlerin tasarrufu altındadır: Marks, buna 'çıplak işçi' fenomeni der. İşçinin elinde olan, yalnızca kendi iş gücüdür. Bunu bir **meta** olarak satar. Meta tarzının genelleşmesini bu fenomen tayin eder. Bu nedenle kapitalist, artı emeği doğrudan doğruya değil, aksine, metada cisimleşen emek aracılığıyle - **artı değer toplamak** suretiyle - elde eder.

Bundan önemli sonuçlar çıkar. **Üretim süreci**, teknolojik faktörlerle değil, insanlar ile üretim araçları arasındaki ilişkilerle belirlenir; bu yüzden de iş süreci ve üretim ilişkileri birliği ile tanımlanır. Sınıflara bölünmüş toplumlarda, nötr bir deyim olarak anlaşılan »üretici emek» diye birşey yoktur. Sınıflara bölünmüş her üretim biçiminde üretici emek, o biçimin üretim ilişkilerine tekabül eden emektir: kendine özgü **sömürü** biçimini doğuran emektir. Böyle toplumlarda üretim daima sınıflar arasında bir bölünmeyi, sömürüyü ve mücadeleyi ifade eder. Bu yüzden, kapitalist üretim

biçiminde üretici emek, (daima kullanım değerini esas alan) **metalar** tarzında mübadele değeri, dolayısıyle de **artı değer** üreten emektir. Kapitalist üretim tarzında **işçi sınıfı** özellikle bu şekilde tanımlanır: üretici emek, doğrudan doğruya üretim ilişkileri içindeki sınıflar arasındaki bölünmeye bağlıdır.

Üretici Emek ve Üretici Olmayan Emek

Bu formülasyon, bazı meseleleri çözmemize imkân sağlarken, yeni yeni bazı meseleleri de karşımıza çıkarır. İşçi sınıfı, **ücretleriyle** belirlenemez; çünkü ücretler ürünün, iş gücünün alım-satımını belirleyen anlaşma uyarınca bölüşüldüğü hukukî biçimdir. Her işçi, ücret alan bir kimse olduğu halde, her ücret alan kişi işçi değildir; çünkü her ücret alan kişi, ille de üretici işçi, yani artı değer (meta) üreten bir kimse değildir. Marks'ın bu konuyle ilgili apaçık tahlilleri vardır: Meselâ, ulaştırma işçilerinin (demiryolu işçileri, v.b.,) işçi sınıfına mensup üretici işçiler sayar. Bu, bir metanın pazarda ortaya çıkıncaya kadar (meta olarak - Çev.) var olmamasından ötürüdür: üretici emek tanımında ise, önemli faktör meta (artı değer) dır. Oysa, ticarî kurumlarda, bankalarda, reklam ajanslarında, hizmet sanayilerinde, v.s., ücret alanlar, üretici işçi arasına girmezler. Bu, onlardan bazılarının dolaşım (tedavül) alanına mensup olmalarından, buna karşılık geri kalanlarının artı değer üretmeyip yalnızca onun gerçekleşmesine katkıda bulunmalarından ötürüdür.

Mesele, işletmelerde maddi üretim içinde ve yöresinde çalışan teknisyen ve mühendisler söz konusu olduğunda daha da karmaşıktır: bunlar çoğu kez (yanlış olarak) 'bilim taşıyıcıları' diye adlandırılan gruptur. Ekonomik düzlemle yetinen, aslındaysa çelişik iki cevap getiren Marks'ta, bu meselenin tutarlı ya da açık seçik bir değerlendirmesi yoktur. **Artı değer Teorileri** ve **Grundrisse'** de Marks, **kollektif işçi** deyimini kullanır. Marks, (a) üretici güçlerin gitgide daha fazla sosyalizasyonu, (b) meta üretimine katılan çeşitli emeklerin gitgide daha fazla iç içe girmesi karşısında bilimin üretici güçlerin bir parçası haline geldiğini ve teknisyenlerin kollektif işçi aracılığıyle işçi sınıfının bir bölümü sayılması gerektiğini ileri sürer. Bu da onların işçi aristokrasisini oluşturdukları sanısına götürür, nitekim, Lenin, işçi aristokrasisini işçi sınıfının kendi tabası olduğunu düşünüyordu. Oysa, **Kapital**'de Marks, açık şekilde, bu etkenler kategorisinin işçi sınıfının bir parçası olmadığını, çünkü bilimin yalnızca uygulamalarının üretim sürecine katıldı-

ğını, bu yüzden de onun doğrudan doğruya bir üretici güç olmadığını düşünür. Üstelik bu uygulamalar, artı değerin dolaysız üretimine değil, arttırılmasına ve gerçekleştirilmesine katkıda bulunur. O halde, teknik etkenler (ajanlar), işçi sınıfının bir bölümünü teşkil etmezler.

Bunun önemi nedir? Önce, («teknik» bir tarzda anlaşılan) hiç bir cevap getirmeyen bir takım ekonomik kriterlerin sınırlılığına işaret edelim. İlk olarak, teknik bir tarzda, yani teknik iş bölümüne bağlı bir bölünme tarzında anlaşılan «kol» ve «kafa» işçileri arasındaki ayrım vardır. Kendi başına bu ayrım, yalnızca üretim süreci seviyesinde kalsa bile, sınıflara ayrılmanın yeterli şartı değildir. Artı değer üreten üretici işçi, hiç bir şekilde yalnızca kol işçisine indirgenemez. Öte yandan, kol ve kafa işi arasındaki bu ayrımın ne kadar önemli olduğunu, sosyal sınıfları tayin eden sosyal iş bölümü içindeki yerlerin tümünü bu ayrımın nasıl karakterize ettiğini incelediğimiz zaman görürüz. Burada, işletme içinde iş konusu üzerinde yetki ve işe yön verme, kafa emeği ile «bilgi sırrına» bağlıdır. Kol ve kafa emeği arasındaki bu ayrılık, ancak ideolojik ilişkiler içinde bulunduğu zaman sınıfların tayininde önem taşır.

İkinci olarak Fransız Komünist Partisi'nin son yayını **Traité d'Economie Marxiste: le Capitalisme monopoliste** (2)'te sözü edilen kollektif işçi ile üretici işçi ayrımı vardır. Bu eser, hemen hemen yalnızca ekonomik kriterlere dayandırılmıştır. Mesele üzerinde durmaya değecek kadar önemlidir. I. Cilt, s. 211'de yazarlar, «kollektif işçi» yi doğrudan doğruya artı değer üretenler (işçi sınıfı) olarak daha kesin 'üretici işçi' deyiminden farklı olarak, artı değer üretimine 'teknik bakımdan katkıda bulunan kimseler' diye tanımlama girişiminde bulunuyorlar. Bu kavramlar, işçi olmadıkları düşünülen, ama gene de 'kollektif işçi'nin, yani 'yarı-işçilerin' bir bölümünü teşkil ettikleri düşünülen ne idiğü belirsiz bir sürü etken (agent) kategorilerini ifade eder.

Bu kavramlar, özel bir politik hedefi olan bir ekonomik tahrifi dile getirmektedir. Şu bakımdan bir ekonomik tahrif ki, Marks, **kollektif işçi** kavramını kullandığı zaman, gerçekte onu bizzat işçi sınıfının bir uzantısıyla özdeş tutar. Kollektif işçi ile üretici işçi arasında hiç bir ayrım yapmaz. Tam tersine, 'kollektif işçi' deyimini, bizzat **işçi sınıfının** dönüşümlerini tanımlamak için kullanır. Öte yandan, Marks'ın **Kapital**'de kollektif işçiyi tanımlamakta yalnızca ekonomik kriterleri kullandığı da doğrudur. Bu eserde deyimin kaypak ve belirsiz kalışının sebebi budur.

Biz şu öneride bulunacağız: 'kollektif işçi' deyimi, işçi sınıfının sınırlarının tayininde farklı anlamlar taşısa da, kollektif işçi, işçi sınıfından başkası değildir. Bu daha sonra tekrar döneceğimiz temel özelliktir. «Yarı-işçi» tabakaları icat ederek kollektif işçi ile işçi sınıfı arasında ayrım yapan hatalı görüş «ücretliler» ile «işçi sınıfını» bir sayan «ücretliler sınıfı» uydurmacasını benimsemiş sayılır.

Buradan önemli bir meseleye geçebiliriz. Yukarıda dedik ki, üretim süreci, iş süreci ile üretim ilişkileri arasındaki **birlikten** (bütünlükten) oluşur. Şimdi ek bir öneri daha ileri sürebiliriz: bu birlik içinde hakim rol oynayan ('teknoloji'yi ve 'teknik süreci kapsayan') iş süreci değildir: aksine, **iş süreci ve 'üretici güçler' üzerinde hâkim olan, üretim ilişkileridir.** Bunun sosyal sınıflar meselesinde önemli etkisi vardır. Sınıfların tayini üretim ilişkilerine dayanır. Jretim ilişkileri se, gerçekte herhang bir 'teknik süreç'in verilerine değil, doğrudan doğruya sosyal iş bölümüne ve politiko-ideolojik üstyapıya bağlıdır. **Teknik iş bölümü sosyal (iş) bölümünün hâkimiyeti altındadır.** O yüzden, üretici emeği, teknik anlamda üretime katılanlar olarak değil, artı değer üreten, dolayısıyle bir sınıf olarak belirli bir biçimde sömürülen, yani sosyal iş bölümü içinde belirli yer işgal eden kimselerden oluşan emek diye tanımlıyoruz.

II. ÜRETİM TARZI VE SOSYAL DÜZEN

Sosyal sınıfların sınırlarını tayin için gerekli politik ve ideolojik kriterlere devam etmeden önce, durup somut bir üretim biçimi ve sosyal düzen ya da 'toplum' içindeki sınıfları incelemek gerekiyor. **Bir üretim tarzından** ya da biçimden söz ederken, genel ve soyut bir seviyeyi, meselâ köleci, feodal ve kapitalist üretim tarzlarını ele almaktayız. Sosyal realitedeki bu üretim tarz ve biçimlerini teorik olarak incelemek amacıyle, adeta 'soyutlamakta'yız. Ama, Lenin'in **Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi**'nde de gösterdiği gibi, belirli bir anda bir toplum **(bir sosyal düzen)** birleşim halinde yan yana yaşayan çeşitli üretim tarz ve biçimlerinden bileşmiştir. Meselâ 20. yüzyılın başlangıcındaki kapitalist toplumlar, (1) feodal üretim tarzı unsurlarından, (2) basit meta üretimi ve manüfaktür biçiminden (feodalizmden kapitalizme geçiş biçimi) ve (3) rekabetçi ve tekelci tarzlarıyle kapitalist üretim biçiminden bileşmişti. Ama gene de bu toplumlar, kesinlikle kapitalist toplumlardı: Bu, bu toplumlarda kapitalist üretim tarzının **hâkim olduğu** anla-

mına gelir. Aslında her sosyal düzende öbür üretim tarzları üzerinde karmaşık dağılma (dissolution) veya muhafaza etkileri husule getiren ve bu toplumlara kendi (feodal, kapitalist, vs.) niteliklerini veren bir üretim tarzının hâkimiyetiyle karşılaşırız. Tek istisna, geçiş halindeki toplumlardır; bunlar tam tersine, çeşitli üretim tarzları arasındaki denge ile belirgindirler.

Sosyal sınıflara dönelim: bu sosyal sınıfları katıksız ve soyut bir biçimde inceleyerek yalnızca üretim tarzlarıyle yetinirsek, herbirinde iki sınıf, politik ve ideolojik bakımdan hâkim olan sömürücü sınıf ile, politik ve ideolojik bakımdan hâkimiyet altında olan sömürülen sınıf: köle üretim tarzında sahiplerle köleler, feodal üretim tarzında feodaller ile serfler, kapitalist üretim tarzında burjuvalarla işçiler bulunduğunu görürüz. Ama, somut bir toplum (sosyal düzen) çeşitli üretim tarz ve biçimlerinden bileştiğinden, **iki sınıftan fazlasını** kapsar. Hiç bir sosyal düzen yoktur ki yalnızca iki sınıfı kapsasın; ama herhangi bir sosyal düzenin iki temel sınıfı, o düzendeki hâkim üretim tarzının sınıflarıdır. Bundan ötürü meselâ Fransa'daki iki temel sınıf, burjuvazi ile proletaryadır. Ama burada aynı zamanda basit meta üretim tarzına bağlı geleneksel küçük burjuvaziye (esnaf, küçük tüccar), tekelci kapitalizme bağlı üretici olmayan ücretlilerden oluşan 'yeni' küçük burjuvaziye ve feodalizmin kalıntılarının değişime uğramış bir halde (meselâ, yaratıcılık) halâ var olduğu kırsal alanda çeşitli sosyal sınıflara rastlarız.

Bu düşüncelerin, işçi sınıfı ile öbür halk sınıfları arasındaki **ittifaklar** meselesinde önemi çok büyüktür. Kırsal alandaki küçük burjuvazi ve halk sınıfları (tarım emekçileri, fakir köylüler, orta köylüler) gerçekte işçi sınıfı olması halinde, bunların genişletilmiş üretimleri sırasında, diğer sınıfların işçi sınıfı çevresinde **kutuplaşma** eğilimi gösterdikleri doğrudur. Ama bu onların **sınıf olarak** çözülmeleri ve farklılaşmamış bir kitle haline gelmeleri anlamına gelmez; bunlar hâlâ kendilerine özgü menfaatleri olan **sınıflardır.** Başka deyimle, «sınıf» ve «halk» kavramları aynı şeyleri kapsamaz: bir sınıf, **konjonktüre göre** «halk»ın bir parçasını oluşturabilir, ya da oluşturmayabilir; bu durum onun sınıfsal niteliğini etkilemez. İttifaklar meselesi işte burada karşımıza çıkar. Bir yandan işçi sınıfı yanındaki «halk» ya da «halk kitleleri» ni oluşturan **sınıfların özel menfaatleri** için sorumluluk ittifakları içinde, meselâ Lenin tarafından savunulan işçi-köylü ittifakında olduğu gibi kabul etmelidir. Öte yandan da, her ittifakta olduğu gibi, işçi sınıfının sınıf olarak özel menfaatleriyle. öbür halk sınıfları arasındaki var olan çelişmeleri gözden kaybetmemelidir. Bu ger-

çekleri kavramakla, «halkın içindeki» çelişmelere adil çözüm getirme imkânını elde ederiz.

Her ikisi de aynı fenomenin, aynı ölçüde hatalı iki ayrı yorumu olduğu için bu önemlidir. Birçok sosyologlarca ileri sürülen birinci yoruma göre kapitalist toplumların halen geçirdikleri değişimlerin, burjuvazi ile proletarya hariç bütün sosyal gruplardan oluşan geniş bir «ara sınıfı» doğurmuş olduğunu ve bu sınıfın sayıca fazlalığı dolayısıyle modern toplumları taşıyan asıl temel direği oluşturduğunu iddia etmektedirler. Belirtilmiş olduğu gibi, burada birçok sınıflarla karşılaşmaktayız: şimdiki durumda bu ara sınıfların bir tek sınıf olarak birleşmiş olduklarını ileri sürmek için haklı bir sebep yoktur.

İkinci hatalı yorum, Komünist Partinin yukarda adı geçen son **Manuel d'Economie Marxiste**'inde (C. I, s. 204 özellikle) genel bir biçimde ileri sürülmüştür. Bu yoruma göre, 'tekelci devlet kapitalizmi' döneminde şu anda **toplumun burjuvazi ve proletarya hariç, bütün öbür sınıflarını etkili şekilde çözüştüren bir kutuplaşma yer almaktadır:** öbür sınıflar (köylülük ve küçük burjuvazinin çeşitli fraksiyonları) artık sınıf değil, **yalnızca ara tabakalar** olarak mevcutturlar. Bu noktaya parmak basmak gerekir, çünkü ilk defadır ki böylesine büyük bir yanlış yorum, böyle etkili bir şekilde açık açık formüle edilmiştir. Ayrıca, 'kollektif işçi' kavramının yorumu ile de ilgili olsa gerektir: buna göre, bir yanda işçi sınıfı (üretici işçi), öte yanda ise işçi sınıfınınkilerle azçok özdeş menfaatleri olan «yarı-işçiler» (kollektif işçi) vardır ve ayrıma özel sınıf menfaatlerinin herhangi birinden yoksun çeşitli ara **tabakalar**, otomatik olarak işçi sınıfının çevresinde gruplaşmışlardır. Bu yorum, açıkça **ilkesiz bir ittifaka** yol açar ki sonuçları tehlikeli olabilir. Halk ittifakına dahil bulunanlar arasında ayrılıklar bulunduğunu inkârdan yola çıkanlar, çözmek yolunda hiç bir girişimde bulunmadıkları (meselâ, Stalin döneminde, SSCB'deki proletarya ile köylülük arasındaki çelişme gibi) çelişmeler ortaya çıkınca, bu çelişmeleri polis eylemleriyle bastırmak yoluna baş vurarak sonuçlandırırlar: bunlar yalnızca, öbür ittifak unsurlarının menfaatlerinin, her zaman ve her an işçi sınıfının menfaatleriyle otomatik olarak özdeş olduğunu iddia ederler.

III. POLİLİK VE İDEOLOJİK KRİTERLER

Artık, giriş bölümünde ana çizgileriyle belirtilen, sosyal sınıfların tayininde ve yerlerinin tespitinde yalnızca ekonomik kriterlerinin yeterli olmadığı tezinin öbür yanını geliştirme zamanı gel-

miştir. Bu özellikle somut bir sosyal düzeni ele aldığımız zaman açıkça ortaya çıkmaktadır. Burada sosyal iş bölümünün ideolojik ve politik ilişkileri içindeki durumlara değinmek özellikle gerekli hale gelmektedir. Bu da sosyal sınıfların **tekrar-üretimi** sorununu incelediğimiz zaman daha da açıklığa kavuşmaktadır.

İşçi sınıfının tanımlarıyle ilgili meselelerden başlayalım. Bu inceleme sırasında yukarıda sözü geçen teknisyen ve mühendisler meselesini çözüme bağlama çabasında bulunacağız. Ticaret, bankalar vs., deki ücretlileri işçi sınıfından ayırmak için yalnızca ekonomik kriterler yeterli olduğu halde, bu kriterler teknisyen ve mühendislere ilişkin sorumuza cevap getirmezler. Bundan dolayı, tümüyle sosyal iş bölümüne değinmek zorundayız. Bunu yapınca, teknisyen ve mühendisler topluluğunun **çelişik** bir mevki işgal ettiğini görürüz: ekonomiko-teknik açıdan bu kitle, artı değer üretimine gitgide daha fazla katkıda bulunuyor, ama aynı zamanda da iş sürecine ve onun despotça örgütlenmesinin gözetiminde kendisine özel bir yetki verilmiştir. Böylece, bilgi tekelinin sürdürülmesinde, entellektüel emek (kafa işiyle) [yukarıya bkz.] 'yanyana' getirilmiştir. Hiç olmazsa şimdiye kadar, durumunun bu sonuncu yanının onun sınıfını tayinde öncekinden de ağır bastığı söylenebilir: şöyle ki, **tümüyle** mühendis ve teknisyenler işçi sınıfına mensup sayılamazlar.

Dolayısıyle ideolojik ve politik kriterlerden söz ederken, gene de teknisyen sınıfının **yapısal tayininden**, yani politik ve ideolojik ilişkiler içerisindeki **yerinden** söz etmekteyiz. Bu yer onların konjonktür içindeki **sosyal mevkilerine** indirgenemez. Sınıfsal tayinlerinin çelişmeli oluşu nedeniyle, meselâ grevlerde kimi zaman patronların, kimi zaman da işçilerin yanında yer alırlar. İdeolojiko-politik kriterlerden söz ederken yalnızca sınıfsal mevkilere değiniyor isek, bu topluluğun işçi sınıfının yanında yer aldığı zaman, işçi sınıfının bir parçası olduğunu, aksi tarafı tuttuğu zaman işçi sınıfının bir parçası olmadığını söylemek durumunda kalırız. Oysa böylesi, Marksizm tarafından yapılan **objektif** sınıf tanımını kökünden yıkardı. Akıldan çıkarılmaması gerekli nokta, mühendisler ve teknisyenlerin, işçi sınıfının yanında yer aldıkları zaman da işçi olmadıklarıdır: doğru bir ittifak siyasetinde bunun çok önemi vardır.

Sivrilen Tabakalar : İşçi Aristokrasisi Meselesi

Politik ve ideolojik kriterlere, bir de işçi sınıfının kendi içindeki tabakaları birbirinden **ayırt etmek** için baş vurmak gerekir. Birçok yazar, özellikle A. Touraine, işçi sınıfı içindeki ideolojiko-po-

litik farkları, iş organizasyonundaki tekniko-ekonomik farklara, hatta ücret farklarına indirgemeye çaba göstermiştir. Bunlar, doğrudan doğruya sınıflandırılabilen farklardır - kol işçileri, yarı kalifiye işçiler, kalifiye işçiler, vb. -. Esas kriter, «teknik» bakımdan düşünülen 'ustalıklar' kriteridir. Bu ayırt etmeler, çelişik genellemelere esas olarak alınabilir: ya kalifiye olmayan işçilerin, v.s., işçi sınıfının geri kalan kısmından daha yüksek bir sınıf bilincine ve devrimci yeteneğe sahip olduklarını iddia etmek, ya da aynı şeyi kalifiye işçiler için söylemek gibi. Ama günümüzdeki araştırmalar, tarihsel deneyler ve sosyolojik tahliller gösteriyor ki, yalnızca tekniko-ekonomik kriterlere dayanan bu genellemeler keyfidir. İşçi sınıfı içindeki farklılaşmalar, iş organizasyonu içindeki mevkilere tıpatıp ve basit bir tarzda **tekabül etmez.** Bunlar daha çok politik ve ideolojik kriterlere, mücadeleye ve mücadelenin örgütlenme biçimlerine ve de geleceğe dayanır. Bu kriterler, **kendi başlarına özerktirler.** Sadece Fransa'daki anarko-sendikalizm örneğini alalım: hem büyük işletmelerdeki kalifiye olmayan işçiler, hem de küçük imalâthanelerdeki kalifiye işçiler arasında fevkalâde kök salmış bir ideolojik formu, basit 'tekniko-ekonomik' kriterlerle nasıl açıklayabiliriz?

Bir başka örnek de, meşhur **işçi aristokrasisidir.** Lenin'e göre bu, **işçi sınıfının sosyal demokrasinin özünü teşkil eden bir tabakasıdır.** Kavramın (özellikle üçüncü Enternasyonal) tarafından savunulan «ekonomist» yorumuna göre bu tabaka, emperyalist ülkelerde sömürgelerden çekilen kâr fazlalarının kırıntılarını, emperyalist burjuvazilerin dağıttıkları kırıntıları almakta olan **en kalifiye** ve **en iyi ücret** alan işçilerden oluşur. Reformizmin ve sosyal demokrasinin özünü teşkil edenler bu işçilerdir. Şüphe yok ki (burada) birinci zorluk, emperyalizm aşamasında sermayelerin iç içe girmesi ve birbiri içinde erimesinin, işçi sınıfının, ücreti emperyalist kâr fazlalarıyle ödenen kısmı ile, yerli sermaye tarafından ödenen kısmını ayırmanın, aslında kesinlikle imkânsız kılışıdır. Ama bundan tamamen ayrı olarak, bu ekonomik yorum çeşitli kapitalist ülkelerde komünist ve sosyalist partileri (özellikle savaşlar arasındaki dönemde) destekleyen ve bu partilere oy veren kimselerin sınıfsal özüne ilişkin yoğun tarihsel ve sosyolojik incelemelerce pek de doğrulanmamıştır. Bu araştırmaların tespit ettiği en önemli bulgu, (a) en iyi ücret alan ve en kalifiye olan işçiler ile, (b) kalifiye olmayan emekçiler ve fakir işçilerden oluşan iki grubun, komünist parti ve komünist sendikalar arasında **hemen hemen eşit şekilde** bölünmüş olmasıdır. Millî farklar bulunsa bile, bunlar kesin olmaktan uzaktır. Bu, işçi aristokrasisi kavramı asılsızdır anlamına gelmez; ancak, bunu tanımlarken sosyal iş bölümünün bü-

tünündeki mevkilere, işçi sınıfının tam ortasında türeyen kol ve kafa emeği arasındaki bölünme ile ilgili mevkilere baş vurmamız gerektiği anlamına gelir. Bu, sınıfsal işbirlikçilik hizmetindeki «bürokrat» densika örgütlerindeki bazı sosyal unsurlara da pek âlâ uygulanabilir.

Sözü, son olarak işçi sınıfı içindeki **ücret farklarına** getirelim. Esas olarak sınıfsal örgütlerin çevresinde gruplaşan proletaryanın içinde müşterek sınıfsal menfaatlerin ve etkili sınıfsal dayanışmanın hâkim olduğu, doğru olmakla birlikte, ücret ayırımlarının da hâlâ gerçek bir mesele teşkil ettiği de doğru olmaya devam etmektedir. Aslında bunlar basit ekonomik verilere uymaz. Marks, **ücretleri**, sosyal ürün bölüşümünün hukukî bir şekli olarak tanımlar. Bu nedenle biçiminin tayininde işe politik unsurlar da karışır. Soyut analiz açısından bir bütün olarak ele alınırsa ücretler, iş gücünün yeniden üretilmesinin (çoğaltımının) maliyetine uyar. Oysaki burada iş gücü «genel», «soyut» tarzda ele alınmaktadır. Böyle bir tahlilden, işçi sınıfı içindeki her **somut** ücret ayrımının ille de 'teknik' zaruretlere, yani nispeten daha iyi ücret alan işçilerin iş gücünün, daha düşük ücret alan bir grubun iş gücünden daha fazlaya (ya da ücret ayrımı kadar fazlasına) mal olduğu keyfiyetine tekabül ettiği anlamı çıkmaz. Aslında bütün tarihsel ve ekonomik analizler şunu gösterme eğilimindedir: ücret farkları, **en önemlisi burjuvazinin işçi sınıfının bölünmesini sürdürme siyaseti** olmak üzere, politik verilere büyük ölçüde uymaktadır. Tabii ki bu, burjuvazi işçi sınıfı içinde politik ayrılıklar yaratmak politikasında etkin bir şekilde **başarılı olmuştur**, ya da «daha iyi ücret alan işçiler» şüpheli sayılmalıdır anlamına gelmez. Fakat, ücret ayrımlarının özellikle ve yalnızca iş gücünün yeniden üretilmesinin maliyetine dayanan basit ekonomik zaruretler olduğu gerekçesiyle ne olursa olsun ücret hiyerarşisini savunan bir sendikal siyasetin işe yaramadığını gösterir. Gerçekte, ücret hiyerarşisini ne olursa olsun savunmak gibi bir siyaset ile «ücretliler sınıfı» uydurmacası arasında bir karışlık bir mesafe vardır.

Küçük Burjuvazinin İki Türü

Sınıfları tanımlarken siyasal ve ideolojik kriterlere baş vurmak zorunluğu, **küçük burjuvaziyi** ya da küçük burjuvazi diye bir sınıfın var olup olmadığı, onun hangi sosyal etkenler (unsurlar) topluluğu arasına girdiği meselesini ele aldığımız zaman açıkça görülür. Genel olarak küçük burjuvaziyi üretimde ayrı ayrı yerleri

olan iki büyük etken grubunun oluşturduğu düşünülür. İlki, «geleneksel» küçük burjuvazi olup küçülme halindedir: bunlar küçük üreticiler ve küçük tüccarlardır (küçük mülkiyet). Bunlar bir unsurun hem üretim araçlarına, hem de emeğe sahip ve doğrudan doğruya işçi olarak çalıştığı zanaatkârlık iş formlarını ve küçük aile işlerini kapsar. Bu formlar ücretli işçi çalıştırmaları (ya da olsa olsa nadiren çalıştırdıkları) için, burada tam anlamıyle ekonomik sömürme yoktur. Emek, esasında karşılığı ücret tarzında ödenmeyen gerçek mülkiyet sahibi, ya da aile fertleri tarafından sağlanmaktadır. Küçük üreticiler mallarının satılmasından ve artı değerin tümünün yeniden dağıtımına katılmakla kâr sağlarlar, ama doğrudan doğruya artı değer sızdırmazlar. İkinci olarak, tekelci kapitalizmde artış halinde olan 'yeni' küçük burjuvazi vardır. Bu yukarıda sözü geçen **üretici olmayan ücretli işçilerden** oluşur. Bunlara devlet ve çeşitli devlet aygıtlarında çalışan memurları da katmamız gerekir. Bu işçiler artı değer üretmezler. Öbürleri gibi iş güçlerini satarlar ve aldıkları ücretler kendi işgüçlerinin yeniden üretiminin (çoğaltımının) fiatıyle tayin edilir. Ama bunlar artı değer üretimiyle değil, doğrudan doğruya artı değer sızdırılmak suretiyle sömürülürler.

Bu durumda bu iki büyük grup, üretimde ayrı ayrı ve birbirine hiç benzemeyen yerler işgal ederler. O halde bunların bir **sınıfı**, küçük burjuvaziyi teşkil ettikleri düşünülebilir mi? Buna verilmesi mümkün iki cevap vardır: İlki, politik ve ideolojik kriterlerin işin içine girmesine imkân verir: Üretimdeki ve ekonomik alandaki bu farklı mevkilerin, aslında politik ve ideolojik seviyede **özdeş etkilere** sahip olduğu farzolunabilir. Hem küçük mülkiyet sahipleri, hem de üretimden çok uzakta «ücretler» ve «rekabet» tarzında sömürülmekle hayatlarını kazanan ücretliler, farklı ekonomik sebeplerle aynı politik ve ideolojik nitelik özelliklerini gösterirler: küçük burjuva ferdiyetçiliği, statükoya bağlılık ve devrim korkusu, «sosyal ilerleme» masalı ve burjuva statüsüne özlem, sınıflar üstü 'tarafsız devlet' inancı, politik kararsızlık, «kuvvetli devletleri» ve bonapartist rejimleri destekleme eğilimi, «küçük burjuva» başkaldırmaları halini alan isyanlar. Bu doğruysa, o halde bu **müşterek** ideolojiko-politik karakteristikler ekonomide farklı yerleri olan bu iki topluluğun nispeten birleşik bir sınıfı, küçük burjuvaziyi teşkil ettiğini düşünmeye yeter bir sebeptir.

Bununla birlikte, bu durumda bile bizi **aynı sınıfın fraksiyonları** arasında ayırım yapmaktan hiç bir şey alıkoyamaz. Daha sonra burjuvazi bölümünde de göreceğimiz gibi, Marksizm bir sınıfın **fraksiyonları arasında** ayırım yapar. Fraksiyonlar ekonomik

farklılaşmalara tekabül ettikleri ve gerçekte sosyal güçler olarak önemli bir rol, kendi sınıflarının diğer fraksiyonlarınınkinden nispeten farklı bir rolü üzerlerine alabildikleri için basit tabakalardan farklıdırlar.

Bu sebeple, üretici olmayan ücretlilerin küçük burjuva fraksiyonunun işçi sınıfına, geleneksel küçük burjuvaziyi oluşturan fraksiyondan daha yakın olduğunu kestirmek mümkün hale gelebilir. Fraksiyonlardan söz ederken konjonktür unsurunu da ileri sürmek, konjonktjre göre şu ya da bu fraksiyonun işçi sınıfına daha yakın, ya da daha uzak olduğunu tespit etmek mümkündür. (Özellikle el zanaatları üretiminin şimdiki haldeki önemli proleterleşmesi sürecine bakınız). Aynı zamanda küçük burjuvazinin tabakaları arasında küçük burjuvazinin tümü için esasta müşterek ideolojiko-politik mevkinin üstünde ve ötesindeki ideolojiko-politik yön ayrılıklarına dayanan farklılaşmalar ileri sürmek de mümkün olabilir: Bu yön ayrılmaları çeşitli küçük burjuva bölümlerinin özellike çoğalımına ilişkin özel durumlarına dayanır. Ama aslında gene de tek bir sınıfla ilgili olduğumuz ve bizim bu fraksiyon ve tabakalara karşı tavrımızın, onlarla ister ittifakları tartışıyor olalım, ister onların politik davranışlarını (özellikle kararsızlıklarını) önceden tahmin ediyor olalım, gerektiği şekilde yerli yerine yerleştirilmesi unutulmamalıdır. Bu tutum daha doğru görünmektedir.

İkinci bir tutumun iki şekli vardır: (a) «küçük burjuvazi» deyimi, geleneksel küçük burjuvazi için kabul edilip üretici olmayan ücretliler yeni bir sosyal sınıf olarak tanımlanabilir. Ama bu, teori ve pratik alanında zor meseleler doğurur. Kapitalist üretim tarzının yerini bir başkasının almış olduğu ve şimdi bu yeni sınıfı yaratan bir çeşit «sanayi sonrası» ya da «teknolojik» bir toplum içinde bulunduğumuz düşünülmedikçe, nasıl olur da kapitalizmin kendi gelişmesi sırasında **yeni bir sınıf** ürettiğini ileri sürebiliriz? Bu tez, «müdürler sınıfı» ve «teknostrüktür» ideologları için belki mümkün olabilir ama, Marksist teori için düşünülemeyecek bir tezdir. (b) Komünist Parti'nin peşi sıra gidilirse, üretici olmayan ücretliler, küçük burjuvaziye değil de «ara tabakalar»a sokulur. Bu görüşün ne bakımdan asılsız olduğunun bir sebebini az önce görmüştük. Bir diğer sebebi de, Marksizm özel bölümleri tanımlamak için **tabakalar, fraksiyonlar** ve **kategoriler** deyimlerini kullanırken, bu tabaka, fraksiyon ve kategorilerin gene de daima bir sınıfa mensup olmaya devam ettikleri doğrudur. İşçi aristokrasisi, şüphe yok ki özel bir tabakadır, ama işçi sınıfının bir tabakasıdır. «Aydınlar» ya da «bürokrasi» göreceğimiz gibi pekala özel **sosyal** kategorilerdir, ama **burjuva ya da küçük burjuva sınıflarına mensup-**

turlar. Marksizmi türlü çeşitli Amerikan sosyal tabakalaşma anlayışlarından ayırt eden de budur. Bu anlayışlar sosyal grupları büsbütün acaip bir tarzda tanımlayarak sosyal sınıfları sulandırır ve ortadan kaldırırlar. Buna karşılık Marksizm, sınıf **bölümleri içinde** yoğun farklılaşmalar tespit eder. Fraksiyonlar, tabakalar ve kategoriler sosyal sınıfların «dışında» ya da «yanında» değildirler: o sınıfların bir parçasını teşkil ederler.

Komprador Burjuvazi ve Millî Burjuvazi

Burjuvazinin fraksiyonlarını tanımlarken de gene politik ve ideolojik kriterlere dayanmak önemlidir. Burjuvazinin bazı fraksiyonları halen sermayenin ekonomik yapı ve yeni üretimi seviyesinde tespit edilir: sanayi, ticaret ve finans kapital, tekelci kapitalizm (emperyalizm) safhasında büyük ve orta sermaye. Ama özellikle emperyalist safhada, yalnızca ekonomik seviyede kalmayan bir fark, **komprador burjuvazi ile milli burjuvazi** ayrımı doğar. Komprador burjuvazi, menfaatleri yabancı sermayeye (esas dış emperyalist güce ait olan sermayeye) yapısal olarak bağlı ve dolayısıyle de yabancı sermayeye politik ve ideolojik bakımdan büsbütün bağlı sınıf fraksiyonudur. Milli burjuvazi ise, burjuvazinin menfaatleri milletin ekonomik kalkınmasına bağlı olan, büyük yabancı sermaye ile nispi çelişme durumuna gelen fraksiyonudur. Bu ayrım, yalnızca bazı sömürgeci ülkeler için geçerli olmakla birlikte önemli bir ayrımdır: Çin'de olduğu gibi, sürecin kademelerine göre, işçi sınıfı ile milli burjuvazi arasında yabancı emperyalizme karşı ve milli bağımsızlık uğrunda ittifak biçimleri düşünmek mümkündür.

Komprador burjuvazi ile milli burjuvazi arasındaki ayrım, ekonomik mevkiye tıpatıp uymaz. Emperyalizmde sermayelerin bariz şekilde iç içe girmesinden dolayı, yabancı sermayeye bağlı olan sermayelerle millî sermayeler arasında ayırım yapmak çok zor ve şüphelidir. Üstelik bu ayrım, büyük ve orta sermaye arasındaki ayrıma da uymaz: menfaatleri yabancı tekellerin menfaatleriyle nispi çelişme halinde olan büyük milli tekellerin yaşaması mümkündür, tıpkı bir sürü yan anlaşmalarla yabancı emperyalizme bağlanan ortanca işletmelerin yaşamasının mümkün olması gibi. Ama, sosyal ilişkilerin **dünya ölçüsünde** bir duruma geldiği şimdiki safhada gelişmiş kapitalist ülkeler söz konusu olduğunda, bir milli burjuvaziden, yani Amerikan emperyalizmine pratikte karşı olan bir milli burjuvaziden söz etmek pek de mümkün değildir.

Bu, sermayenin artan **milletlerarası bir nitelik kazanmasından**, amerikan sermayesinin yoğun hâkimiyetinden, burjuva sınıfın ekonomik gerilemesinden, emperyalizmin, en başta Avrupa'daki eski merkezleriyle ABD arasında **oransız bir bağımlılığa** (tek yanlı bir bağımlılığa) doğru artan eğilimden ileri gelir: Ama bu, bu ülkelerde bir **iç burjuvaziden** söz edemeyeceğimiz anlamına gelmez. Özellikle Dögol'cü (herhalde gerçek olmaktan çok muhayyel) millî bağımsızlık siyasetinin, Fransız «millî burjuvazisi» nin, herhangi bir türüne karşılık olup olmadığ son derece şüphelidir. Gerçekte söz konusu olan şey, Amerikan ve Fransız sermayeleri arasında (yalnızca konjonktüre bağlı) bir yön ayrılığı, bir iç dekolonizasyon (sömürge olmaktan kurtulma) ve yeni sömürgecilik problemi ve kitlesel destek peşinde olan halk oylaması niteliğinde bir siyasetti.

IV. SOSYAL KATEGORİLER

Marksizm, sınıfsal fraksiyon ve tabakalardan başka, bir de **sosyal kategorilerin** bulunduğunu ileri sürer. Sosyal kategorileri fraksiyon ve tabakalardan ayıran özellik şudur: Fraksiyon ve tabakaları tayinde politik ve ideolojik kriterler işin içine az veya çok önemli tarzda girdiği halde, sosyal tabakaların tayininde **hâkim rolü** oynarlar. Bu yüzden sosyal kategori deyimi, **esas rolü, devlet kurumları içinde ve ideolojide** fonksiyon görmek olan sosyal unsurlar topluluğunu amaçlar. Meselâ, kısmen devlet görevlilerinden (memurlardan) oluşan idareci **bürokrasinin** durumu budur. Bunun aynısı, esas rolleri ideolojiyi telkin etmek olan, genellikle **aydınlar** denilen grup için de doğrudur. Ama yukarıda belirtilen düşünceyi burada tekrarlamak gerekir: **sosyal kategorilerin kendileri de sınıflara dahildir**: bunlar sınıfların «dışında» ya da «yanıbaşında» olan gruplar değildir. Tersine, kategoriler olarak sınıfların kendileridir. Aslında sosyal kategoriler bir tek sınıfa mensup değillerdir: üyeleri genellikle çeşitli sosyal sınıflara mensupturlar. Bu sebeble, hayat tarzları, politik rolleri, vs., bakımından ileri gelen personel, yani idareci bürokrasinin üst kademeleri genel olarak burjuvaziye mensup olduğu halde, orta ve alt kademeler ya burjuvaziye ya da küçük burjuvaziye mensupturlar. Bu sosyal kategoriler sınıflara mensupturlar, kendi başlarına bir sınıf teşkil etmezler: üretimde kendilerine özel bir rolleri yoktur. Bunun üzerinde durmak gerekiyor, çünkü bir çok sosyolog ve «siyaset bilimcisi» bu kategorilerin etkin sınıflar olduğunu iddia etmişlerdir: çoöu kez sınıf olarak düşünülmüş bürokrasi durumunda olduğu gibi.

Kendisi de SSCB'nin gelişmesinde Sovyet bürokrasisine önemli rol izafe ettiği halde, Trotsk'nin, bürokrasinin bir sınıf teşkil edebileceğini hiç bir zaman düşünmemiş olduğunu belirtmek gerekir. Oysa ki çağdaş birçok sosyolog, aydınların ayrı bir sınıf teşkil ettiği iddiasındadırlar. Bu görüş, genellikle bilimin üretici güç olarak rolüne ve aydınların bilimi taşıyan kimseler olarak rollerine ilişkin hayalci fikirlere dayanır. Bu kavramların ideolojik fonksiyonu meydandadır: bunlar şaşmaz şekilde, ya (bürokrasinin sınıf olarak anlaşılmasında olduğu gibi) sınıf mücadelesinin (burjuva/proletarya) tarih sürecinin ana motoru olarak rolünü inkârla, ya da (bir sınıf olarak öncü rolü üstlenen aydınlar anlayışında olduğu gibi) işçi sınıfının asıl rolünü inkârla birlikte bulunur.

Konjonktürel Birlik ve İttifaklar

Sosyal kategoriler bir sınıf teşkil etmediklerine, kendileri birer sınıfa mensup olduklarına göre, bunların kimliğini tayine çalışmanın ne önemi vardır? Sebebi şudur: sosyal kategoriler, devlet aygıtları ve ideoloji ile ilgilerinden ötürü muhtelif sınıflara mensup olmalarına rağmen kendilerine **özgü** bir birlik teşkil ederler. Ayrıca, politik fonksiyonları bakımından kendilerinin mensup bulundukları sınıflar **karşısında** nispi bir özerklik gösterebilirler. Bu yüzden idareci bürokrasiyi ele alırsak, devlet aygıtlarına özel olan iç yetki hiyerarşisi, görevlilere tanınan özel statü, devlet aygıtları içinde geçerli özel iç ideoloji (sınıfların üstünde bir hakem olarak «tarafsız devlet», «milletin hizmetinde olmak», «umumun menfaati», vs.) bürokrasiye, burjuvazi ile küçük burjuvazi mensuplarından oluşan topluluğu birbirine kaynaştırarak bazı konjonktürlerde kendine özgü bir birlik gösterme imkânını verir. Bu şekilde bütün olarak bürokrasi, devlet - iktidar ilişkilerine uygun şekilde kendi üyelerinin mensup oldukları sınıfların menfaatlerinden farklı sınıf menfaatlerine hizmet edebilir. Marks, İngiltere'de bürokrasinin «en üst tabakasının» aristokrasiye, buna karşılık, bürokrasi topluluğunun **burjuvazinin menfaatlerine** hizmet ettiğini önemle belirtmişti. Bürokrasinin küçük burjuva mensupları çoğu kez kendi öz menfaatlerine zıt olarak «devlet»in menfaatlerine hizmet ederler. Bütün bunların sonucu, Lenin'in de farkına vardığı gibi, bu sosyal kategorilerin zaman zaman etkili **sosyal güçler** olarak fonksiyon göstermeleridir, **yani belli** bir konjonktürde **kendilerine özgü önemli** siyasal rolleri vardır. Bu rol üyelerinin mensup bulundukları sosyal sınıfların, ya da hatta temel sosyal güçler burjuvazi ile proletaryanın arkasından «koyun gibi» gittikleri anlamına gelmez. Bonapartizm ve

faşizm sırasında bürokrasi topluluğunun politik davranışı buna örnektir.

Bu tahlil, işçi sınıfının ittifakları konusunda iki sonuç verdiği için önemlidir. İşçi sınıfı, «aydınlar» ile memurların ara ve alt tabakalarıyle vaz geçilmez ittifakında bunlarla özel tarzda birlik kurmalıdır. Bunların, çoğu kez -meselâ- mensup oldukları küçük burjuvazinin menfaatlerine indirgenemeyecek özel menfaatleri vardır. Örnek olarak: entellektüel, bilimsel ve artistik yaratma hürriytinin, söz ve ifade hürriyetinin, bilgi alış verişinin dolaşım garantisinin aydınlar bakımından önemi vardır. Ama öte yandan da, sosyal gategorilerle sosyal sınıflar arasındaki ilişkiyi hiç bir zaman gözden kaçırmamamız gerekir. Çünkü sosyal kategoriler sosyal sınıflara mensupturlar ve sosyal kategoriler içindeki iç birliklerine rağmen kendisini gösteren **kopma ve çelişmeler** çoğu zaman çeşitli üyelerinin farklı sınıflardan oluşuna uyar. İdare aygıtındaki bu kopmalar, üst kademeler (burjuva) ile alt kademeler (küçük burjuva) arasındaki çelişmeler biçimini alır. Aydınlara gelince, kopmalar kimi zaman, bugünlerde Fransız öğretmenlik mesleği içinde kendisini gösteren keskin çelişmelerin örneklik ettiği gibi, kendilerine şekil ve ifade veren farklı ideolojilrin eseri olabilir.

Gene bu ittifaklar sırasında, devlet aygıtının ya da aydınların işçi sınıfından yana geçen üyelerinin hem bütünüyle, hem de (sınıfsal kökenlerine zıt olarak) **sınıf üyelikleri** açısından gene de küçük burjuva kaldıklarını hatırdan çıkarmamak gerekir. Elbetteki bu sekterliğe vardırılmamalıdır: işçi sınıfıyle politik ve ideolojik beraberlik kuran aydınların sınıf örgütleri içinde aktif militan oldukları, böyleleri için sınıfsal üyelik kriterinin önemini yitirdiği, hatta ortadan kalktığı pek çok durum vardır. Ama bu, başka br meseledir, işçi sınıfının örgütlenmesi meselesine bağlıdır. Aydınlarla ittifakta, bütünüyle ele alınınca onların hâlâ küçük burjuva oldukları doğru olmaya devam eder. Onlar çoğu kez burjuvazinin esas belirgin özelliklerini gösterirler: politik kararsızlık, sağcı oportünizme eşlik eden solcu aşırılık, vb., gibi.

Bu yüzden, sosyal kategoriler meselesini ele aldığımız zaman kendimizi sakınmamız gereken aynı derecede yanlış ve tehlikeli iki aşırılık vardır: İlki bunların sınıfsal üyeliklerinin önemini abartmaktır: bu, pratik tutumun, politik ve ideolojik tercihlerin önemini görmezlikten gelip bir aydını kesenkes «burjuva ya da küçük burjuva çocuğu» diye mahkûm etmeye götürür. İkincisi ise, sosyal kategorilerin sınıfsal üyeliklerini hafife almaktır: onları sınıflarının dışında ve yanıbaşında homogen birimler olarak ele almaktır. Komünist Parti, CGT tarafından şimdi benimsenmiş tutum ve SNESUP (Yüksek Tahsil Öğretmenleri Sendikası) tarafından şimdi tutulmuş

bulunan istikamette olduğu gibi, bu hatalı yolların ikisini birden benimsemek mümkündür.

Burada sözde olmaktan öte geçemeyen uyarılara rağmen sosyal kategoriler sınıfların yanıbaşında ve dışında birleşik varlıklar şeklinde ele alınmışlardır: içlerinde kendisini gösteren sınıfsal bölünmeler görmezlikten gelinmiştir. Böylece, teknokrat üst kademelerden alt kademelere kadar devlet idarecilerine bir bütün olarak bakılmaktadır. Buna barşılık, bunların burjuva sınıf üyelikleri geçiştirilmektedir. «Öğretim aygıtı» söz konusu olduğunda bu tutum daha da açıktır: bunu esas profesörden kısa süreli anlaşmalı asistana kadar bütün öğretim üyelerini temsil eden ve genel 'entellektüel' yaftası takılmış, daralması söz konusu olmayan bir birliğin, işçi sınıfının diğerleri gibi muhtemel bir müttefiki olmasının mümkün bulunduğu düşünülür.

Aydınların Sınıfsal Belirgin Özelliği

Sosyal kategoriler biraz önce tartıştığımız çok ünlü **ara tabakaları** ihtiva ederler. Ara tabakalardan biri olarak aydınlar kategorisinin sınıfların yanıbaşında ve dışında olduğu düşünülür. Aydınlar kategorisinin sınıfsal üyeliklerinin ortaya çıkardığı mesele kim vurduya getirilir ve bunlara karşı benimsenen siyaset, işçi sınıfı ile aydınlar arasında geniş ve hiç bir ayrım yapmayan bir ittifaka demogojik bir çağrı olmaktan öteye geçmez: bu, işçi sınıfının yanında yer alıp da KP önderlerinden biraz olsun ayrı düşen her aydına otomatik olarak «küçük burjuva» denmesine rağmen böyledir. Bu, bunun gibi sapmaların çürütülmez ispatı olmaya yöneliktir.

İşçi sınıfıyle aydınlar arasındaki söz konusu ittifak meselesi, şimdi ileri gelen kapitalist ülkelerde özellikle keskin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu kısmen (deyimin geniş anlamında) aydın kategorisinin genişlemiş olmasındandır, ama hepsinden önce, çağdaş emperyalizmin politik buhranına öncelik veya eşlik eden **ideolojik «buhran»** dan ileri gelmektedir. Gitgide daha çok sayıda aydın, burjuva ideolojisinin pençesinden kurtulmakta, böylece işçi davasına katılabilecek duruma gelmektedir. Yalnızca aydınların sınıfsal üyeliklerine dayalı ve aydınların bir sosyal kategori olarak statüsünü göz önünde bulundurmayan bir işçi sınıfı / küçük burjuvazi ittifakına indirgenebilecek geleneksel proletarya / aydın ittifakı, artık belki de meselenin çözümüne yetmemektedir.

Garaudy'nin (Gramsci'nin tahlillerine kadar uzanan) tarihsel blok kavramından, geçenlerde İtalyan **Manifesto** grubunun yayınladığı tezlere kadar, farklı farklı çözümler önerilmiştir. Bu çö-

zümler müşterek noktalar taşımakta, bir sürü müşterek meseleler koymaktadır. Bunlarda genellikle işçi sınıfı ile (geniş anlamda) aydınlar arasındaki ittifakın, işçi sınıfı ile yoksul ve orta köylülük arasındaki geleneksel ittifaka öncelik taşıdığı düşünülmektedir (ama bu KP'nin şimdiki programına tıpatıp uymaktadır. Şüphe yok ki bu iki hedef birbiriyle çelişmez, fakat bu tutum Üçüncü Enternasyonal'in önce (işçi sınıfı içinde) bir işçi cephesi, sonra ona dayalı bir halk cephesi (işçi sınıfı ile diğer sınıflar arasında ittifak) şemasının bir çeşit yeni uygulamasından başka bir şey değildir. Ama bu durumda esas bloku oluşturan ittifak, işçilerle aydınlar arasındaki ittifaktır, blok ile köylüler arasındaki ittifak bu temel üzerinde inşa olunmaktadır. Kırsal alandan göçü ve köylülüğün sayıca azalmasını hesaba katsak bile, bu su götürür bir tutumdur. Bu, aynı zamanda aydınları yarı-işçi olarak niteleyen (bilim = bir üretici güç) bir takım ideolojilerin türemesine yol açar. Sırası gelmişken Gramsci'nin tarihsel blok anlayışındaki temel ilişkinin, işçiler ile köylüler arasında olduğuna işaret etmek gerekiyor. İkinci bir mesele (işçilerle köylüleri birleştiren) «tarihsel blok» deyiminin taşıdığı önemin, onun basit bir ittifaktan başka oluşundan ileri gelmektedir. «İttifak», üyelerin kendilerine özgü özel menfaatleri ve kendi örgütleri ile birlikte ayrı ve özerk olmaları anlamına geldiği halde, «tarihsel blok» üyelerin uzun vadede özdeş menfaatlere sahip olduğunu ve organik bir bağla bağlı bulunduklarını ifade eder. Bununla birlikte entellektüel küçük burjuvazinin, gitgide artan şekilde işçi sınıfının yanında yer alacak duruma gelmesine rağmen, şu anda kendi menfaatlerini işçi sınıfınkilerle bir gördüğünü kanıtlayan hiç bir şey yoktur. Bu çözüm politik örgütler içinde fazlalaşan işçi-aydın ayrımını yenmeyi amaçlıyorsa da yalnızca lâfta kalmaktadır. İşçi sınıfı örgütünün formları konusundaki esas tartışma açıkta kalmaya devam etmektedir.

VI. HAKİM SINIFLAR

Hâkim sınıfları, özellikle de burjuvaziyi tahlil etmek zorunludur. Bu arada önemli olan mesele, burjuvazinin sanayi, ticaret ve malî fraksiyonlara bölünmesiyle ilgilidir. Tekelci kapitalizmde büyük ve orta sermayeye bölünme, önceki bölünmeyi tamamen kaldırmadan onun üzerine biner. Burjuvaziden hâkim sınıf olarak söz ederken, gerçekte burjuvazinin politik hâkimiyeti paylaşan birkaç fraksiyonu arasındaki bir ittifakı ele aldığımız unutulmamalıdır. Ayrıca kapitalizmin başlangıcındaki bu iktidar ittifakı, ki buna iktidar bloku da denebilir, birçok başka sınıfla, özellikle top-

rak aristokrasisi ile elbirliği sayesinde kurulmuştur. Hepsi de hâkim olan muhtelif sınıf ve fraksiyonlar arasındaki bu ittifak, o sınıf ve fraksiyonların ancak bir tanesinin önderliği altında düzenli bir şekilde işleyebilir. İktidar ittifakını önderliği altında birleştiren bu fraksiyon, **asıl hâkim fraksiyondur.** Asıl hâkim fraksiyon, ittifakın genel menfaatlerini güven altına alan ve kendi özel menfaatleri devlet tarafından güven altına alınmış fraksiyondur.

Hâkim fraksiyonların iç çelişmeleri ve asıl hâkim yeri almak uğrundaki mücadeleleri, temel çelişme (burjuva/proletarya) karşısında ikincil bir rol oynadığı halde gene de önemlidir. Aslında, Marks'ın **On Sekizinci Brumaire**'de (Louis Bonaparte'ın Darbesi - Çev.) gözlemlediği gibi, muhtelif devlet ve rejimlerin biçimi, çeşitli burjuva fraksiyonları arasındaki hegemonya değişiklikleriyle belirlenmektedir. **Ekonomik hakimiyet** ile **politik hegemonya** zorunlu ve mekanik bir tarzda çok daha az ayırt edilebilir. Burjuvazinin bir fraksiyonunun, dolayısıyle politik hegemonyaya sahip olmaksızın ekonomide hâkim rol oynaması mümkündür. Bunun önemli bir örneği, politik hegemonyaya orta sermayenin bir veya öbür fraksiyonuna sahip iken, büyük tekelci sermayenin ekonomideki baştan aşağı hâkimiyetiydi. Bu düşüncelerin, meselâ Dögolcülüğün incelenmesi yönünden önemi ortadadır. Üzerinde durulması gereken nokta, asıl hâkim fraksiyonun (ki bu fraksiyonun menfaatlerine devlet aygıtı özellikle uyum gösterir) önderliğindeki hâkim sınıflar ve fraksiyonlar arasındaki iktidar ittifakının, **daima burjuva hâkimiyet tarzının bir fonksiyonu olduğudur.** Özellikle asıl hâkim fraksiyondan bahsettiğimiz zaman, onun hepsi de eşit olarak hâkim bir fraksiyonlar topluluğu içindeki tek hâkim güç olmadığını, ama hegemonyayı sağlayan tek güç olduğunu akılda tutalım. Meselâ Marks, Louis Bonaparte döneminde sanayi burjuvazisinin ekonomik fraksiyon olduğundan bahsettiği zaman burjuvazinin öbür fraksiyonlarının politik hâkimiyetin dışında kalmış olduğunu hiç bir zaman söylemiyordu. Aynısı, çağdaş kapitalist ülkelerdeki büyük ve orta sermaye arasındaki ilişki için özellikle geçerlidir. Bu ülkelerde büyük sermaye hegemonik fraksiyondur, ama bu durum orta sermayenin politik iktidarın dışında tutulduğu anlamına gelmez: büyük sermayenin hegemonyası altında hâkim bir fraksiyon olarak politik iktidarı paylaşır. Büyük ve orta sermaye arasındaki çelişmeler, hakim burjuva fraksiyonları arasındaki çelişmelerin çağdaş formlarından başka birşey değildir.

Bazı çağdaş «tekelci devlet kapitalizmi» ve «tekel aleyhtarı ittifak» tahlilleri bu nokta üzerinde durmamızı gerektiriyor. Bu tahliller, hemen yalnızca hegemonyayı elinde bulunduran fraksiyona,

yani büyük sermayeye inhisar ediyor ve öbür hâkim burjuva fraksiyonlarının sözünü etmiyor. Hegemonyayı elinde bulunduran fraksiyon ile hâkim fraksiyonlar arasında ayrım yapmamak şu sonuçları vermiştir: politik hâkimiyet yerini yalnızca büyük sermayenin işgal ettiği, öbür burjuva fraksiyonlarının dolayısıyla buradan atıldığı iddia edilmiştir. Buradan sökün ettiği görülen politik sonuçlardan ötürü mesele önemlidir: şöyle ki, (hâkim fraksiyon olarak düşünülen) «200 aileyi» iktidardan uzaklaştırmak için, yerine göre geniş bir «tekel aleyhtarı ittifak»ın savunulması, «liberal burjuvazi», «samimi demokratlar», vs.,. (taktik uzlaşmalardan bambaşka bir şey olan) işçi sınıfının stratejik ittifakları, bu şekilde hâkim burjuva fraksiyonlarına - orta sermayeye - kadar uzandırılmaktadır. Genellikle bu, batı KP'leri tarafından savunulan «ileri demokrasi»nin yoludur.

Şüphesiz işler böylesine kaba bir şekilde savunulmamaktadır; ama bunlar yukarıda adı geçen **Manuel d'Economie Marxiste**'te yeteri kadar açıklıkla görülmemektedir. Bu eserde politik hâkimiyetten bahsedilen her yerde yalnızca büyük tekellerin söz edilmiştir. Aksine, büyük sermayeden gayri olan sermaye nerede tartışılmışsa, bu daima, kendisiyle özellikle ittifak aranan küçük sermaye olmuştur. Ama, deyimler üzerinde anlaşmamız gerekiyor. Küçük sermayeden amacımız zanaat, manüfaktür, ve ticaret küçük burjuvazi ise, bu küçük burjuvazi gerçekte **burjuvaziye** yani burjuvazinin fraksiyonlarına **mensup olmadığından** onunla ittifak aramak doğru olur. Oysa buradaki küçük sermaye deyimi, gerçekte bambaşka bir amaçla kullanılmıştır. Yalnızca büyük tekeller ve küçük sermayenin sözünü etmekle (yani orta sermayeyi gürültüye getirmekle) (tek hâkim fraksiyon) büyük burjuvaziye mensup olmayan herşeyin, otomatik olarak küçük sermayenin bir bölümünü teşkil ettiği ve işçi sınıfı ile ittifak kurmasının mümkün olduğu söylenmek istenmektedir: böylece orta sermayeye sokulmaktadır. Manuel'in nadir olarak orta sermayenin lâfını ettiği yerlerde ise (S. I, s. 223) onu, sanki büyük sermaye ile olan çelişmesini paylaşırmış gibi küçük sermaye ile aynı kefeye koymaktadır.

Yönetici (Reigning) Sınıftan Ayrı Olarak Hegemonik Sınıf (hegemonyayı elinde bulunduran sınıf)

İktidar blokunun hegemonik fraksiyonunun yerini tayin etmede, özellikle hegemonik sınıf ya da fraksiyon, yönetici sınıf ya da fraksiyondan başka olabileceğinden, zor meselelerle karşılaşı-

lır.Yönetici sınıf ya da fraksiyondan kastedilen, devlet aygıtlarının üst kademe personelinin, yani geniş anlamda politik personelinin geldiği sınıftır. Bu sınıf ya da fraksiyon, hegemonik sınıf ya da fraksiyondan ayrı olabilir. Marks bize geçen yüzyıl sonundaki Britanya'dan örnek veriyor. Orada hegemonik sınıf fraksiyonu finans (bankacılık) burjuvazisiydi; buna karşılık idare, ordu, diplomatik servisler, vs., deki üst kademe personeli aristokrasiden gelmeydi, dolayısıyle yönetici sınıf mevkiini işgal etmekteydi. Aynı durum büyük tekel sermayesinin hegemonyası altında da ortaya çıkabilir. Burada üst kademe personeli çoğu kez orta sermayeden, orta burjuvaziden alınmaya devam eder. İstisnai durumlarda politik personelin bile iktidar blokunun kendi bölümlerinden birini teşkil etmeyen bir sınıftan alınması mümkündür. Bunun önemli bir örneği faşizmdi. Faşizm'de devlet aygıtının üst kadrolarını faşist parti aracılığıyle donatan küçük burjuvaziydi (yönetici sınıf).

Hegemonik sınıf ya da fraksiyon ile nihai hegemonyanın kurulması için gerekli ittifaka ve uzlaşmalar stratejisine dayanan yönetici sınıf ya da fraksiyon arasındaki ayrım önemlidir. Bunun ikmali iki sonuç verir. Devlet aygıtının en üst kademesini işgal eden hegemonik sınıf ya da fraksiyondur diyerek, siyaset arenasında görünüşün altında yatan asıl hegemonyayı açığa çıkarmak imkânsızlaşır. Meselâ faşizmi alırsak, birçok sosyal-demokrat yazar ve politikacı, bunu küçük burjuvazinin diktatörlüğü saymak durumuna düşmüşlerdir. Küçük burjuvazinin yönetici sınıf mevkiini işgal etmiş olmasından yanılgıya sürüklenen bu gibileri, bu mevkii büyük sermayenin işgal ettiği asıl hegemonya mevkii olarak görmüşlerdir. Küçük burjuvazi tarafından işgal edilen yönetim fraksiyon mevkiinin, küçük burjuvazinin yönetimiyle bir arada yaşayan büyük sermayenin hegemonyasını çoğukez maskelediği daha başka devlet formları da vardır: en açık örneği Rooswelt'in New Deal'i.

Hegemonik/yönetici ayrımını ihmal etmenin ikinci bir sonucu da, politik hegemonyayı, devlet aygıtlarının en üst kademelerini hegemonik fraksiyonun otomatik olarak kendi içinden doldurduğu yolunda görmenin, önüne geçilmez bir amaç haline gelmesidir. Bu eğilim bugün kendini «tekelci devlet kapitalizmi»ne ilişkin formülasyonlarda gösterir. Bunlara göre «tekelci devlet kapitalizmi», «devlet ile tekellerin bir tek mekanizma halinde birleşmesini» temsil eder. İleri sürülen bilimsel kanıtlar, büyük tekellere mensup kimselerle devlet aygıtının ve politik örgütlerinin en üst kademeleri arasında gizli akrabalık ve geçmiş ilişkilerinden ibarettir. Bu düşünüş, «Pompidou - Rotschild'in bankeri» gibi teoremlerle işe koyulur. Aygıtın en üst kademelerinin büyük tekelle-

rin gerçek üyeleri tarafından gitgide daha fazla işgal edilmesi yolunda bir eğilimin olduğu inkâr edilemez. Ama bu genel, hatta ağır basan bir eğilim olmaktan uzaktır. Karşıt örnekler ise, bugünlerde çoğunlukla Avusturya, Almanya, İsveç ve Wilson yönetimindeki Britanya gibi) sosyal demokrat hükümetlerin yönetiminde, yani esas olarak orta, hatta küçük brujuvaziden gelme, işçi aristokrasisi ise, üstelik, politik personelin yönetiminde gerçekleştirilen büyük tekellerin hegemonyasıdır. Fransa'da bile, bürokrasi ile devlet erkânının özel oluşumu ve burjuvazi ile küçük burjuvazi arasındaki Jacobin tipi uzlaşma nedeniyle devlet aygıtının üst kademeleri hâlâ geniş ölçüde orta, hatta küçük burjuvaziden gelen kimseler tarafından işgal edilmiştir.

Bu önemli ve inkâr edilmez bir gerçek olduğu halde, büyük sermayenin siyasal hegemonya kurmasına engel değildir. Bunu inkâr eder, ve politik hegemonyanın yönetici sınıf ya da fraksiyonun mevkiiyle özdeş olması gerektiğini düşünürsek, kendimizi hem yersiz, hem de gereksiz hücumlara açık duruma getirmiş oluruz. Hegemonik fraksiyon (şu durumda büyük tekeller) ve devlet politikası arasındaki karşılıklılık gerçekte kişisel bağlara dayanmaz. Esas olarak, bu tekellerin sultası altındaki ekonomi ve sosyal organizasyonunun bütününe ve devletin bu konudaki objektif rolüne ilişkin bir takım **objektif koordinatlara** dayanır. Devlet, hegemonik fraksiyonun kendi çıkarlarına uydurmak için kendi elinde tutması gereken basit bir âlet değildir. Yönetici sınıf ve fraksiyon ile hegemonik sınıf ve fraksiyon arasındaki muhtemel farklılaşma, sosyal kategorilerin nispi özerkliği meselesiyle ilgilidir; kendi üyelerinin mensup olduğu sınıf ve fraksiyonlar karşısındaki idareci bürokrasi gibi. Devletin objektif rolü nedeniyle bu kategoriler bu yüzden kendi sınıfsal ya da fraksiyonel menfaatleriyle çoğu kez çelişen hegemonik menfaatlere hizmet ederler.

Şüphesiz bu, devletin üst kademe personelinin şu ya da bu sınıf ya da fraksiyona mensup olmasının önem taşımadığı anlamına gelmez. Meselâ doğrudan doğruya tekellere mensup olan kimseler ve tekel görevlileri ile devlet personeli arasında şimdi gitgide artmakta olan bir iç içe girmenin yer alması sebepsiz değildir: bu, tekellerin pençelerinin devlet üzerinde olmasını kolaylaştırır. Ama en önemli meseleyi bunun oluşturmadığını belirtmek gerekir. Meselâ bir «halk devleti», işlerin değişmesi için politik iyi niyetlerin yeteceği düşüncesiyle yalnızca devletin üst kadame personelini değiştirmekle yetinemez. Asıl görev, devlet ve toplumun esas yapısını değiştirmektir. Öte yandan, gene açıktır ki, bu değişiklikler devlet aygıtı ile personeline el sürmeden olduğu gibi bırakıla-

rak gerçekleştirilemez. Çünkü yapısal değişiklikler devlet personelinin tpkisiyle karşılaştığı sürece tamamen etkisiz kalır. Bu meselelerin önemi, Lenin'in işçi devleti aygıtında burjuva uzmanların çalıştırılmasına ilişkin metinlerini okuyunca ortaya çıkar.

Devletin İdeolojik Aygıtları

Hâkim, hegemonik ve yönetici sınıf ve fraksiyonlar arasındaki çelişmelerin devlet aygıtı içerisinde ifade ediliş tarzı üzerinde bazı gözlemler yapmak gerekir. Akıldan çıkarılmaması gereken önemli nokta, devletin **muhtelif aygıtlardan** bileştiğidir: genellikle **baskı aygıtı** ile **ideolojik aygıt**. Birincinin esas rolü baskı, ikincinin ise ideolojiyi işlemek ve aşılamaktır. İdeolojik kurumlar kiliseleri, eğitim sistemini, burjuva ve küçük burjuva politik partilerini, basını, radyoyu, televizyonu, yayım hayatını, vs. kapsar. Bu aygıtlar, şeklî hukukî statüleri devletleştirilmiş (kamusal), ya da özel oluşuna bakmadan ideolojiyi işleme ve aşılama objektif fonksiyonları bakımından devlet sistemine dahildirler. Baskı aygıtı, uzmanlaşmış çeşitli kolları kaplar: ordu, polis, idare, adliye gibi. Biraz önce de belirtildiği üzere politik hâkimiyet alanı, yalnız başına hegemonik sınıf ya da fraksiyon tarafından değil, bir hâkim sınıf ya da fraksiyonlar topluluğu tarafından işgal edilmiştir. Bu yüzden, bu sınıflar ve fraksiyonlar arasındaki çeşitli ilişkiler aygıtlar ve kolları içindeki **iktidar ilişkileri** şeklinde belirir. Bu sebeple, iktidar ilişkileri, hegemonik sınıf ya da fraksiyonun iktidarını olduğu gbi billurlaştırmayıp diğer hâkim sınıf ya da fraksiyonların iktidar ve menfaatlerini de temsil edebilir. Bu bakımdandır ki, (a) devlet sistemi içindeki çeşitli aygıt ve kolların birbiren **karşı**, ve (b) devlet topluluğunun hegemonik sınıf ya da fraksiyonuna karşı nispi özerkliğinden söz edebiliriz.

Erken kapitalizmde burjuvazi ile toprak sahibi aristokrasi arasındaki ittifak ya da uzlaşmayı ele alırsak, burjuvazi merkezî bürokratik örgüt içerisinde yerini almıştı. Buna karşılık toprak sahibi aristokrasi kilisede (özellikle katolik kilisesinde) bu yeri almıştı. Bu gibi yer değiştirmeler baskı aygıtının fiili kolları arasında da ortaya çıkabilir: meselâ, Almanya'da iki savaş arasında Nazizmin gelmesinden önce büyük toprak sahipleri orduda, büyük sermaye ise adliyede iktidar koltuğundaydı. Buna karşılık yönetim, büyük ve orta sermaye arasında bölüşülmekteydi. Büyük sermayenin hegemonyasına geçilirken yönetim ve ordu çoğu kez iktidar mahallini («askerî-sanayi kompleks»i) teşkil eder; buna karşılık parlamen-

to ise orta sermayenin iktidar yeri olmaya devam eder: tekelci kapitalizmde parlamentonun çöküş sebeplerinden biri de budur. Fonksiyonları itibariyle ideolojik aygıtlar baskı aygıtlarından özellikle daha büyük bir nispi özerkliğe sahiptirler, ve zaman zaman da hâkim sınıfların dışındaki sınıfların iktidar mahallini teşkil ederler. Bu bazan hâkim blokla arasında kurulan ittifak ve uzlaşmalardan ötürü **küçük burjuvazi** için de doğrudur. Özellikle Fransa'da bu uzlaşmalar tarihsel nedenlerle büyük önem kazanmıştır ve **eğitim sistemi** uzun süre adeta küçük burjuvaziye devredilmiş bir devlet aygıtı ola gelmiştir. Küçük burjuvazi böylece sistemin **sınıfsal bir desteği** haline getirilmiştir.

Bunlardan hiç biri kapitalist devletin, politik iktidarın muhtelif sınıf ve fraksiyonlar arasında «bölüşmesini» ifade eden ayrı bölümlerden oluşan bir topluluk olduğu anlamına gelmez. Aksine, kapitalist devlet daima, aygıtları içindeki çelişmelerin üstünde ve ötesinde **özel bir iş birliği, hegemonik sınıf ya da fraksiyonun iktidar birliğini** temsil eder. Ama bu karmaşık bir biçimde olur. Devlet sisteminin fonksiyonu, belli bazı aygıt ya da kolların diğerleri üzerinde hakimiyet ile sağlanır: hâkim olan kol ya da aygıt, genellikle hegemonik sınıf, ya da fraksiyonun iktidar mahallini oluşturur. Böylece, hegemonya değiştiğinde, belli bazı aygıt ve kolların diğerleri karşısındaki hakimiyet durumunda da değişiklikler ve yer değiştirmeler olur. Üstelik devlet ve rejim biçimindeki değişiklikleri tayin eden, bu değişikliklerdir.

Demek ki somut bir duruma ilişkin tahlil, hem sınıf mücadelesinin ilişkilerini (bağıntılarını), hem de devlet aygıtı içindeki gerçek iktidar ilişkilerini açık bir şekilde hesaba katmalıdır; iktidar ilişkileri genellikle resmi kurum görünüşü ardına gizlenmiştir. Aygıtlar içindeki iktidar ilişkilerinin açık ve seçik tahlili, hegemonik fraksiyonun yerini isabetle tespit etmemize yarar. Meselâ, bir aygıtın, ya da kolun diğerleri üzerindeki hakimiyetine bakarak ve gene o aygıtın hâkim bir şekilde hizmet ettiği özel menfaatlere bakarak hegemonik fraksiyon konusunda bazı sonuçlara varabiliriz. Ama bu, **diyalektik** bir metod olmalıdır: işin öbür yanından başlayarak bir toplumun ilişkiler topluluğu içindeki bir aygıt ya da kolla imtiyazlı ilişkileri ile birlikte hegemonik fraksiyonun yerini tespit etmek ve devlete hâkim durumda bulunan aygıtın, yani devletin **gerçek kontrol manivelalarını** hememonik fraksiyon aracılığıyle elinde bulunduran aygıtın hangisi olduğu meselesini bu şekilde çözmek mümkündür. **Ama aynı zamanda da açıkça görülüyor ki sınıf mücadelesi ile aygıtlar arasındaki karmaşık ilişkide** esas rol oynayan, sınıf mücadelesidir. Kurumlara ait değişiklikler,

bütün bir «institusyonalist» sosyologlar takımının farzettikleri gibi sosyal hareketlere yol açmaz: Aygıtların ne şekilde değişikliğe uğrayacağını kararlaştıran, sınıf mücadelesidir.

VI. SOSYAL SINIFLARIN GENİŞLETİLMİŞ TEKRAR-ÜRETİMİ

Bu son uyarının muazzam önemi, bunu sosyal sınıfların genişletilmiş tekrar-üretimi açısından düşünülürse açıklığa kavuşur. Sosyal sınıflar, ancak tarihsel, dinamik bir boyuta sahip olan sınıf mücadelesi içinde varlık gösterirler. Sınıfları, fraksiyonları, tabaka ve kategorileri, ancak sınıf mücadelesinin tarihsel perspektifi içinde inceleyerek, tayin etmek ve sınırlarını belirlemek mümkündür. Bu da karşımıza hemen onların tekrar-üretimi meselesini çıkarır. Bir süredir, içimizden bazıları, sosyal ilişkilerin tekrar-üretimine ilişkin önemli sorunu tahlil ile meşguldür. **Okuyucunun da anlayacağı gibi bu mesafe bütün kapsamlarıyla ancak yukarıda işaret edilmiş olan sosyal sınıflar ve sınıf mücadelesi problematiği içinde doğru şekilde kavranabilir.** Biz devlet iktidarına ilişkin tahlilimize paralel olarak devlet aygıtlarının (özellikle devletin ideolojik aygıtlarının) tayin edici rollerinden birini, yani sosyal sınıfarın tekrar-üretimindeki roünü belirttik. O yüzden bu son notlarda, meseleye geniş olarak dönmek niyetinde değilim. Daha çok, onun bazı yanlarını aydınlatmaya, yapılabilecek bazı yanlış yorumlara karşı uyarıda bulunmaya çaba göstereceğim. Sosyal sınıfların tekrar-üretiminde (son zamanlarda Marksist tahlile tabi tutulmuş bir örnek) eğitim aygıtının rolünü örnek olarak alacağım.

İdeoojik aygıt olmak hasebiyle, okul dahil devlet aygıtları, sınıf bölünmeleri yaratmazlar, ama o bölünmeye katkıda bulunurlar, dolayısıyle onun genişletilmiş tekrar-üretimine katkıda bulunurlar. Bu önermenin **bütün** kapsamlarını ortaya koymak gerekir: devlet aygıtları üretim ilişkileri tarafından tayin edilmedikleri gibi, üstelik, bütün bir institüsyonalist gelenek tarafından iddia olunduğu gibi, sınıf mücadelesine de kumanda etmezler: **aksine, aygıtları kendi kumandası altına alan, her seviyedeki sınıf mücadelesidir.** İdeolojik aygıtların sosyal ilişkilerin tekrar-üretimindeki kesin rolleri (sosyal üretim ilişkileri dahil) aslında en büyük önemi taşır: tümüyle tekrar-üretim sürecine, özellikle de iş gücü ile iş araçlarının tekrar-üretim sürecine, özellikle de iş gücü ile iş araçlarının tekrar-üretimine hâkim olan, bunların tekrar-üretimidir. Bu, kendileri politiko-ideolojik hakimiyet/bağımlılık ilişkilerine yapısal olarak bağlı bulunan üretim ilişkilerinin üretim süreci içindeki iş sürecine hâkim bulunmasının sonucudur.

Mevklerin ve Sosyal Unsurların (agent'ların) Genişletilmiş Tekrar-Üretimi

Sosyal sınıfların (sosyal ilişkilerin) genişletilmiş üretimi, **birbirinden ayrı olarak var olmayan iki veçheyi kapsar:** İlki, sosyal unsurların işgal ettikleri mevkilerin genişletilmiş üretimidir. Bu mevkiler, sınıfların yapısal belirlenişini, yani yapının sınıfsal pratiklerdeki işleme tarzını gösterir. Sınıfların tayin edilme tarzı, onların tekrar üretim tarzını da yönetir. Başka deyimle, Marks'ın kendisinin de belirttiği üzere, burjuvazi ile proletaryayı kapsayan bir üretim tarzı bu sınıfların genişletilmiş tekrar üretimini gerektirir. İkinci veçhe, bizzat **sosyal unsurların tekrar üretimi** ve bu mevkilere dağılımlarıdır. Tekrar üretimin, belli bir mevkii kimin işgal ettiğini, yani kimin burjuva, proleter, fakir köylü olduğunu, ya da olacağını o yeri nasıl ve ne zaman işgal edeceği sorularını içine alan bu vechesi, **ilk vecheye**, yani sosyal sınıfların işgal ettiği fiili mevkilerin tekrar-üretimi meselesine bağlıdır: yani kapitalizmin, şimdiki tekelci evresinde, genişletilmiş tekrar üretimde burjuvaziyi, proletaryayı ve küçük burjuvaziyi yeni bir tarzda tekrar üretmekte olduğu olgusuna, ya da genişletilmiş tekrar üretimin meydana geldiği sosyal düzenler içindeki bazı sınıf ve sınıf fraksiyonlarını (meselâ küçük toprak sahibi köylülük, küçük burjuvazi, vb. gibi) ortadan kaldırmaya yüz tuttuğu gerçeğine bağlıdır. Başka bir deyişle, bizzat sosyal unsurların belli yerleri işgal etmeleri için tekrar üretimleri - «yetiştirilmesi» ve «bağlı hale getirilmesi» - gerektiği doğru olmakla birlikte, sosyal unsurların dağıtımının bunların kendi tercih ve özlemlerine değil, asıl bu mevkilerin tekrar üretimine dayandığı da aynı şekilde doğrudur. Tekrar üretimin iki **vechesi** (mevkilerin tekrar üretimi ile sosyal unsurların tekrar üretimi) arasındaki farkın, sosyal ilişkilerin tekrar üretimi ile iş gücünün tekrar üretimi arasındaki farka **uymadığını** belirtmek önemlidir. Bu iki veçhe, bünyesinde, tartışılan sosyal ilişkiler tekrar üretiminin ağır bastığı tekrar - üretilmiş topluluğun özellikleridir. Fakat sosyal ilişkilerin tekrar üretimi dahil, tekrar üretimin genel topluluğunda mevkilerin tekrar üretimi **asıl veçheyi** teşkil eder.

İdeolojik aygıt oluşundan dolayı, okul dahil devlet aygıtları, tekrar üretimin bu iki veçhesi konusunda farklı rollere sahiptir. Sınıfların yapısal tayini, yalnızca üretim süreci içindeki yerlere («bizzatihi sınıfların» ekonomik durumuna) münhasır olmayıp sosyal iş bölümünün bütün kademelerine uzanır: bu sebeple, aygıtlar, sınıfların tayini sürecine, ideolojik - politik ilişkilerin (ideolojiko - po-

litik hâkimiyet) in **cisimleşmiş şekli** olarak girerler. İdeolojiko-politik ilişkilerin tekrar üretim rolleri sayesinde bunların sosyal sınıfları belirleyen **mevkilerin** tekrar üretime katılmaları bu şekilde olur. Bu sebeple, temelin rolünün, emeğin araç ve ürünlerinin üretim ve tekrar üretimi ile sınırlı olmasına karşılık, üstyapının rolü, kimi kez iddia olunduğu üzere yalnızca tekrar üretimle sınırlı değildir: bu, gerçekte sosyal ilişkilerin tekrar üretimine uzanır ve tekrar üretimin bütün durumlarında olduğu gibi, aygıtların tekrar - üretimindeki rolüne, ancak bir üretim tarzının ve o tarzın üretim ilişkilerinin fiili yapısındaki rolüne, yani sosyal ilişkilerin fiili üretimindeki rolüne dayanılarak açıklanabilir.

Öyleyse, devletin ideolojik aygıtları, sosyal sınıfların işgal ettiği sosyal mevkilerin tekrar üretimine aktif olarak katılır. Sosyal sınıfların ve sınıf mücadelesinin aygıtlarının eseri olduğunu ileri süren idealist, institüsyonalist sosyal ilişki görüşüne yuvarlanmak istemiyorsak, tekrar üretimin bu yanının aygıtları aştığını, genel olarak onların kontrolundan çıktığını, gerçekte onların sınırlarını çizdiğini kabul zorundayız. Sosyal sınıfların (üretim ilişkileri dahil) yapının genişletilmiş tekrar üretiminde aygıtların rolünü ve fonksyonunu işler duruma getirdiği ve yönettiği sınıf mücadelesi içinde ve sınıf mücadelesi tarafından **esas, temel** bir tekrar üretimin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bilerek şematik bir örnek alalım: işçi sınıfının ve yeni küçük burjuvazinin varlığını ve tekrar üretimini (artışını, eksilişini, belli bazı kategorilere ayrılışını, vb.) tayin eden, proletarya ve yeni küçük burjuvalar yetiştiren bir okulun varlığı değildir; tersine, üretim ilişkilerinin karmaşık ekonomik mülkiyet ve tasarruf (zilyedlik) tarzlarının iş sürecine etkisi, yani **politik ve** ideolojik ilişkilerle ve dolayısıyle ekonomik, politik ve ideolojik sınıf mücadelesi ile irtibatlı üretim sürecinin etkisidir okulu yaratan. Aygıtlar aracıyle tekrar üretim sürecinin neden dolayı iç mücadeleler, çelişmeler ve sürtüşmelerle göze çarptığını bu izah eder. Meselenin diğer yanını şu şekilde anlayabiliriz: tıpkı sosyal ilişkilerin genişletilmiş tekrar üretimi gibi, bunların devrimci değişimi de sınıf mücadelesine dayanır.

Bu itibarla, sosyal sınıfların esas tekrar üretimi, yalnızca üretim ilişkilerinin içindeki mevkileri, yani sosyal üretim ilişkilerini ilgilendirmez. Aygıtlar aracıyle ideolojik ve politik tekrar üretim üstünde ve ona karşı olan bir «ekonomik kendi kendini tekrar üretim» yoktur. Bu, sosyal iş bölümünün bütün **safhalardaki sınıf mücadelesi** içinde ve o mücadele tarafından bir **esas tekrar üretim** sürecinden başka birşey değildir. Sosyal sınıfların bu tekrar üretimi, aynı zamanda (onların yapısal tayinleri gibi), sosyal iş bölü-

münün (sosyal) politik ve (sosyal) ideolojik ilişkileriyle de ilgilidir: bu sonuncular sosyal üretim ilişkileri ile ilgilerinde kesin rol sahibidirler. Sebebi de bizatihi sosyal iş bölümünün yalnız politik ve ideolojik ilişkilere değil içlerinde teknik iş bölümü üzerinde hâkim durumda olduğu sosyal üretim ilişkileriyle de ilgilidir. Bu, üretim ilişkilerinin üretim süreci içindeki iş süreci üzerinde hâkim durumda olmasının sonucudur.

Sosyal sınıfların esas tekrar üretiminin sınıf mücadelesine dayandığını söylemek demek, aynı zamanda bu tekrar üretimin somut tarzlarının da **sosyal düzenin tarihine** dayandığını söylemektir. Burjuvazinin, işçi sınıfının, köylülüğün eski ve yeni küçük burjuvazinin herhangi bir tekrar üretimi, o düzen (formation) içindeki sınıf mücadelesine dayanır. Meselâ Fransa'da kapitalizm sırasında geleneksel küçük burjuvazi ve küçük toprak sahibi köylülüğün tekrar üretimi kendine özgü biçimi ve hızı, onların burjuvazi ile, uzun süredir ayakta kalan kendine özgü ittifak tarzlarına dayanır. O sebeple, bu tekrar üretim içinde aygıtların yerini tespit, ancak sınıf mücadelesiyle mümkündür. Fransa'da okulun kendine özgü rolü, Fransız sosyal düzeninin bunca zamandır simgesini teşkil eden burjuvazi ile küçük burjuvazi arasındaki ittifaka baş vurmakla yerli yerine konabilir. Ayrıca, sosyal sınıfların işgal ettikleri **mevkilerin** tekrar-üretimi, devletin ideolojik aygıtlarına (özellikle ideolojiko-politik alanda) 'sığınmak'la birlikte onlarla sınırlanmış değildir.

Yukarıda sözü geçen kol emeği ile kafa emeği arasındaki ayrım durumuna dönelim. Sosyal iş bölümünde mevkilerin tayininde rolü olan bu bölünme, yalnız ekonomik alanla sınırlı değildir. O alanda, artı değer/metalar üreten üretici işçilerin (proletaryanın), yalnızca kol işçileriyle özdeş tutulmasına imkân olmadığından, bu ayrımın sınıf ayrımında bizzat rol oynamayacağını belirtmek gerekiyor. Kol emeği ile kafa emeği arasındaki ayrım, ancak (a) yetki ve iş idaresinin işletme içindeki kafa işine ve bilgi sırrına bağlı bulunduğu sosyal iş bölümünün, (b) sosyal iş bölümünün genel topluluğunun - sosyal sınıflarca işgal edilen mevkilerin belirlenmesine yardım eden ilişkilerin - **politik ve ideolojik ilişkilerine** teşmil edildiği zaman kavranabilir. Ama şüphe yok ki, bu bölünmeyi yaratan, ne okul ve ne de başka bir ideolojik aygıttır. Bunlar, bu bölünmeyi ve bu bölünmenin tekrar üretimini sınıf mücadelesi içinde ve sınıf mücadelesi tarafından kapitalist tarzlarıyle gerçekleştirir göründükleri tekrar üretimine katıldıkları halde, bunun tekrar üretimini sağlayan tek ya da esas faktör değildirler. Başka deyimle, okulun kol emeği ile kafa emeği arasındaki bölünmeyi

kendi içinde tekrar üretiminin sebebi şudur: kapitalist niteliği sebebiyle okul, kol emeği ile kafa emeği arasındaki bir bölünmeye (ve bu bölünmenin tekrar üretimine) ilişkin (yakın) bir alana (toplu düzene) yerleşmiş durumdadır. Okulun bir aygıt olarak tekrar üretimi de bu bölünmeler tarafından fonksiyonel olarak tayin edilmektedir. Bu, okulu aşan ve onun rolünü belirleyen bir bölünmedir: okulun üretimden ayrılması, doğrudan doğruya üreticinin üretim araçlarından ayrılması ve yoksun kılınmasıyle ilgilidir.

Devlet aygıtlarından söz ederken, bu aygıtların ne ideoloji yarattıklarını, ne de hatta ideolojik hâkimiyet/bağımlılık ilişkilerinin tekrar üretiminde tek ve esas faktör olmadıklarını kavramamız gerekir. İdeolojik aygıtlar ancak hakim ideolojiyi biçimlendirmeye ve yaymaya yararlar. Bu nedenle, Max Weber, kilisenin dini yarattığını ve devam ettirdiğini iddia ederken haksızdı: aksine, kiliseyi yaratan ve devam ettiren dindir. Kapitalist ideolojik ilişkiler karşısında Marks, sermayenin değerlenme süreciyle doğrudan doğruya ilgili olarak meta fetişizmini tahlil ettiği zaman, aygıtları aşan hâkim bir ideolojinin tekrar üretiminin mükemmel bir örneğini vermektedir: «aygıtlar» ile «sosyal bilinç tarzları» arasında (esasında bir ayrılığı ifade eden) «karşılıklı uyum»dan bahsederken Marks bunu belirtmiştir. O halde burada sosyal sınıflarca işgal edilen mevkilerin genişletilmiş tekrar üretiminde, ideolojinin ve politik olanın rolü, doğrudan doğruya aygıtları yöneten sınıf mücadelesine uyar. Yukarıda söylenenlerden çıkan şudur: ideolojiko-politik hakimiyet ilişkilerinde mevkilerin tekrar üretimi, aygıtların yardımına baş vurur, ama aynı zamanda da devletin ideolojik aygıtlarından **gayri** aygıtların, en önemlisi **ekonomik aygıtın kendisinin** yardımına baş vurur. Kapitalist tarzda bir üretim birimi olarak bir müessese de bir aygıttır; şu bakımdan ki, **bağrındaki sosyal iş bölümü aracılığıyle** (despotik iş organizasyonu) müessese sosyal sınıfların yerlerine ilişkin **politik ve ideolojik ilişkileri** bizzat tekrar üretir. Başka bir deyimle, en önemli ideolojik ilişkilerin tekrar üretimi, yalnızca ideolojik aygıtların işi değildir: nasıl ki «üretim» içinde olup biten her şey «ekonomik» diye ayrılmıyorsa, ideolojik aygıtlar da ideolojik hâkimiyet ilişkilerinin tekrar üretiminde tekele sahip değildirler.

Tekrar üretimin ikinci veçhesine, yani **sosyal unsurların** tekrar üretimine dönelim. Bu veçhe (tek ve aynı sürecin iki anı olarak) sosyal unsurların kendilerini mevki işgal etmeye yetenekli kılan vasıflama (qualification)/**bağımlı duruma gelme** (boyun eğme)'yi ve onların mevkilere dağılımını kapsar. **Sosyal hareketlilik** burjuva problematiğinin anlamsızlığını görmek istersek, (mevki ile sosyal

unsurların) tekrar üretiminin iki yanının birbiriyle nasıl irtibatlanmış olduğunu tam olarak kavramamız, özellikle gereklidir. Bu konuda ideolojik devlet aygıtları, özellikle de okul, kesin fonksiyon sahibidir.

Sosyal unsurların tekrar üretimi, özellikle de fiilî üretimin çok bilinen sosyal unsur 'vasıflanması' basit bir teknik iş bölümü (teknik öğretim) olmayıp, tersine, politiko-ideolojik ilişkilere kadar uzanan etkili bir vasıflanma/buyruk altına girmedir. Sosyal unsurların genişletilmiş tekrar üretimi, aslında iş gücünün tekrar üretimi, burada damgasını basan sosyal ilişkilerin tekrar üretimi veçhesine tekabül eder. Bu, okul için özel bir rolü ifade etmese bile aklımızdan çıkarmayalım ki, yalnızca bir teknik eğitim değil, işletme basit bir üretim birikiminden çok fazla bir şe yolduğu için, **ekonomik aygıtın** kendi içinde vukua gelen vasıflanma/buyrukaltına girme sürecinin kendisidir. Bu da, işletmenin özellikle sosyal unsurların kendi içinde dağılımını yapan aygıt olarak rolünü ortaya kor. **Göçmen işçileri** alırsak, ekonomik aygıt, fiilen hâkim bir role sahiptir: ama bu onlarla sınırlı değildir. Ekonomik aygıtın rolünü unutur da, sosyal unsurların ekonomik aygıttan önce bütünüyle okula dağılmış olduklarını düşünürsek, bu tam dağılımın okuldan önce **aile** içinde yer almış bulunduğunu düşünen tek taraflı gerici açıklama ile aynı duruma düşmüş oluruz. Kapitalist sınıflar, kalıtsal kastlar olmadıkları gibi, eğitimsel kastlar da değildir. Bu gerici açıklama, aile ile okul arasındaki ilişki bakımından geçerli değildir, çünkü aile, okul çağında aktif bir güç olarak kalmaya devam eder. Aynı şekilde de okul ile ekonomik aygıt arasındaki ilişki için de geçersizdir, çünkü okul sosyal unsurların ekonomik faaliyetinde aktif bir güç olarak kalır.

Tekrar üretimin ikinci veçhesinin birinci veçhesine bağımlı ve çözülmez şekilde bağlı bulunduğunu görmek önemlidir. Bu belli bir sosyal unsurların tekrar üretimi mevkilere dağıtımı tipinin, bu mevkilerin genişletilmiş tekrar üretimine bağımlı olmasından ileri gelir. Unutulmamalıdır ki, sosyal düzenin genel topluluğunda, sosyal unsurların dağıtımında rol oynayan (üretim ilişkilerinin, genişletilmiş tekrar üretiminin ifadesi olarak) emek pazarıdır. Kısmen ideolojik devlet aygıtlarının özel etkilerinden ötürü tam anlamıyle birleşik bir emek pazarı bulunmadığı, yani emek pazarının talepleri zaten bölmelere ayrılmış bir alana yöneldiği (meselâ işten çıkan yarı kalifiye bir işçinin yerini işsiz okul mezunu dolduramayacaktır) zaman durum budur. Sebebi dağıtıcı aygıtlar ile iş ilişkileri arasında, dağıtım veçhesinin temelini teşkil eden yapısal bir ilişkinin bulunmasındandır. Bu yapısal ilişki, başkaları arasında ide-

olojik devlet aygıtlarının emek pazarını bölgelere ayırma işinin etkisini sınırlar. Meselâ, işçi sınıfı içindeki yedek yerleri asıl dolduracakların köylüler olmasını gerçekleştiren okul değildir. Tersine, kırsal alandan göçtür, yani kırsal alandaki yerlerin ortadan kalkması, buna ilâveten bu konuda okulun rolünü yöneten, işçi sınıfının genişletilmiş tekrar üretimidir.

Son olarak genişletilmiş tekrar üretimi alırsak, bunun ikinci veçhesinin birinciye bağımlı olması sebebiyle, **fiili yerlerin sosyal unsurlar üzerindeki direkt etkisini belirlememiz gerekiyor: sınıf mücadelesinin önceliğini aygıtların üstüne çıkaran budur.** Doğrusunu söylemek gerekirse, işin aslında (okulun 'önünde' ya da 'dışında'ki bir dünyada) 'hür' ve 'hareket halinde olan', ideolojik aygıtların ve gördükleri eğitimin buyruğuyle o yerler arasında dolaşıp duran sosyal unsurlara rastlamayız. Kapitalist üretim tarzı ve kapitalist sosyal düzen içinde sosyal sınıfların birer kast olmadıkları, sosyal unsurların, kökenleri bakımından belirli yerlere bağlı bulunmadıkları, okul ile diğer sosyal unsurların mevkilere dağıtımında kendilerine özgü önemli role sahip bulundukları doğrudur. Ama aynı şekilde, dağıtımın etkilerini, ideolojik aygıtlar aracılığıyle burjuvaların (ve kendilerinin ardından gelen çocuklarının) büyük çoğunluğunun burjuva ve proleterlerin (ve kendilerinin ardından gelen çocuklarının) büyük çoğunluğunun proleter kalması olgusunda gösterdikleri de aynı şekilde doğrudur. Bu da gösteriyor ki, dağıtımın bu biçimi almasının tek ya da asıl sebebi okul değildir. Daha çok, bizzat mevkilerin sosyal unsurlar üzerindeki etkilerinin, okulu ve **bizzat aileyi** aşan etkilerinin eseridir bu. Şimdiki bazı tartışmaların yönelik olduğu gibi, nedensel bir birikim içinde okulun mu, yoksa ailenin mi önce geldiğini kestirmeye çalışmamaktayız. Hatta okul-aile ikililemini bu dağıtım etkisinin temeli de saymamaktayız. Daha çok, aygıtlar arasındaki, kökleri derinliğine sınıf mücadelesinin içinde olan bir **ilişkiler dizisiyle** karşı karşıya bulunuyoruz. Başka deyimle, sosyal unsurların esas dağılımı, sosyal sınıflarca işgal edilmiş mevkilerin esas çoğalımına bağlıdır.

---

(1) Bu yazı ilk olarak sendikalar federasyonu CFDT (**Confédération Francaise Democratique de Travail**)'ın isteği üzerine yazıldı. CFDT - BRAEC tarafından çoğaltılarak (belge No. 9) CFDT kadrolarının yararlanması için dağıtıldı.

(2) **Traité d'Economie Marxiste: le Capitalisme monopoliste**, Paris, 2 cilt.

Paul Sweezy türkçesi : mehmet türdeş

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER VE MODERN EMPERYALİZM

Ne sanayicilerin, ne de bankerlerin sermaye sınıfının hakim gruplarından olduğunu artık kimse öne süremez. Bankacılar tarafından yaratılan ve ilk yıllarında kontrol edilen büyük tekeller, olağanüstü kârlar elde edip, bir süre sonra borçlarını ödemek ve kazançlarını yeniden yatırıma dönüştürmek yoluyla, malî bağımsızlık kazanmış ve birçok durumda da banka ve diğer malî kurumları kontrol edecek kadar güçlenmişlerdir. Bu dev şirketler, tekelci sermayenin içinde bulunduğumuz aşamasının temel taşlarıdır. Bunların büyük ortakları ve memurları hâkim sınıfların önde gelen kesimini oluşturmaktaıdr. Söz konusu dev şirketleri ve bunların çıkarlarını sistematik biçimde inceleyerek günümüz emperyalizminin nasıl işlediğini en iyi biçimde anlayabiliriz.

Büyüklük, yapısal karmaşalık ve çok yönlü çıkarlar açısından günümüzün dev şirketi, eski dönemlerin sanayici veya bankerlerinden çok farklıdır. Bu somut gerçek günümüz dünyasından verilecek bir örnekle kolaylıkla anlaşılabilir. Bu amaç için New Jersey'in **Standard Oil**'inden daha iyisini seçebileceğimizi düşünemiyoruz. (Bundan böyle Standard veya Jersey olarak anılacaktır) Bu şirket dünyada temsil ettiği tür içinde ilk gelişeniydi. Bugün dünyanın en çok palazlanmış ikinci sınaî şirketidir. (Hem de ünlü General Motors'un peşinden ikincilik) Uluslararası seviyede dallanıp - budaklanması ise en az diğer dev şirketlerinki kadar karışık ve zor açıklanabilir türdendir. Standard Oil açık-seçik ve hayli palazlanmış biçimdeki «ideal tip» i göstermekte, tanıtmaktadır. Hem ABD

de, hem de diğer ileri kapitalist ülkelerde mevcut yüzlerce dev şirketin benzediği bir «ideal tip» tir.

Büyüklük, yapı ve Jersey'in faaliyetleriyle ilgili en önemli veriler aşağıda özetlenmiştir. (1)

BÜYÜKLÜK :

31 Aralık 1962 tarihinde **Jersey**'in toplam aktiflerinin değeri 11.488 milyon doları bulmuştur. Aynı yıl toplam gelirleri 10.567 milyon dolara ve net geliri de 481 milyon dolara ulaşmıştır.

Aktif ve Kazançlarının Coğrafî Dağılımı

1958 sonu itibariyle, bazı bölgelerdeki aktiflerin ve kazançların dağılımı aşağıda gösterilmiştir :

(%)

	Aktifler	Kazançlar
A.B.D. ve Kanada	67	34
Latin Amerika	20	39
Doğu Yarımküresi	13	27
	100	100

Fiyatlar öyle yükseltiliyor ki merdivenle yetişmek bile zorlaştı.

Bir Hisse Senedine Düşen Kâr

1962 yılında dünyanın değişik bölgelerinde bir hisseye isabet eden kâr şöyle gerçekleşmiştir :

	(%)
A.B.D.	7.4
Diğer Batı Yarımküresi	17.6
Doğu Yarımküresi	15.0

Filyal (Şube) sayısı :

1962 yılı sonunda Jersey, 52 ülkedeki 275 filyalin sermayesinin % 50'sine veya fazlasına sahipti. Aşağıdaki listede bu filyallerin sayısı bulundukları ülkelere göre gösterilmiştir :

A.B.D.	77	İrlanda	3	Finlandiya	1
Kanada	37	Japonya	3	Macaristan	1
İngiltere	24	Antiller	3	Hindistan	1
Panama	17	Norveç	3	Endonezya	1
Fransa	12	Avusturya	2	Kenya	1
Bahama	8	Belçika	2	Lüksemburg	1
İtalya	6	Bermuda	2	Madagaskar	1
İsveç	6	Irak	2	Meksika	1
Kolombiya	5	Malaya	2	Y. Zelanda	1
Hollanda	5	Fas	2	Paraguay	1
Avustralya	4	İsviçre	2	Peru	1
Brezilya	4	Uruguay	2	Kongo Cum.	1
Şili	4	Venezuela	1	Singapur	1
Almanya	4	Cezayir	1	G. Afrika	1
Filipinler	4	Dominik Cum.	1	İspanya	1
Arjantin	3	Mısır	1	Surinam	1
Danimarka	3	El Salvador	1	Tunus	1

Bölgeye göre özetlendiğinde, Jersey'in A.B.D. ve Kanada'da 114, Latin Amerika'da 43, Avrupa'da 77, Asya'da 14, Afrika'da 9 ve diğer bölgelerde de 18 filyali olduğu anlaşılmaktadır.

MÜŞTERİ ÜLKELER :

1962 yılı Faaliyet Raporu'na göre Jersey «100'den fazla» ülkeye mallarını satmıştır.

Böyle bir şirketten, ham pamuğu en ucuz fiyata ithal edip, ürünlerini Hindistan'a gümrüksüz ihraç etmeyi amaçlayan basit bir İngiliz dokumacısı gibi davranmasını beklemek ne kadar yanlışsa, sermayesini yurtdışında en kârlı işlere yatırmaktan başka bir me-

rakı olmayan bir Rothchild veya Morgan gibi hareket etmesini ummak da aynı ölçüde safdillik olur. Oysa Standard'ın bekleyişleri ve çıkarları çok daha karmaşıktır. Meselâ ithalât ve ihracat meselesini ele alalım. Standard, bünyesindeki şirketlerden «Humble Oil and Refining Company» aracılığıyla A.B.D. petrol üreticileri içinde önde gelmektedir. Durum böyle iken, kumpanya petrol üretiminin dış rekabete karşı korunmasını istemez. Tam tersine, yürürlükteki yakıt-yağ (fuel-oil) ithalini sınırlayan tüm kontrollerin bir an önce kalkması gerektiği görüşünü hararetle savunur. 1962 yılı Faaliyet Raporu'nda «tüketici ve millî ekonominin yüksek menfaati gözönünde tutularak ve ülkemizin dış ilişkileri açısından, bu gereksiz kontrollerin yalnız gevşetilmesini değil, tamamen kaldırılmasını bekliyoruz» kelâmı yer almaktadır. Bu yurtseverliğin arkasında, Standard'ın nisbeten ucuz maliyetli Venezüela filyali, Creole Petrol'e A.B.D.'nin zengin doğu kıyısında serbestçe yakıt-yağ sattırarak elde edilecek tatlı kârların hesabı yatmaktadır.

Veya sermaye ihracı sorununa bakalım. Geniş boyutlu ve çok çeşitli ülke dışı faaliyetlerine bakılırsa, Standard'ın büyük miktarlarda ve sürekli olarak sermaye ihraç ettiği kanısı uyanabilir. Oysa, sonuçlar böyle bir kanıyı doğrulamamaktadır. Yukarıda sunulan verilere göre, yurtdışı faaliyetlerin yurtiçi çalışmalara kıyasla çok daha kârlı olduğu anlaşılmakta ve bu olgunun firmanın kuruluşundan beri değişmeden sürüp gittiği görülmektedir. Bu şartlar altında, başlangıçta küçük miktarda ihraç edilen sermaye, kazançların yeniden yatırıma dönüştürülmesiyle gelişmekte ve serpilmektedir. Yalnız bu da değil. Yabancı ülke faaliyetleri öylesine kârlı olmuştur ki, bazı yıllarda genişleme yatırımları finanse edildikten sonra bile, A.B.D. deki ana kumpanyaya önemli miktarda kâr transfer edilmiştir. 1962 yılı örnek olarak alınabilir: Standard, çoğu A.B.D. vatandaşı olan ortaklarına 528 milyon dolar tutarında kâr dağıtmıştır. Aynı yıl A.B.D. içindeki faaliyetlerden yalnız 309 milyon dolar net gelir elde edilmişti. Demek ki, dağıtılan kârın % 40'ı ve ayrıca A.B.D. içinde o yıl ne kadar yatırım yapılmışsa, bunların hepsi yabancı ülkelerden elde edilen kârlarla finanse edilmiş bulunuyordu. Sermaye ihracatçısı olmak safsatası bir yana, şirket, A.B.D.'ye büyük çapta ve sürekli olarak sermaye ithal etmektedir.

Şu ana kadarki açıklamalar, şirketin karmaşık çıkarlarını henüz açık-seçik ortaya koymuş değil. Çok uluslu dev şirketlerce organize edilmiş bulunan petrol endüstrisinin gerçekte birçok işi yapısında topladığı henüz dikkate alınmış değil: Toprak altından hammaddenin çıkarılması, boru-hattı (pipe-line) ve tankerlerle ta-

şınması dünyada teknolojik yönden en ileri fabrikalarda işlenmesi ve nihayet çok çeşitli ürünlerin tüm dünya pazarlarında satışa arzedilmesi. Standard'ın, böylesine geniş kapsamlı tarifi yapılan petrol endüstrisinin sınırları dışına taştığı ise, bir ayrı gerçek: Boru ile tabiî gaz sevkeden şirketlere gaz temin eden belli başlı kuruluşlar arasındadır. Bu faaliyeti giderek büyümektedir. Sun'î lastik, plastik, reçine ve diğer petro-kimya ürünlerini üreten en büyük kuruluşlardan birisidir. Pek yakın bir geçmişte gübre işine de büyük planlarla girmiştir. 1962 yılı Faaliyet Raporu'na göre «Dünya gübre endüstrisinde Jersey önemli bir yere gelecektir». Bütün bunlardan başka, Jersey'in de «araştırma ve geliştirme» programları mevcuttur. Tıpkı diğer dev kuruluşlar gibi, bu programların amacı yalnız mevcut üretimin maliyetini düşürmek, dolayısıyle kârı artırmak değil, ilâveten yeni ürünler keşfetmek ve yeni iş sahaları yaratmaktır. Yeni konu ve alanlar için 1962 yılı Faaliyet Raporu'nda yer alan şu öneri hayli aydınlatıcıdır: «Biyolojik fermantasyon yoluyla petrolden gıda ürünü elde etmek büyüleyici bir ihtimaldir. Esso Araştırma Bölümü, küçük bir pilot işletmede petrolden süt tozu veya mayayı andıran beyaz bir toz elde etmiştir. Kokusu ve tadı sun'î olan bu nesnenin protein ve B vitamini boldur. Birinci amaç hayvanlar için ek gıda türlerini geliştirmektir. Fakat bu tekniğin, zaman içinde, giderek çoğalan dünya nüfusunun diyet ve sağlığını düzeltmeye yardımcı olacak biçimde gelişeceğini ümidediyoruz.» Bunun, geleceği hayli parlak bir pazar olduğunu kabul etmek gerekir doğrusu.

Standard veya benzer dev şirketlerden birinin yapısını ve karmaşık çıkarlarını ayrıntılarıyla incelemek için yerimiz yetersiz kalmaktadır. Ancak konunun anlaşılması gereken yanlarını yeterince açıkladığımızı ümidediyoruz. Böylesine büyük ve karmaşık kurumsal «kapitalist» in, klâsik marksist teorideki sınaî veya malî kapitalistle aynı eğilim ve davranışlar içinde olamayacağına kanaat getirilmesini yeterli buluyoruz. Ancak, konuya daha fazla girmeden, şu soruyu sormamız gerekiyor: Standard Oil, kapitalizm gerçeğinin özünü anlamamıza yardımcı olacak ideal örnek midir, yoksa dikkate alınmaması gereken bir istisna mıdır?

— II —

İkinci Dünya Savaşı'na kadar, A.B.D.'nin dünya politikası üzerinde önemli ölçüde ve hatta bazen de yönlendirici etkisi olan güçlü bir kuruluş olması nedeniyle, Standard Oil'i bir istisna olarak ele almak doğru olurdu. Dünya çapında ve dallanıp budaklanmış

faaliyetleriyle bütün diğerlerini geride bırakmış olmak bir yana, o sıralarda aynı çizgide gelişen belli başlı yalnız birkaç kuruluş mevcuttu. Birçok A.B.D. şirketi, ithalât ve ihracattan tabii ki önemli çıkarlar sağlamaktaydı ve ayrıca çok azı da dış şube veya filyallere sahipti. Bununla beraber, ne ilki, ne de ikincisinde, durum 1929'larda olduğundan pek öyle farklı değildi. A.B.D. şirketlerinin 1929 ile 1946 arasında yaptıkları doğrudan yatırımlarda biraz azalma bile söz konusuydu (2). Bu dönemlerde dev şirketlerin çoğu **Business Week**'in tanımlamasıyla: «özellikle içe dönük fakat yurtdışı faaliyelteri de olan» ama Standard Oil gibi «gerçekten dünyaya dönük şirketler» değildi. (3)

1946 ile 1961 arasında önemli değişiklikler meydana geldi. Yine **Business Week**'ten: «Değişik sanayi kollarında faaliyette bulunan A.B.D. şirketleri denizaşırı kazançlarının yükselmeye başladığını teker teker keşfettiler. Ayrıca, yurtdışı yatırımlardan elde ettikleri gelirin genellikle A.B.D. içindekilerden sağlanana kıyasla daha yüksek olduğunu anladılar. Yurtdışından sağlanan gelirler artmaya başlayınca, yurtiçi faaliyetlerin kâr marjı da düşmeye, ufalmaya başladı. İşte bunlar çok uluslu şirketlerin gelişmesine yol açan başlıca etkenlerdir.» (4) A.B.D. şirketlerinin 1946'da 7.2 milyar dolar dolaylarındaki denizaşırı yatırımları bu dönemde hızla artarak 1961'de 34.7 milyar doları buldu (5). Ancak bu hızlı artış fazla abartılmamalıdır, çünkü yabancı ülkelerdeki yatırımlarından sağlanan kazançlardan A.B.D.'ye transfer edilenler genel olarak A.B.D.'den çıkan sermayenin hayli üstündedir. (6)

Fakat bu, konunun şu anda bizi ilgilendirmesi gereken yanı değildir. Önemli olan nokta, yabancı ülkelerdeki aktiflerini ve faaliyetlerini böylesine beklenmedik hızla geliştirirken, ABD ekonomisine hâkim dev şirketlerin çoğu, Standard Oil'in öncülüğünü yaptığı yola girmişlerdir. **Business Week**'in deyişi ile, çok uluslu şirketler doğmuştur. Çok uluslu şirket olmak için yalnız yabancı ülkelerde faaliyet göstermek yetmez. Özellik, «yönetici kadroların, pazarlama, üretim ve araştırma ile ilgili mevcut alternatiflere göre, dünyanın neresinde, ne yapılması gerektiği konusunda temel kararları almasında» yatmaktadır (7). Tabii, bu, Standard Oil'in tahminen asrın başından beri yaptığıdır. Tek fark, o zamanların istisnasının, bugünün hakim kuralı haline gelmesidir.

— III —

Bugün kimse, çok uluslu dev kumpanyaların, tıpkı ondokuzuncu yüzyılın örnek sanayicisi gibi, yalnız mal veya yirminci yüz-

yılın ilk dönemlerinin bankeri gibi, öncelikle sermaye ihracı ile ilgilendiğini söyleyemez. Meselâ, General Motors, hızla gelişen Avrupa pazarı için otomobili, Detroit yerine İngiltere ve Batı Almanya'da üretmektedir. Muhtemelen bu Avrupa filyallerinden geri kalmış ülkelere ihraç ettiği otomobil sayısı A.B.D.'den yaptığı ihracata kıyasla hayli fazladır. Birçok durumda ise, A.B.D. şirketlerinin dış filyalleri, A.B.D.'ye büyük çapta ihracat yapan kuruluşlar arasındadır. Doğrudan yatırımla kurulmuş şirketlerin 1957 yılında (şirketlerarası petrol satışları hariç) bulundukları ülke dışına sattıklarının toplam değeri 32 milyar dolardı. Bu değerin 3.5 milyar dolardan fazlası (% 11) A.B.D.'ye ihraç edilmişti (8). 1957 yılında, A.B.D. ithalâtının 13.2 milyar dolar olduğu düşünülürse, bu değerin % 25'inden fazlasının A.B.D. şirketlerinin dış filyallerince temin edilmiş olması hayli çarpıcı bir olgudur. Sermaye ihracına gelince, daha önce de gördüğümüz gibi, çok uluslu A.B.D. şirketleri, sonuç olarak yüklü sermaye ithalâtçısıdır, ihracatçısı değil.

Bütün bunlardan çıkan sonuç nedir? Şudur: Emperyalizm oyunun baş aktörlerinin kesin iktisadî çıkarlarıyle ilgili teşhisi koyarken, kolay, basit ve gerçekdışı genellemelerden kaçınmak gerekir. Aslında bunların çıkarları çok yönlü ve karmaşık olduğu kadar, birçok halde de birbirini tamamlayacağına, birbirleriyle çelişmektedir. Bir A.B.D. kumpanyasının iki değişik ülkede faaliyet gösteren filyallerinin her ikisi de üçüncü bir ülkeye yapacağı ihracattan hayli kârlı çıkacak durumda olabilir. Eğer işi biri alırsa, diğerinin çıkarı baltalanacaktır. Bu hak hangisine tanınmalıdır? Bir başka örnek: Bir kumpanya, filyali aracılığıyle bir ülkede hammadde çıkarmakta, bu hammaddeyi başka bir ülkedeki filyali aracılığıyla işlemekte ve en sonunda mamul malı yine bir filyali aracılığıyla A.B.D. içinde satmaktadır. Şirketler içi (intercorparate) fiyatları istenildiği gibi tesbit etmek mümkün olduğuna göre, gelir ve kârları filyaller ve ülkeler arasında istenildiği biçimde dağıtmak mümkün olabilir. Bu durumda hangi fiyat serisi (grubu) seçilmelidir? Bu örnekler çok uluslu şirket üst-kademe yöneticilerinin her gün cevaplamak zorunda olduğu sorulardan bazılarına dikkati çekmekte, ve bu yöneticilerin her olayda bütün işin kârını (uzun-dönemli) son derece arttırıcı çözümleri arayacaklarını söylemek ise tek geçerli genelleme olmaktadır. Bu da amaca ulaşmak için bazı filyal ve ülkelerin çıkarlarının en acımasız biçimde feda edileceği anlamına gelmektedir. Bu sonuç, yukarıda sözü geçen «Business Week» Raporu'nda açık kalplilikle kabul edilmektedir. «Çok uluslu şirkette amaç, tüme en yüksek faydayı sağlamaktır, ve bu temin edilirken tümün parçası gereğinde ezilir. Meselâ, A.B.D.'li büyük üreticilerden biri denizaşırı filyallerinden bazılarını ana filyalden ve diğer

filyallerden parça ithaline zorladığını ve böylece daha yüksek fiyat ödemek zorunda bırakarak tüm işletmenin yararı uğruna cezalandırdığını itiraf etmektedir. Kumpanya yöneticilerinden biri şöyle demektedir: «Kâr transferi konusunda kısıtlama beklediğimiz veya yetkilerimizin kısıldığı ülkelerde bu yola başvururuz. Paramızı dışarıya çıkarmak için bir yol gereklidir bize.»

Çok uluslu şirketler rejiminde, tâbi ülkelerin ulusal çıkarlarına ne olduğunu anlatan çalışmalar yapılabilir, yapılmalıdır da : Bir örneği sergilemekle, yetineceğiz burada - gereğinden daha az bilinen, fakat tam anlamıyla tipik olduğuna inandığımız bir olay - Karaipler bölgesinin en önemli doğal kaynaklarından biri boksittir. Jamaika, Surinam, İngiliz Guyanası ve Dominik Cumhuriyeti, faaliyetlerin birkaç A.B.D. ve bir Kanada dev şirketi tarafından düzenlenip kontrol edildiği önemli üreticilerdir. Bu filyallerin faaliyetlerini, tek tek sergileyen rakamlar yayınlanmamıştır. Ancak, A.B.D. Ticaret Bakanlığı, A.B.D. maden şirketlerinin kârlarına eklenenleri yayınlar. Bunlar arasında, Avrupa'ya bağlı, Batı Yarımküresi ülkelerinde faaliyet gösteren A.B.D. şirketlerine ait kârların % 90'ını, Jamaika, Surinam ve İngiliz Guyanasından çıkarılan boksite atfetmek mümkündür. Kanada şirketinin kötümser bir tahminle bulunan kârları da buna ilâve edilince, 1961 yılında 220 ile 270 milyon dolar arasında olduğu sanılan yatırıma karşı, bu üç ülkedeki faaliyetlerden elde edilen toplam kâr 70 ile 75 milyon dolar tahmin edilmektedir (9). % 26 ile % 34 arasındaki bu kâr oranı, Philip Reno'ya göre «Bu belki de dünyadaki en kârlı A.B.D. yatırımlarından biridir.» Tabii bu, hikâyenin yalnız bir yanıdır. Bu üç ülkede faaliyet gösteren A.B.D. şirketlerine ait 1957 yılı alüminyum üretim maliyetlerini Ticaret Bakanlığı'nın yayınları göstermektedir. 81 milyon doların 31 milyon doları (yaklaşık olarak % 40) «Gerekli Nesneler ve Hizmetler» başlığı altında sıralanmaktadır. İstihraç faaliyetine ait bir maliyet için de, gerekli nesne ve hizmetlerin nasıl böylesine yüksek bir yekun tutacağını (toplam işçilik ve personel giderlerinden % 50 fazla) anlamak mümkün olmayacağından, bu maddenin sun'î olarak, A.B.D. ulaştırma, sigorta ve diğer çıkarlarına yapılan aşırı ödemeleri örtmek için şişirildiği sonucuna varılmaktadır. Bu şeklide, kârlar (dolayısıyle vergiler) düşük tutulmakta ve kaynaklar da sömürgeden metropole havale edilmektedir.

Bu iş bu kadarla da bitmez. A.B.D.'de üretilen boksitin fiyatı 1939 ile 1959 arasında iki misli artmıştır. Oysa bu dönemde Surinam ve İngiliz Guyanasından ithal edilen boksitin fiyatı hemen hemen aynı seviyede kalmıştır. Bu, filyaller tarafından gerçekleştirilmiş ve Surinam ile İngiliz Guyanası Hükümetlerince vergilen-

dirilmiş olması gereken kârların aslında A.B.D.'de gerçekleştiğini göstermektedir. Ancak, zaman içinde, biri hariç diğer ana alüminyum şirketlerinin bu fiyat politikasını değiştirmeye başladıkları görülmektedir. Bu noktada, çok uluslu şirketlerce alınan kararları ne tür bekleyişlerin etkilediğini açıklayabilecek bir ipucu yakalayabiliyoruz. Yine Philip Reno'nun deyişiyle: «İngiliz Guyanası dışındaki tüm Karaip ülkelerinden elde edilen boksitin fiyatı, nihayet biriki yıl önce yükselmeye başladı. Fiyat artışı tamamen vergi kanununda yapılan bir değişikliğe bağlıdır. Batı Yarımküresi Ticaret Şirketleri aracılığıyle Yarımküre'de faaliyet gösteren A.B.D. şirketlerine vergi indirimi hakkı getiriyordu bu kanun. Batı Yarımküresi Ticaret Şirketleri bundan böyle A.B.D.'ye % 52 yerine % 25 oranında Kurumlar Vergisi ödeyecekti. Boksitin fiyatını yükselterek, A.B.D. şirketleri toplam Kurumlar Vergisi yükünü azaltabilecekti. Yirmi yılda ilk olarak boksitin fiyatı yükselmeye başladı. İngiliz Guyanasından çıkarılan boksitin fiyatı yükseltilmedi. Çünkü maden çıkarma faaliyetini Kanada kökenli şirket yürütüyordu. Bu şirket ise Batı Yarımküresi Ticaret Şirketlerinin tezgâhladığı oyunlar ve çevirdiği dümenlerden yararlanıyordu.»

Eğer bu, çok uluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelere nasıl davrandığını gösteren adil bir örnek ise, bundan, bu dev şirketlerin, kendi yönetim merkezlerinin bulunduğu gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere, herhangi bir ulusun ulusal çıkarını geliştirmeyi amaçladıkları sonucu çıkmaz. Özel davranışlar bir yana - Ford Motor Kumpanyası'nın, İngiltere'deki Ford'un alınması gerekli olmayan hisselerine de el koymak amacıyle ülke dışına milyonlarca dolarlık sermaye havale edişi ve olayın A.B.D.-hükümetinin ödemeler dengesindeki açığı nasıl kapatacağını düşündüğü ana rastlaması - A.B.D. şirketlerinin son onbeş yıl içinde dış faaliyetlerini, iç faaliyetlerini baltalamak ve bunlarla doğrudan rekabet etmek pahasına geliştirdikleri rahatlıkla iddia edilebilir. Bu tutumun, A.B.D. büyüme hızının düşük olmasına ve dolayısıyle şimdi ülkenin bir numaralı meselesi haline gelen işsizliğin de giderek artmasına yol açtığı öne sürülebilir. Bunun böyle olup olmadığı bir yana - kaldı ki ne böyle, ne de aksi olduğunun ispatı da pek mümkün değildir - çok uluslu şirketlerin karar ve tutumları, tamamen kumpanyaya daha fazla çıkar nasıl sağlanacaksa ona göre olmaktadır. Gerçek bu olduktan sonra, faaliyette bulundukları uluslar üzerindeki etkileri, ister yararlı, ister zararlı olsun, tamamen ârızîdir.

— IV —

Bu sonuç, çok uluslu dev şirketlerin üzerinde birleşebilecekleri ortak bir çıkar olmadığı anlamına mı gelir? Hükümetlerinden - ve

hakim emperyalist ülkelerin hükümetleri aslında çok uluslu şirketlerin hükümetidir - uygulanmasını bekledikleri hiçbir genel kural yok mudur? Tabii ki ortak çıkarlar ve yürürlüğe konulması istenen genel politikalar vardır. Fakat birçok halde, bunlar, dar anlamıyle iktisadî özellik göstermez. Gümrükler, ihracatı kolaylaştırıcı iadeler, dış yatırımlar vesaire gibi oyun kurallarına gelince, çok uluslu şirketlerin genellikle birbiriyle çelişen çıkarları vardır. Fakat iki şey üzerinde kesin görüş birliğine varmışlardır: Birincisi, faaliyet sahalarına mümkün olduğu kadar çok ulusun dahil edileceği bir dünya isterler. İkincisi, de, bunların kanun ve kurumlarının özel kapitalist işletmenin doludizgin, zincirsiz gelişmesine engel olmayacak biçimde düzenlenmesini isterler. Bu görüşü daha berrak olarak şöyle söylemek mümkündür: Hayalleri, kazanacakları ve istedikleri gibi kullanacakları en yüksek kâra erişebilmek için, bölgesel engellerin ayakbağı olmadan faaliyet gösterebilecekleri uluslardan oluşan bir dünyadır. Tek korkuları, faaliyet gösterdikleri bölgelerden - tüm A.B.D. şirketlerini Küba'dan kovan Küba ihtilâli gigi - ihtilâlle kovulmak değildir. Devlet kapitalizmine de (en geniş anlamıyla kullanıldığında) karşıdırlar. Çünkü devlet kapitalizminin her çeşidi çok uluslu şirketlerin faaliyet alanını daraltabilir veya potansiyel kârlılığı yüksek üretim konularını ulusal sermayenin emrine ayırabilir (10). Söz konusu tutum Standard Oil'in incelememize dayanak yaptığımız, 1962 yılı Faaliyet Raporu'nda gayet iyi açıklanmıştır: «Gerek yurt içinde, gerekse yabancı ülkelerde, iktisadî gelişme yolunun özel yatırımlardan geçtiğini anlatacak daha çok malzemeye ihtiyaç vardır. Bazı ülkeler, hem hükümetin yeni kurulan işletmelere ortak olması, hem de mevcutların devletleştirilmesi yoluyla, devletçiliğe doğru yönelme eğilimi göstermektedir. Oysa, gerçek çıkarlarını ancak özel teşebbüs ilkelerine dayalı bir toplum geliştirerek koruyabileceklerine, bu ülkeler inandırılabilir. Bu şekilde, görülmemiş iktisadî kalkınmayı gerçekleştiren birçok ülkeler de örnek olarak gösterilebilir. Şimdiye kadar, bu yönde alınan tedbirlerin - 1961 Dış Yardım Kanunu'na yapılan Hickenlooper ilâvesi gibi - sevindirici ve ümit verici olduğu görülmektedir. A.B.D. den yardım alan ülkelere, özel teşebbüsün önemini ve özel yatırımların gereğini anlatmak ve hatta bu iktisadî yardımlardan yararlananların kalkınmayı hızlandırmak için özel teşebbüse uygun ortamı yaratacaklarını ve gerekli tedbirleri alacaklarını taahhüt etmelerini sağlamak.»

Standard Oil'in tâbî ülkelerde devlet teşebbüslerine, bunları sosyalizmle bir tuttuğu için, karşı çıkacağını düşünmek safdillik olur. Oysa, cevap çok daha rasyonel bir hesaba dayanmaktadır: Bu ülkelerde kamu teşebbüslerinin ve devletin iktisadî faaliyete

girişmesi, genellikle millî burjuvazinin yurtiçinde yaratılan artı değerden kendisine daha fazla pay almaya teşebbüs anlamına gelmektedir. Artı değere ortak çıkması çok uluslu şirketin yararına değil, zararına ilâvedir. Dolayısıyle, bu tür girişimlere çok uluslu şirketlerin karşı çıkması, olsa olsa doğal bir davranıştır.

Çok uluslu şirketlerin kendi hükümetlerinden talep edecekleri genel tutum, basit bir formülle özeltenebilir: Dünyayı Standard Oil için emin bir yer haline getirmek. İdeolojinin kavramlarıyla, bu, «hür dünyayı» korumak ve sınırlarını mümkün olduğu her yerde ve her zaman genişletmek demektir. Tabii bu, A.B.D.'nin 1974'de yayınlanan «Truman Doktrini» ile aleniyet kazanmış amacıdır. Meseleye olumsuz yaklaşımın anahtarı ise anti-komünizm yaygarasıdır. Tamamlayıcı gerek ise dünya çapında korkunç askerî mekanizmanın kurulması ve korunmasıdır.

Bugün dünyamızda süregelen belli başlı kavgaların nedeni çok uluslu şirketlerin bu kâr doymazlığına indirgenebilir. Genellikle bu ilişkinin açık-seçik, dolaysız ve görünebilir yanları bulunur.

Günümüzün emperyalist politikasının özü, Küba ve Vietnam'dan verilecek iki örnekle, en berrak biçimde ortaya konulabilir; Standard ve Poor'un **Şirket Standartları** isimli eserinde ve **Standart Petrol Kumpanyası (New Jersey)** başlığı altındaki kısımdan «1960' da Küba'da millileştirilen mülkün 62.269.000 dolar zarara yol açtığını ve bunun birikmiş ihtiyatlardan düşüldüğünü» öğreniyoruz. Aynı kumpanyanın 1962 yılı Faaliyet Raporu'ndan yine öğreniyoruz ki: «Jersey, halen faaliyet gösterdiği ve göstermediği bölge ve ülkelerde, sürekli olarak parlak fırsatların peşindedir,» ve bu politikaları uygulamaya koymak için şunlar da alınan tedbirlerdir: «Malezya'da, kumpanyamızın, hisselerinin çoğuna sahip olacağı, bir rafineri halen inşa halindedir. Filyallerimiz ise Avustralya'da halen inşa edilmekte olan bir başka rafineriye ve Vietnam'da kurmayı planladığımız bir başkasına ortak olacaktır.»

Küba'da kayıplar, Güney Vietnam için planlar: Son yıllarda bu iki ülkenin çevresinde veya içinde sürüp giden kavga ve savaşlar için daha iyi bir açıklama bulmak acaba mümkün müdür?

KAYNAKLAR:

(1) a) 1962 yılı Faaliyet Raporu.
b) Özel Hissedarlar Toplantı Çağrısı. (Ekim 7, 1959)

c) Form 10-K / 31 12.1962'de biten Malî Yıl için. 1934 yılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 13. maddesine uygun olarak «Senetler ve Alım - Satım Komisyonu'nca dosyalanmış belge. (Bu kaynaklardan metinde sırasiyle Yıllık Rapor, Çağrı ve Form 10 K olarak söz edilmiştir.

(2) Bu rakam 1929'da 7.5 milyar dolar ve 1946'da 7.2 milyar dolardır. A.B.D Ticaret Bakanlığı, İktisadî İşler Bürosu. **Yabancı Ülkelerde A.B.D. İş Yatırımları : Yürürlükteki İşler Araştırması**'na ek. s. 1 (1960)

(3) «**Çok Uluslu Şirketler**», **Özel Rapor, Business Week**, (Nisan 20, 1963)

(4) a.g.e

(5) **A.B.D. Ticaret Bakanlığı Yürürlükteki İşler Araştırması** (Ağustos 1962) (Çevirenin notu: 1969'da A.B.D. doğrudan özel yatırımlarının değeri (s. 22) 70 milyar doları bulmuştu. Bkn **A.B.D. Özel Yabancı Sermaye Yatırımları Bir Araştırma** (Tablo I)

(6) (Çevirenin notu: **A.B.D. Özel Yabancı Sermaye Yatırımları : Bir Araştırma**, Tablo I)

(7) «**Çok Uluslu Şirketler**», a.g.e.

(8) **A.B.D. Ticaret Bakanlığı, Yabancı Ülkelerde İş Yatırımları**, s. 3

(9) Bu rakamlar «Alüminyum Kârları ve Karaip Halkları» adlı ve Philip Reno tarafından yazılan makaleden alınmıştır. Makale Monthly Review, Ekim 1963 sayısında yayınlanmıştır. P. Reno İngiliz Guyanasında aylarca çalışarak, alüminyum kumpanyalarının faaliyetlerini incelemiştir.

(10) Tabii bu, yabancı ülke hükümetlerince tamamlanacak alt-yapı yatırımlarına yol, liman, hastane, eğitim, v.s. faaliyetlerini olumlu yönde etkileyecek olanlara karşı çıkacakları anlamına gelmez. Kendilerine böylesine yararlı olacak unsurların bir an önce geliştirilip, tamamlanması için «dış yardım» âlicenaplığını da kendi hükümetlerinden özellikle beklerler.

Pierre Jalée

TEKELCİ DEVLET KAPİTALİZMİ

Pierre Jalée'nin yakında EKİN YAYINLARI'ndan çıkacak olan **Emperyalizm 1970** adlı eserinden alınmıştır. Türkçesi Tektaş Ağaoğlu.

Lenin, **Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Safhası** adlı kitabında, «Finans kapital döneminde özel tekellerle devlet tekelleri iç içe girerler, bunların her biri, dünyanın en büyük tekelciler arasında paylaşılması konusundaki emperyalist mücadelenin birer halkasından başka bir şey değildir (s. 66) der. **Devlet ve İhtilâl**'de ise devletin rolü hakkındaki görüşü çok daha kesin dile getirilmiştir: «Ve özellikle emperyalizm - banka sermayesi çağı, devâsa kapitalist tekeller çağı, tekelci kapitalizmin tekelci devlet kapitalizmine dönüştüğü çağ - 'devlet makinası'nın olağanüstü güçlenişine, devletin bürokratik ve askeri aygıtının görülmemiş bir ölçüde dal budak salmasına sahne olur...» (Bölüm II, 2)

Ne ki bu noktada Buharin'in daha da ileri gittiğini belirtmeliyiz. **L'Economie Mondiale et L'Emperialisme** adlı eserinin 151'den 163. sayfalarına kadarki bölümü «devletin ekonomik hayata müdahalesi»ne ayrılmıştır. Bu müdahale, Buharin'e göre, devlet tekellerinin ya da karma teşebbüslerin kurulmasıyla, «özel teşebbüslerin üretim sistemi üzerinde devlet denetimi»yle olduğu kadar «gelir dağılımının düzenlenmesi», kredinin ya da millî tüketimin örgütlenmesiyle de gerçekleşir. Buharin örneklerini vererek, «devletin çıkarlarıyla finans kapitalin çıkarlarının durmadan daha çok çakıştığı»nı, ve «dünya pazarında rekabetten doğan muazzam gerginliğin **devletin azamî ölçüde merkezîleşmesini ve güçlenmesini** zorunlu kıldığı»nı gösterir (s.157). Ve tahlillerinin sonunda, «geleceğin (kapitalizm ayakta kaldığı ölçüde) devlet kapitalizmine yakın ekonomik biçimlere ait olduğu» görüşüne varır (s.160); «... devletin kendini doğrudan doğruya üretimin patronu ve örgütçüsüne dönüştürdüğü»nden söz eder (s.163).

Lenin ve Buharin'in daha o zamandan gördükleri eğilimler onların önceden kestirdikleri yönde bir hayli gelişmiştir. Bu ko-

nuda Eugene Varga Fransızcası 1967'de yayınlanan bir eserinde (1) tekelci devlet kapitalizminin yakın zamanlardaki evrimini de gözönüne alan bir tahliline girişmiştir.

Varga, önce Marksist teoriye göre tekelci sermayenin (monopolcü sermayenin) **birleşik bir güç** olduğunu hatırlatıyor. Sonra Lenin'den bir iktibas yapıyor: Lenin'e göre tekelci sermaye «kapitalist üretimin devletleştirilmesi, her biri bir devâsa güç olan kapitalizmle devletin tek bir mekanizma içinde kaynaşmaları ilkesini getirmiştir; milyonlarca insan böylece aynı örgütün, yani devlet kapitalizminin çerçevesi içine girer.» (2). Varga buna şunu ekliyor: «İki gücün, tekellerin gücüyle devletin gücünün bir araya gelmesi tekelci devlet kapitalizminin temelinde yatan olgudur.» Fakat ona göre «**tekelci sermaye ve devlet birbirinden bağımsız güçlerdir**» (İtalikler onun). Bunlar birbirleriyle birleşirler, ama devlet, tekelci sermayenin düpedüz boyunduruğu altına girmez; bu iki gücün bir araya gelmesinin iki hedefi vardır: 1. Kapitalist düzeni korumak; 2. Devlet aracılığıyla millî gelirin tekelci sermaye yararına yeniden dağılımını sağlamak.

Tekelci sermaye birleşik bir güç sayılmakla birlikte, daha tam bir tahlil Varga'yı «bazı konularda tek bir görüşe sahip olan tekelci burjuvazinin içinde başka konularda çok derin bölünmeler olduğunu belirtmeye» zorluyor. Bunun nedeni rekabetin devam etmesidir ve «bu, tekelci burjuvazinin tümünün çıkarlarının tam bir birliğe kavuşmasına engeldir.» Varga, «herhangi bir daldaki tekellerin çıkarlarıyla, ya da münferit tekelci teşebbüs çıkarlarıyle tekelci sermayenin tümü arasında mevcut bazı çelişkiler»in somut örneklerini de veriyor; devletle mümkün çatışmaların izahını bu çelişkilerde görüyor. Aynı zamanda, tekelci devlet kapitalizminin Stalin'in görüşlerinden esinlenen şu tanımını doğru bulmuyor: «Tekelci devlet kapitalizmi, devlet aygıtının kapitalist tekellere tâbî olmasıdır..»

Burada, Stalin'e atıf yaparak Varga'nın tezi üzerine tereddütlerimizi ifade etmek zorunda kalışımız bizi tedirgin ediyor. Varga, esas olanı, tâli olandan yeterince ayırt etmiyor. Marksist tahlil açısından «kapitalizmin bütün kanunlarının, içlerinde karşıt eğilimleri de taşıyan eğilimlerden başka bir şey olmadıkları»nı hatırlatmakta haklı ama, bu gerçek onun da tezini çürütmüyor mu? Çünkü tekelci kapitalizmde rekabet ortadan kalkmakla, ve «bu, tekelci burjuvazinin tümünün tam bir birliğe kavuşmasına engel» olmakla birlikte, birbirlerine diyalektik bir süreç içinde karşıt olan rekabete doğru eğilimle tekelci yoğunlaşmaya doğru eğilimden

ikincisinin birincisinden daha güçlü olduğunu, ve bunun emperyalizm aşamasına ulaşan kapitalizme yeni bir çehre kazandırdığını Lenin hiç durmadan tekrarlamış, olgular da onu her zaman haklı çıkarmıştır. Rekabeti ve onun sonuçlarını önemsememek bir yanılgıysa, onun önemini abartmak bir başka yanılgıdır. Böyle bir yanılgı insanı Varga gibi tekelci sermayeyle devletin birbirinden bağımsız güçler olduğunu iddia etmeğe götürür. Oysa bu, devletin niteliğine dair Lenin'ci tezle kolay kolay bağdaştırılamıyacak bir iddiadır. P.A. Baran ve P.M. Sweezy'ye göre, devleti bağımsız bir sosyal güç sayan görüş «tehlikeli bir yanılgı»dır, çünkü «sermaye ile devlet arasında var olduğu sanılan çelişkiler, aslında hâkim sınıfın bağrında yer alan çelişkilerin yansımalarından başka bir şey değildir» (3). Ve Varga tekelci devlet kapitalizmi olgusunda iki gücün: tekellerle devletin basit bir biçimde **bir araya gelişini** görmekle, hatta kendisininde iktibas ettiği metinde bu iki gücün tek bir mekanizma içinde **kaynaştığını** ileri süren Lenin'le bizce çelişkiye düşüyor.

Kelimelerin anlamı üzerinde çıkan bir anlaşmazlık değil bu. **Kaynaşma** kavramı (devletin niteliğine dair Lenin'ci tezin ifadesi) tekelci sermaye ile devletin hedeflerinin temel aynılığını vurgular; **bir araya gelme** kavramı ise, devletin izlediği siyasetle, tekelci sermayenin bütününün değil (ki Varga da başka bir yerde bunu kabul ediyor), onun sadece bir kesiminin çıkarları arasında baş gösterebilecek anlaşmazlıkların önemini abartmaya yol açar. Kaldı ki biribirinden bağımsız güçlerin sadece bir araya gelmeleri söz konusuysa, yapısal olmayan bu bir araya gelişi sürekli kılacak hiçbir teminat yoktur. Oysa az ileride üzerinde duracağımız unsurlar, bu sözde bir araya gelişin sadece devam etmekte olduğunu değil (ki bunu Varga kendisi de kabul ediyor) gittikçe keskinleştiğini ispat etmektedir. Kısacası, «tekelci devlet kapitalizmi, devlet aygıtının kapitalist tekellere tâbi olmasıdır,» diyen Stalinci tanım bize doğru gibi görünüyor; çünkü tekelci devlet kapitalizminin tam **özünü** ortaya koyuyor ve tâli çelişkilerin hakkını veren daha derin bir tahlile de kanımızca aykırı düşmüyor.

Şüphesiz Amerika Birleşik Devletleri, tekelci devlet kapitalizminin en büyük güçlüklerle karşılaşması gereken sanayileşmiş ülkelerden biridir. Orada özel teşebbüse tanınan ve her fırsatta ve her nüansta yeniden vurgulanan mutlak önceliğin, ekonominin örgütlenmesine doğrudan devlet müdahalesi önünde aşılmaz bir engel dikmesi beklenirdi. Oysa bu engel aşılmıştır ve Geoffrey Owen bu konuda bize ilginç bilgiler vermektedir.

Otuz yıllarının «özel kurumlar sektörünün belli başlı ekono-

mik güç kaynaklarını kamu kurumları sektörüne devreden» New Deal'den söz ederek, «Amerikan işadamları için korkunç bir tecrübeydi bu,» ve «o günden bu yana hükümet otoritesini artırma yönünde her öneri patronların büyük bir kesiminin kesin ve insiyaki muhalefetiyle karşılaşmıştır,» diyor G. Owen. Oysa New Deal'in getirdiği kanunlar ABD'nde esas olarak yürürlükte kaldığı gibi üstelik 1946 tarihli İstihdam Kanununu «üretimin, tam istihdama ve satın alma gücünün teşviki»nde federal hükümete resmen sorumluluk tanımıştır. Başkan Kennedy'nin 1961'de iktidara gelmesinden sonra da «federal hükümet, ekonomik siyasete ve işadamlarının kararlarına müdahale konusunda bir takım yenilikler getirmeye kararlı olduğunu göstermiştir.» İşadamlarının bazen buna direndikleri olmuştur ama, şu son yıllarda onların arasında da «hükümetin ekonomiye müdahalesi karşısında daha makul, daha az dogmatik bir tutum»un belirdiği görülmektedir. Bunun sonucunda G. Owen'in «hükümetle patronların ekonomik ilerlemenin sorumluluğunu birlikte yüklenmelerine yol açan 'çifte' ya da 'karma' bir ekonomi» dediği bir durum ortaya çıkmıştır; fakat bu durum, «rekabetin yararlarıyla hükümetin anahtar sanayilerden gözünü eksik etmemesi gereğini bağdaştırma sanayi gibi konularda» tartışmanın açık olmasını önlememektedir (4).

Dahası var. ABD, ödemeler dengesi bakımından ciddi güçlüklerle karşılaştığında Başkan Johnson işadamlarına şöyle seslenmiştir: «Sizi benimle gönüllü bir işbirliğine çağırıyorum. Sizden, sorumlu iş çevrelerinin bir araya gelip gönüllü bir çalışma programı izleyebileceklerini dünyaya göstermenizi istiyorum.» Buna karşı muhakkak ki direnmeler oldu; özellikle Chase Manhattan Bank, Johnson'ın çağrısının «ekonomi üzerinde federal hakimiyet kurulmasına doğru dev bir adım» olduğunu iddia etti. Ne ki, bu dev adım yine de atıldı: 500 büyük şirket her üç ayda bir Ticaret Bakanlığına her birinin «ferdî» ödemeler dengesini belirten bir rapor sunmayı kabul etti. (Buna yanaşmayan çok az oldu.) (5). Demek ki, burada çok karakteristik ve önemli bir olgu çıkıyor karşımıza: Büyük şirketlerin devletle kurumsal değil, gönüllü işbirliği.

Ekonominin düzenlenmesinde Amerikan devletinin büyük rolüne değinen J.K. Galbraith de bu düzenlemenin önemli bir unsuru olan federal mal ve hizmet harcamalarının 1929'da G.S.M.H.nın yüzde 1,7'sinden 1965'te yüzde 8,4'üne yükseldiğini bildirmektedir. Galbraith'in belirttiğine göre bu artış «sanayi sisteminin tam onayıyla gerçekleşmiştir.». Tam onayıyla, evet, çünkü söz konusu artış en çok savunma ve uzay araştırmaları masrafların-

dadır (1960'la 1965 arasında federal bütçenin yüzde 50 ilâ 60'ı bu masraflara ayrılmıvtır; oysa bu oran 1930-1940 arasında yüzde 10 ilâ yüzde 15 idi.), ve bundan yararlananlar doğrudan doğruya büyük şirketlerdir. J.K. Galbraith «bu harcamalar işadamlarınca kesinlikle desteklenmektedir,» diyor, ve büyük sanayi şirketlerinin çoğunun büyük bir ihtimalle «devletin daha başka, özellikle ileri teknolojinin teminat altına aldığı alanlarda da faaliyet göstermesini onayladıkları»nı ekliyor. Çünkü, «bu bakımdan bütün diğer sosyal kurumlar gibi davranan sanayi sistemi, kendi yararına olan hiçbir şeye karşı çıkmaz.» (6).

Galbraith, ayrıca, devlet müdahalesine karşı direnişin esas olarak «müteşebbisler»den, yani kendisinin büyük şirketlere ve teknostrüktüre karşı saydığı ve sanayi sistemine tam dahil etmediği bir kategoriden geldiğine dikkati çekmeyi de ihmal etmiyor. Bizse, kapitalist sistemin kendi iç ve tâli çelişkilerinden birinin görüntüsünü görüyoruz burada: Amerikan devleti gitgide gerileyen bu kategoriyi bazen dikkate almaya zorlanmakla birlikte, esasta tekellerin çıkarına çalışmaktadır; çünkü kendisi zaten onların doğrudan ve hattâ (devlet ve tekel yöneticilerinin birbirlerinin yerine geçebildikleri bir ülkede) bütünleşmiş bir uzantısıdır.

Yine Galbraith, «en ileri teknolojiye açık ve planlamaya en elverişli pazarın kamu sektörüne ait» olduğunu, «bilimsel ve teknolojik yeniliklerin büyük bir kısmının dolaylı ya da dolaysız yoldan devletin eseri» olduğunu (bu kitabın 5. Bölümüne bakınız); ve «devletin ... kendi planlamasının zorunlu bir şartı olarak.... sanayi sisteminin çıkardığı ürünlere toplam talebi düzenlediği»ni; ve «aynı devletin hem ücretleri, hem de fiyatları düzenleme işini üzerine aldığı»nı belirtir. Ve sonunda şöyle der:

«Çağımızın örgütlü ekonomisinin sapık bir elin eseri olduğu muhakkaktır. Aksi takdirde vazgeçilmez görünen bunca ihtiyaç nasıl olur da hep bir araya gelip kendini bu kadar şevkle serbest teşebbüsten yana ilân eden bir sistemi hükümete bağımlı kılabilirdi?

«Aslında, sanayi sistemi çözülmez bağlarla devlete bağlıdır. Çağdaş büyük teşebbüsün birçok bakımdan devletin bir kolu olduğu; devletin de birçok durumlarda bizatihi sanayi sisteminin bir aracı olduğu... kimsenin gözünden kaçmamaktadır.» (7).

Fransa, tekelci devlet kapitalizminin üretime doğrudan müdahalesiyle en çok ve en erken kendini gösterdiği sanayileşmiş ülkelerden biridir. Fransız iş çevrelerinin sözcüsü **Entreprise** dergisi

Jacques Rigaud'nun kaleminden bize son otuz yıldır Fransız devletinin ekonomik yapıya müdahale ettiğini, «zenginliklerin yaratıcısı pozunda göründüğünü bildirmiştir. J. Rigaud bu bakımdan iki aşamayı birbirinden ayırt etmektedir: 1936'dan savaş sonuna kadar devlet gücünün müdahalesi bir **kütle etkisi** niteliğini taşımıştır. Son birkaç yıldan beri ise devlet müdahaleleri daha çok bir **ışınım etkisi** ile kendini belli etmektedir (8).

Birinci aşamada devletin ekonomiye müdahalesi, şu üç uygulama sayesinde, «toplu bir nitelik» göstermiştir: a) Kimi zaman bütün bir sanayi dalını (kömür, elektrik, gaz), kimi zaman bir sanayi dalının büyük bir kısmını (kredi, sigorta), bazen de, özel bir durum olarak, münferit bir teşebbüsü (Renault), millileştirme; b) özel bir teşebbüsün hemen hemen tümüne el koyma: bu yoldan söz konusu teşebbüs teorik olarak az ya da çok bir karma ekonomi şirketi niteliği kazanır. Ulaşım alanında özellilke bu yola başvurulmuştur (Demir Yolları, Air France, Compagnie Generale Transatlantique, Messagerie Maritimes); c) Yeni bir görevi yerine getirmek üzere bir devlet işletmesini tamamen yeniden kurmak: Caisse Nationale des Marches d'Etat (Milli Devlet Pazarları Sandığı), Commissariat a l'energie atomique (Atom Enerjisi Dairesi), vs...

İkinci aşamada devlet gücünün müdahalesi «daha ince ve çoğu zaman daha az göze çarpar bir biçime bürünür.»: 1 — Bir yandan, geleneksel kamu sektörü, şubeler ve iştirakler aracılığıyla büyür. Kâh kamu teşebbüslerinin kendi aralarında kurdukları ortaklıklarla (Air İnter), kâh özel sermaye ile birleşme yoluyla (Auby-Charbonages, SEREB, Aerotrain) kendine «tâli bir karma ekonomi sektörü» yaratır; 2 — Öte yandan devlet, J. Rigaud'nun «uzaktan güdümlü müdahale» dediği yola başvurur. Bunun en iyi örneği Plan Calcul (Hesap Planı)'dür: Kendine bağlı bir araştırma kurumuyla hükümet planının özel teşebbüsçe uygulanmasını sağlamakla görevli kamu kuruluşudur. «Müşteri devletle üretici devlet arasında,» diye sözü bağlıyor J. Rigaud «harekete geçirici devlete de yer vardır ve bu yer gittikçe büyümektedir.». Ve sonra ekliyor: «Geleceğin bu tür esnek müdahalelere ait olduğuna şüphe yoktur.»

Federal Almanya'da, E. Varga'dan öğrendiğimize göre, 1962 de Batı Alman devleti her birinin sosyal sermayesi 100 milyonun üstünde 74 sanayi şirkerine sahipti; bunların hepsinin toplam sermaye tutarı 20 milyar mark'tı. Fakat bir devletin güçlü, esnek ve etkili kamu kuruluşlarının varlığı sayesinde ülke ekonomisini canlandırmak ve yönlendirmek için kâh kütle etkeni, kâh teşvik et-

keni yoluyla müdahalede bulunmasının en iyi örneği, şüphesiz, İtalya'dır. Devlet holdingi ENİ (Ente Nazionale İdrocarburi) Milli Akaryakıt İşletmesi herkesin bildiği önemli bir rol oynamış, 175 teşebbüs aracılığıyla sürdürdüğü faaliyetler petrol sınırını aşıp kimya, makina yapım, tekstil, çimento, kauçuk ve şimdilerde de nükleer yakıt alanlarına taşmıştır. İRİ (Sanayi Kalkınma Kurumu) birçoklarının örnek gösterdiği bir devlet yatırım kurumudur. 1953 te kurulmuştur, bugün Avrupa teşebbüsleri içinde dördüncü sırada gelmektedir, ve doğrudan doğruya ya da beş uzman holding aracılığıyla 130 şirketi denetlemektedir. Bunların üçü büyük bankadır. İRİ, devletin emirlerini yerine getirir fakat bunu nasıl yapacağına kendisi karar verir. Ademi merkeziyetçilik ve esneklik ve özel hukuk onun kurallarıdır. EFİM grubu, imalât sektöründe devlet iştiraklerini işleten bir kuruluştur, kendi denetlediği üç holding aracılığıyla büyük İtalyan özel gruplarına (Fiat, Montecatini - Edison, Pirelli...) ya da yabancı gruplara (Firestone, Westinghouse...) ortaktır. Her halde tekelci devlet kapitalizminin enerji ve sanayi sektörleri üretiminde dahi bu kadar güçlü ve yaygın bir tarzda kendini gösterdiği İtalya gibi bir başka ülke daha yoktur.

İngiltere'de işçi hükümetinin 1966 yılı sonunda kurduğu İRC (İndustrial Reorganisation Corporation) Sanayii Yeniden Düzenleme Korporasyonu daha az iddialı bir kuruluştur. Bununla birlikte Alain Jacop'un bir makalesi, adı İtalyan İRİ'sini andıran IRC'nin de tekelci devlet kapitalizminin tipik bir aracı olduğunu bize gösteriyor (9). 150 milyon sterlin tutarında kamu fonuna sahip bir kamu kuruluşu olan ICR'nın görevi «yapısal ve örgütsel reformlar sayesinde İngiliz sanayiinin uluslararası rekabetin çağdaş koşullarına kendini uydurabilmesine yardım etmek, milli ekonominin büyük kazanç sağlamasına imkân verecek rasyonalizasyon projelerine önayak olmak...» tır. Daha somut olarak, elindeki kaynaklardan yararlanarak bazı birleşmelere ya da yepyeni toplulukların yaratılmasına yardımcı olmak üzere» çeşitli özel teşebbüslere kredi açmaktır. Nitekim IRC, kurulduğundan bu yana, çeşitli birleşmelerde etkisini göstermiştir: Chrysler'le birleşmesi için Rootes şirketine 3 milyon sterlin borç; Leyland-BMC birleşmesi için 25 milyon sterlin; English Electric - Elliot Automatien birleşmesine 15 milyon sterlin vs... Bazı hallerde de daha ince ve dolaylı bir yoldan hareket etmiştir. A. Jacop'un dediğine göre, IRC, City'de (İngiliz iş çevrelerinin merkezi) oldukça iyi karşılanmış ve bu nedenle White-Hall'dan (İngiliz hükümetinden) çok City'e yakın düşmüştür. Bu da, giderek işçi hükümetinin «hükümete bazı şirketlere doğrudan ve sürekli iştirak yetkisi veren bir sanayii geliştirme kanunu çıkarmasına neden olmuştur. Nihayet durum «devlet müda-

halesinin, ve lâkin onunla birlikte devletin bir yandan IRC öbür yandan Sanayii Geliştirme Kanunu aracılığıyla gereçkleştirmeyi önerdiği hizmetlerin de belli bir biçimde kabulü yönünde» gelişmiştir. Böylece «hükümetle City arasında bir köprü» kurulmuş olmaktadır. Komünist **Morning Star** gazetesine göre IRC bu bakımdan, «özel sanayii daha kârlı kılmak ve tekellerin büyümesini teşvik etmek için» kullanılan ek bir araçtır. Bu sonuca katılmamak bize de kolay değil gibi görünüyor (9).

Manş'ın öte yanından gelen bu ses, Fransız komünist dergisi **Economie et Politique**'te yankısını bulmuştur. J. Magniadas şöyle diyor: «Günümüzde yoğunlaşmayı hızlandırmak ve büyük boyutlu şirketler yaratmak için müdahale de De Gaulle'cü siyasetin ana hedeflerinden biri olmuştur. Beşinci Planın büyük tercihlerinden biri, Fransız ekonomisinin 20 ilâ 30 hakim grup çevresinde yeni bir yapıya kavuşturulmasıdır.». Ne var ki yazar aynı zamanda şunu da ortaya koyuyor: Finans oligarşisinin iddialı hedeflerinin gerçekleşmesi «bunları hem, yoğunlaşmalar gruplar arasındaki güç ilişkilerini değiştireceğine göre bazı tekelci gruplara benimsetmek, hem de ekonomik ve sosyal sonuçlarını işçi sınıfına, orta sınıflara ve aynı zamanda tekel dışı teşebbüslere kabul ettirmek için devletin artan baskısı ve müdahalesi olmaksızın» mümkün değildir (10).

Böylece burada bir kere daha şu gerçeğin dile getirildiğini görüyoruz: Tekelci devlet kapitalizmi temelde ve bütün olarak finans ve sanayi oligarşisinin çıkarına hizmet etmekle birlikte, bazı tekelci grupların ve özellikle tekel dışı teeşbbüslerin çıkarlarıyla çelişkiye, ne ki tâli bir çelişkiye pekâlâ düşebilir.

Tekelci devlet kapitalizminin gelişmesine P.A. Baran ve P.M. Sweezy de Marksizm açısından teorik bir açıklama getirmişlerdir. Biz burada, bunun kısa ve zorunlu olarak çarpıtıcı bir özeti ile yetinip, okuyuculara bu iki yazarın son derece önemli eserine başvurmalarına salık vereceğiz. Bu yazarlar indinde «tekelci kapitalizm kendi iç çelişkileriyle malûl bir sistemdir», çünkü normal koşullarda tüketilemeyen ve dolayısıyla üretilemeyecek bir fazla üretim, gitgide büyüyen bir fazla üretim yaratma eğilimindedir. Bundan da eldeki kaynakları müzmin bir biçimde eksik kullanmaya ve durgunluğa doğru bir eğilim doğar. Oysa bu eğilime karşı güçler de mevcuttur, ve bunların sistem tarafından kullanılmaları sistem için bir ölüm kalım meselesidir. Bu güçlerden biri, yazarların deyişiyle, «satış çabası»dır (reklâm ürünlerinin alıcıya sunulmasında çeşitlilik, «planlı eskime», model yenilenmesi, kredi kolaylıkları, v.s....); satış çabası toplam fazlayla bütünleştiğinden onu çoğaltır. Öbürü ise hükümet harcamalarıdır (özellikle askeri

harcamalar); potansiyel fazlanın gittikçe artan bir kısmını emen hükümet harcamaları böylece efektif fazla haline gelir. Bu ise özel tüketimin yapamayacağı birşeydir. Sonuç olarak, bu açıdan bakıldığında, tekelci devlet kapitalizmi (ki devlet harcamaları bunun başta gelen unsurlarından biridir) bir tercih değil, tekeller ve tekellerin devletinin, sistemin ayakta kalmasını sağlama bağlamak için kullanmadan edemedikleri bir imkândır (15).

Özetleyecek olursak, gördük ki tekelci devlet kapitalizmi, yani devlet aygıtını finans ve sanayi oligarşisine tâbi kılan sistem, çeşitli çelişkiler, direnmeler ve tereddütlere rağmen son yıllarda yalnız İtalya'da değil (İtalya bu bakımdan en başta bir mevkii işgal eder görünüyor), sanayileşmiş kapitalist ülkelerin çoğunda da özellikle ABD, Fransa ve İngiltere'de yine de hızla gelişmiştir. ABD'de büyük şirketler yalnız devletin artan müdahalesini değil, aynı zamanda onunla sistemin çıkarı için gönüllü işbirliğini de büyük bir çoğunlukla kabul etmişlerdir. Fransa'da Fransız İşveren Örgütünün başkanı dahi uluslararası rekabetin yaygınlaşmasına ve bütün dünyayı ilgilendiren bilimsel ve teknik sorunlardan ötürü şirketlerin karşılaştıkları yeni durumlara dikkati çekerek devletin büyüyen rolünü şu sözlerle belirtmiş ve ona çağrıda bulunmuştur: «Ekonomik gelişmemizin bu yeni aşamasının başta gelen belirgin özelliği, devletlerin bu gelişmede oynamaya çağırılacakları belirleyici roldür. Rekabet bütün milleti uluslararası rekabetin çarkına bağlar. Teşebbüsler tek başlarına bırakılacak olurlarsa uluslararası rekabetle başa çıkamazlar» (12). Dolayısıyla ileride tekelci devlet kapitalizminin yeni gelişmelerine tanık olacağımızı söylemek büyük bir kehanet olmasa gerektir.

XXX

Bizim direnmeler ve tereddütler dediğimiz, kendisinin ise tekelci devlet kapitalizminin «dalgalanmalı gelişmesi» adını verdiği olguyu belirten E. Varga, eşit olmayan bu gelişmenin kapitalist düzen bir kriz dönemine girdiği ya da kendini tehlikede gördüğü zaman ileri doğru sıçramalar, tehlike savuşturulduktan sonra ise kısmî gerilemeler gösterdiğini ileri sürer (13). Gerçekten de bu tahlil bütün bir dönem boyunca, genel olarak İkinci Dünya Savaşı'na kadar gerçekle bağdaşır gibi görünmektedir. Ne ki, son on yıl içinde tekelci devlet kapitalizminin daha önce hiçbir dönemde görülmemiş bir genellik ve hızla kendini kabul ettirdiği şüphesiz olmakla birlikte, söz konusu on yıl içinde kapitalist düzenin bir krizle ya da tehlikeyle karşılaştığı söylenemez. Hatta bunun tam tersi doğrudur. Mahalli ve sınırlı kriz dönemleri genelde kapitalist düzen için hayırlı bir gelişmeyi engellememiştir. O.E.C.D. üyesi

sanayileşmiş ülkelerin tümünün ortalama G.S.M.H. artış oranı 1960 ve 1966 yılları arasında 1950-1960 arasındakinden gözle görülürcesine yüksek olmuştur. Bu dönem aynı zamanda uluslararası siyaset alanında detant (yumuşama) dönemidir.

Bu durumda bize öyle geliyor ki, sınıf mücadelesi düzeninde devlet, hakim sınıfın iktidar aracı olduğuna göre, hakim sınıf kapitalist burjuvazi dar anlamıyla ekonomide liberalizm ona yettiği sürece devleti herşeyden önce ve esasta bir siyasi zorlama ve baskı aracı olarak kullanmakta, devlete, meselâ para ve gümrük kanunları gibi konulara inhisar eden bir takım geleneksel sorumluluklar bırakmaktadır. Sonra, ikinci bir aşamada tekellerin emperyalist aşamasında ekonomik hayatın uluslararasılaşması, devletin de hakim sınıfın, yani oligarşinin ekonomik hakimiyet aracı olarak ekonomik hayata gitgide müdahale etmesini zorunlu kılmaktadır. Hemen bir günde ve hiçbir güçlükle karşılaşmaksızın gerçekleşmemektedir bu, tabii. Tekelci devlet kapitalizminin, zamanda ve mekanda eşit olmayan dalgalanmalı gelişimin, kriz ya da tehlike dönemlerinde sahiden de sıçramalarla ilerlemesinin nedeni budur. Fakat kısmî ya da nısbî gerilemeler ilerlemeye engel değildir; hiç şüphe yok ki, oligarşiyle devletin her düzeyde ve sürekli kaynaşmalarının kendine özgü kurumlarıyla ve geri dönülmez bir biçimde örgütlendiği yeni aşamaya varmış bulunuyoruz. Devlet, oligarşinin siyasî olduğu kadar ekonomik iktidar aracı olmuştur, ve bugün artık bu, konjonktürden bağımsız olarak, her an için böyledir. Konjonktür kötü olduğu zamanlar bu gerçek sadece gözle görülür, elle tutulur bir hal alır, o kadar.

Bir başka konuda Varga haklı olarak daha da ileri gidiyor: «Tekelci devlet kapitalizminin milletlerüstü örgütlenişinin başlangıç» belirtilerine dikkati çekiyor. Ve bunu «önemli ve yeni bir olgu» sayıyor. Birinci Dünya Savaşı öncesinden beri ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar çeşitli ülkeleri bir araya getiren çeşitli tekelci devlet örgütleri ortaya çıkmıştır; fakat Varga'ya göre - ve bize göre de - bu, o vakit «bir istisna idi, oysa bugün kural olmuştur». Varga bu tür örgütler arasında Uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası'nı ve şubelerini, C.E.C.A. (Avrupa Kömür ve Çelik Birliği) ve A.E.T.'yi, NATO ve CENTO'yu temel ürünlerle ilgili uluslararası anlaşmaları sayıyor. Biz de G.A.T.T.'ı (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması), O.C.D.E.'yi, «Onlar Klübü»nü, Lahey Uluslararası Mahkemesini, CEATO'yu, Kennedy Round'u v.s. ... ekleyebiliriz. Varga'nın, «Milletlerüstü ekonomik örgütlerin hepsi ayrıca siyasî bir niteliğe sahiptir,» demesi de bütün bu farklı kuruluşları kırk ambar misali bir arada saymamızı haklı gösterir.

Ne var ki, Varga'nın bu önemli ve yeni olguya getirdiği tahlil bizce çok yetersiz. Ona göre, ve o bu noktada ısrarlıdır, milletlerüstü örgütlerin nedenleri ve amaçları «tek bir ülke çerçevesindeki tekelci devlet kapitalizminin nedenleri ve amaçlarıyla aynıdır; yani özellikle, kapitalist düzeni korumak ve tekellere büyük kazançlar sağlamaktadır.». Varga emperyalist ülkelerin yeni - sömürgeci siyasetine sadece tek bir kelimeyle değindiği halde, Ortak Pazar'a katılan ülkeleri birbirinden ayıran ve onları bir bütün olarak ABD'ye karşı çıkaran ciddi çelişkileri özellikle vurgulamaktadır. Ve sonunda tartışmanın sonucu, tabii söz konusu tekelci devlet kapitalizmi ona göre **milletlerüstü düzeyde** anlaşılmak üzere Sovyetler Birliği K.P. programından aldığı bir iktibasla bağlamaktadır: «Tekelci devlet kapitalizminin diyalektiği burjuvazinin umduğu gibi kapitalist düzeni güçlendirecek yerde kapitalizmin çelişkilerini daha da arttırmakta, onu taa temellerinden sarsmaktadır.» (14). Bizce bu sonuç çok yanlış, çünkü esas noktayı karanlıkta bırakıyor.

Nitekim İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitli fakat biribirine bağlı çokuluslu kuruluşların ortaya çıkmış olması, «**önemli** ve **yeni** bir olgu» ise, belli ki bu olgu yeni bir durumun ürünüdür. Nedenleri ve amaçları da bu yüzyıl başında ortaya çıkan tekelci devlet kapitalizminin nedenlerinin ve amaçlarının sadece «aynısı» olamaz. Emperyalist metropollerin her birinin kendi içinde ve biribirleri arasındaki çelişkiler (Varga için söz konusu olan herşeyden önce ve hattâ sadece bunlardır.) kimsenin itiraz edemeyeceği kadar açık ve ortadadır.

---

(1) **Essais sur L'economie politique du capitalisme,** Editions du Progres, Moskova, 1967, (Bölüm: «Problemes du capitalisme monopoliste d'etat)
(3) Le Capitalisme Monopoliste, s. 74, F. Maspero Yayınları, 1968
(4) A.g.e., s. 6, 7.
(5) A.g.e., s. 125, 126
(6) A.g.e., s. 235, 236
(7) A.g.e., s. 310
(8) **Entreprise,** No: 642, 30.12.1967
(9) Le Monde, 9.7.1968
(10) Economie et Politique, No: 149 - 150, Aralık 1966, Ocak 1967
(11) A.g.e., Bölüm 4-7
(12) C.N.P.F. (Fransız İşveren Örgütü Başkanı M. Huvelin'in Teşebbüs Yöneticileri Araştırma Merkezinin bir toplantısında yaptığı konuşma. Le Monde'dan, 12.11.1968
(13) A.g.e., s. 61, 71
(14) E. Varga, A.g.e., s. 63 ve s. 76-82

Harry Magdoff türkçesi : orhan suda

EMPERYALİZM ÜZERİNE DÜŞÜNCELER (1)

Soylu öğretim görevlileri «**emperyalizm**» deyimini asla kullanmamayı kural haline getirmişlerdir. Onlara göre zevksiz bir deyimdir bu ve bilimsel değildir. Bundan dolayıdır ki, Toranto Üniversitesinden profesör Thorntorn: «Emperyalizm üniversite öğretim görevlerinin kullanacağı bir deyim değildir. İkide bir tahlil edilmiş, türlü anlamlar verilmiştir. Emperyalizm deyimi, günümüzde bir futbol topu, bir savaş çığlığı, sosyoloji laboratuvarında bir deneme tahtası haline gelmiştir» diye yazıyor (2). Aynı şekilde, «sömürü» de güzel bir kelime değildir. Oxford Üniversitesi'nde Britanya İmparatorluğu tarihini okutan ve sömürgeciliğin bugünkü başlıca uzmanlarından biri olan David K. Fieldhouse, Afrika'nın ekonomik bakımdan sömürülmesi ile ilgili bir makalede, tıpkı emperyalizm kelimesi gibi «sömürü» kelimesinin de uzmanların kullanacağı bir deyim olmadığını «çünkü çok uzun bir zamandan beri ideolojik kavramlarla karartıldığını» açıklamaktadır (2).

Kibar beyler kaşlarını çatarak da dinleseler, uzmanlar, adam öldürme, ırza geçme ya da frengi gibi duygusallık yüklü kelimeleri kullanmakta bir sakınca görmüyorlar da (4), çok anlamlı bazı belirli kelimeleri duyunca saçları diken diken oluyor: mesela, sadece «emperyalizm» ve «emperyalist sömürü» deyimleri değil, «Kapitalizm» kadar önemli sosyo-ekonomik bir kelime bile üniversite öğretim üyeleri tarafından büyük bir ihtiyatlılıkla kullanılıyor.

Şüphesiz ki bu beyler «kapitalizm» kelimesinin kullanılmasına karşı daha az «hassas» davranıyorlar. Aslında sayıları pek

de kabarık olmayan bazı üniversite öğretim görevlileri her ne kadar «hür teşebbüs» ya da «özel teşebbüs» türünden yumuşatılmış kelimeleri kullanmayı yeğliyorlarsa da, sosyalist toplumların gelişmesi sosyal sistemlerin belirli bir şekilde sınıflandırılmasına yol açmıştır. Bununla beraber, «Kapitalizm» kelimesini kullanmayı göze alan burjuva iktisatçılar bile «kapitalizm» kelimesini «sömürü» kelimesiyle birarada kullanmaya bir türlü yanaşmıyorlar, çünkü onların düşünce sistemi, anlık (geçici) sapmalar hariç, kapitalist sömürü ihtimalini bile kabul etmiyor.

«Emperyalizm» kelimesinin kullanılışına karşı gösterilen duyarsızlık da yaygınlaşmıştır ama bu son derece yavaş bir şekilde olmaktadır. Genellikle, öğretim görevlileri ve gazeteciler için, emperyalizm yaftasını kendi ülkelerine değil de başka ülkelere, ya da kendilerininkinden başka bir tarihî devreye yakıştırmak daha kolaydır. Amerika Birleşik Devletleri'nde Hindiçini'nin Fransızlar tarafından işgal edilmesini ve Hindiçini halkının ihtilâlci bağımsızlık mücadelesine karşı Fransızların giriştikleri savaşı emperyalist bir hareket olarak nitelendiren oldukça büyük bir çoğunluk bulmak mümkündür. Aynı şekilde, İspanya - Amerika savaşı da bugün için, Amerika Birleşik Develtleri'nde bile emperyalist savaş diye sınıflandırılabiliyor, fakat Filipin, Küba ve Porto-Rico halklarına karşı girişilen savaş, emperyalist savaş olarak kabul edilmiyor. Buna karşılık, Birleşik Devletler emperyalizminin örtülü bir şekilde devam edişi - Batı yarımküresinde ve Pasifik Okyanusu'nda İspanyol imparatorluğunun parçalanışının meyvalarını devşirmek için Birleşik Devletlerin giriştiği teşebbüs ile Asya'daki Fransız imparatorluğunun parçalanışının bıraktığı boşluğu doldurmak için girişilen teşebbüs arasındaki benzerlikler dahil - şu ana kadar güçbelâ kabul edilmiştir. Ama şurası da bir gerçektir ki Amerika Birleşik Devletleri'nin Güney Vietnam, Laos ve Kamboç halkına karşı açtığı savaşın zalimliği ve ısrarla devam ettirilmesi sayıları gittikçe artan birçok insanın gözünü açmak üzeredir. Bu, Birleşik Devletler'in en ilerici ve en eleştirici düşünürlerinin, emperyalizmin, özellikle de bugünkü Amerikan emperyalizminin tarihini ve uygulamalarını daha iyi incelemelerine yol açan bir tecrübedir.

Bu anlayışa (kavrayışa) başlıca engel emperyalist ideolojinin içe-dönük oluşudur. Bu içe-dönüklüğün neleri kapsadığını anlamak kolay değildir, çünkü ideolojik etkileme zihinlere derinlemesine kök salmıştır. Bunun kökleri hem ortaklaşa kabul edilmiş düşünce tarzlarıyla hem de herkesin kendi düşüncesiyle içiçe geçmiştir. Gerçekte hem şövenizme hem de ırkçılığa dayanır ve ferdin bilinçaltına, geleneklere, değer yargılarına hatta sözde «üstün»

kültürlerin, «aşağı» kültürlere sızmak ve bunlara hâkim olmak hakkını elde ettiği yüzyıllar boyunca geliştirilmiş bir kültür çevresinin estetiğine derin ve farkedilmez bir şekilde demirlenir. Bu kökler, liberal yada muhafazakâr ekonomik, sosyal, antropolojik ve tarihî bilimlerin teorik inceliklerine de uzanır. Bundan dolayı, emperyalizmi anlamak isteyen bir ülkenin vatandaşları önce, kendilerini emperyalist şartlandırmaya duygusal ve kültürel bakımdan bağlayan bu ağdan kurtulmak zorundadırlar.

Şüphesiz, geçmişin önyargılarının bilincine varmak, kendi gözündeki merteği görmekten daha kolaydır. Bunun içindir ki, emperyalist düşüncenin birçok sosyalistin ve ilerici reformistin bilincine ne şekilde sızdığını görmek öğreticidir.

Her ne kadar tarihin ya da diğer emperyalist metropollerin tarihinin başka dönemlerinde birçok «sosyal emperyalizm» olgusu varsa da biz burada İngiltere tarihinden alınmış bir tek misal vermekle yetineceğiz.

Boer'ler savaşı sırasında, İngiliz fabien derneğinde britanya militarizminin ve emperyalizmin eleştirilip eleştirilemiyeceği konusunda hararetli bir tartışma olmuştu (5). Emperyalistlerden yana olanlar davayı kazandılar ve zaferi perçinlemek için de Bernard Shaw **Fabianism and the Empire** adlı bir kitap yazdı. Bu bağımsız düşünür, hâkim kültürün ikiyüzlülüğünü bütün ayrıntılarıyla gözler önüne seren bu gönüllü sosyalist şöyle diyordu bu eserinde :

«Büyük bir devlet, ister istemez, medeniyetin tümü yararına hükümet etmelidir. Ama altın madenleri kadar önemli kaynakların ve bunlar sayesinde yapılabilecek muazzam silahların, geri kalmış ülkelerce kullanılması medeniyetin yararına değildir. Teorik bakımdan, bunlar Britanya imparatorluğunun kontrolu altına değil milletlerarası kontrol atına alınmalıdır ama dünya Federasyonu gerçekleşmedikçe, mevcut en sorumlu imparatorluk federasyonunun onun yerini almasını kabul etmek zorundayız,» (6)

Shaw'ın ima ettiği «en sorumlu imparatorluk federasyonu» gerçekte Büyük - Britanya idi. Sosyalist, muhafazakâr ya da liberal de olsa, tipik bir ingiliz başka ne düşünebilirdi ki? Ama burada özellikle önemli olan şey, Shaw'ın kanıtının, devrinin ve ülkesinin hâkim emperyalist temasının sadece bir başka varyantını temsil etmesidir, yani: Britanya İmparatorluğu'nun sorumluluğu, onun siyasî yönetiminin açıkça görülen üstünlüğünden ileri geliyordu; bunun en açık tezahürü, paganları, onlara hükümet etmek sanatını öğreterek, medenileştirmekti.

Şekli bağımsızlığın (sömürgecilikten kurtulmanın) gelişmesiyle birlikte, emperyalist metropollerin kaderi değişti. Bugün için yeni kader, paganlara, bu yoksul insanlara da sağlıklı, zengin ve aklıbaşında olsunlar diye ekonomi sanatını öğretmek sorumluluğundan ibarettir. Bundan dolayı, çağdaş emperyalizmin rasyonelleşmesi, burjuva ekonomi teorisine dayanır. Bu, emperyalist metropolleri, eski sömürge bölgeleri ve mutad etki alanları politikasından vazgeçmeleri, yani savaş açmaktan, karşı-ihtilâli körüklemekten, devlet memurlarını baştan çıkarmaktan vazgeçmeleri anlamına gelmez; bütün bunlar ve diğer dolaylı, dolaysız müdahale yolları emperyalist uygulamalarda daima geniş bir yer tutmaktadır. Bununla beraber, «üçüncü dünya devletlerine» karşı uzun vadeli emperyalist strateji şu belli başlı iki kategoriye ayrılır: birincisi, belirli şartlar içinde, kapitalist mülkiyet sisteminin devam ettirilmesini en iyi şekilde garanti eden siyasî anlaşmaların istikrarlı hale getirilmesidir; ikincisi ise, emperyalist sektörün hâkimiyetindeki mübadeleler ve yatırımlar ağı içinde üçüncü dünya devletlerinin bağımlı kalmalarını ve bütünleşmelerini sağlamaktır.

Günümüz ileri kapitalist toplumlarındaki yaygın görüşler emperyalizmin bu yeni safhasının (yani sömürgelersiz emperyalizmin) ideolojisine son derece elverişli bir zemin hazırlamaktadır. Ferdi hürriyet - teşebbüs hürriyeti eşitliği emperyalist metropollerin siyasî projelerini haklı göstermek için yararlı bir formüldür, ve tamamen şu varsayıma dayanır: hür teşebbüsle atbaşı giden ticaret hürriyeti, ekonomik gelişme için, kaçınılmaz olarak, en elverişli yola çıkacaktır.

Yaygın görüşe göre, az gelişmiş ülkelerin ilerlemesi için gerekli herşeyi yapmak iyi bir ilk vuruştur. Ticaret ve yatırım hürriyeti gerisini getirir. Az gelişmiş ülkeler, Newton'un atalet kütlesi kanunlarını andırırcasına, muhtemel her itilimle hız kazanarak sonsuz bir şekilde yuvarlanacaklardır (ilerleyeceklerdir). Yeter ki bir ilk enerji kaynağı bulunsun. Bu ilk vuruşun, ancak özel yatırımın teknik bakımdan sağladığı sermaye ile aşılanmasından bu da yetmezse yabancı devlet yatırımlarıyla aşılanmasından ileri gelebileceğini söylemekte liberaller ve muhafazakârlar ağızbirliği ederler.

Batı dünyasının bu evrensel doğması ile canlanan ve yürekleri insan sevgisiyle dolup taşan liberaller ve ilericiler, en sonunda, az gelişmiş ülkeleri kontrol etmek ve etkilemek amacıyla emperyalist metropollerde hazırlanan projeler konusunda anlaşırlar. Liberaller yabancı yardımın yetersizliğinden yakınırlar ve özel siyasî

imtiyazlar sağlamaya ya da gerici hükümetleri desteklemeye yaradığı zaman, bu yardımın ahmakça kullanılmasını eleştirirler. Bundan dolayı da, daha önemli ve daha «saf» bir yabancı yardım için baskıda bulunurlar ve namuslu, akıllı hükümetlerin, daha az imtiyazlı ülkelere yapılan yardımı iyi bir şekilde kullanmaları için uğraşırlar. Boer'ler savaşı devrindeki G.B. Shaw gibi gerçekçi ve pratiktirler. Büyük ve zengin devletlerin hâkimiyetindeki ülkelerde reformun gerçekleşmesi ilkesini kabul edecek kadar makuldürler ve böylece çağdaş emperyalist ideolojinin tuzağına düşerler.

(devam edecek)

---

(1) Pierer Jalée'nin yakında **Ekin Yayınları**'ndan çıkacak **Emperyalizm 1970** adlı kitabının amerikanca çevirisine yazılan önsözden.

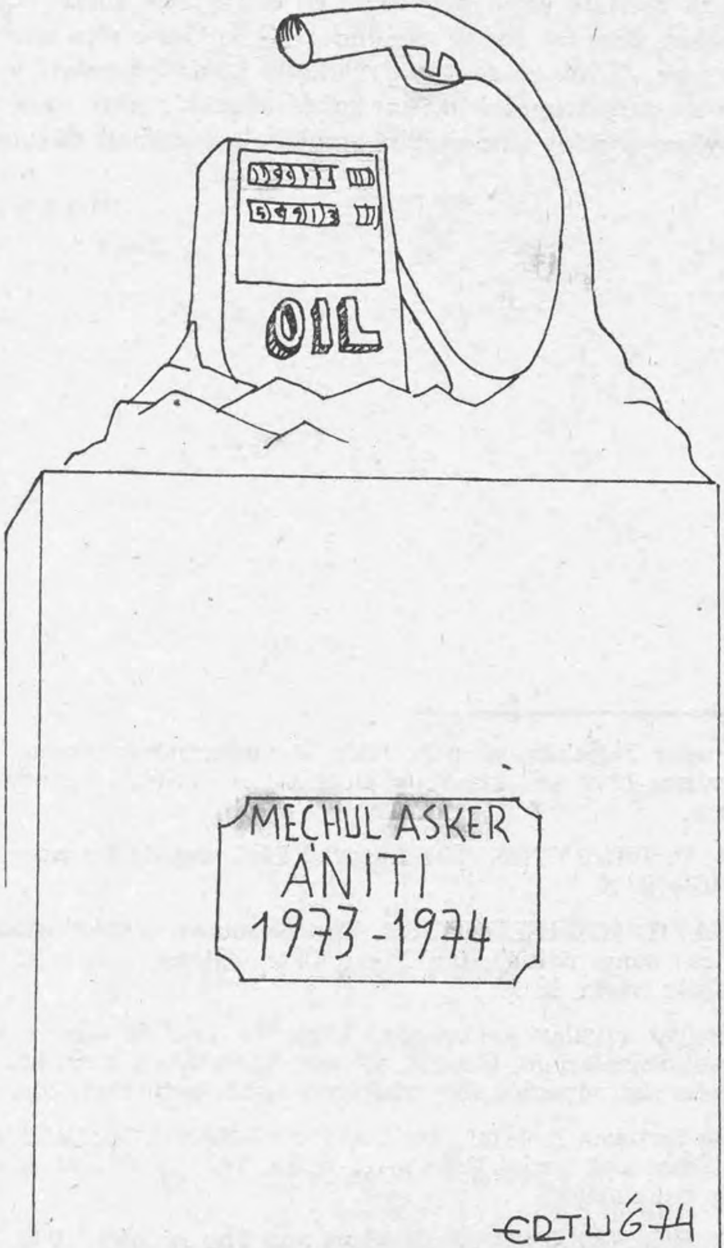
(2) A. P. THORNTON, **The Imperial Idea and its Enemies,** Londra 1959, S. X.

(3) DAVİD K. FIELDHOUSE, **The Economic Exploitation of Africa: some British and Frenc Comparisons,** teksir edilmiş, tarihsiz baskı, s. 1.

(4) Sosyal tabular konusunda, Viktorya Londra'sının saygıdeğer eleştirmenlerinin, İbsen'in zührevi hastalıkları konu edinen **Gölgeler** adlı piyesine ateş püskürdüklerini hatırlatmak yeter.

(5) Bu tartışma metninin bir tahlili BERNARD SEMMEL'in **Imperialism and Social Reform** (Londra, 1960, s. 66-72) adlı eserinde bulunabilir.

(6) G. BERNARD SHAW, **Fabians and The Empire,** 1900, bakınız: ANNETTE T. RUBİNSTEİN: «The Great Tradition in English Literature: From Shakespeare to Shaw», **Monthly Review,** New York, 1969, cilt II, s. 908.

OIL
MEÇHUL ASKER
ANITI
1973-1974
ERTUĞ 74

İşte size «siyah altın» beylerinin çevirdiği dolaplar :

ÖNCE CEBİNİ DOLDUR SONRA DA KENDİNİ AKA ÇIKAR

Wolfgang Oehme
Dipl.-Rer. Pol.
Esso AG Yönetim Kurulu Başkanı
Hamburg, 14 Aralık 1973

Sayın bay Loderer,

basından aldığım bilgilere göre siz petrol şirketlerini kamuoyunda açık bir biçimde «uluslararası büyük dalaveracılar» şeklinde nitelendirmiş bulunmaktasınız.

Böyle küçük düşürücü ve rencide edici sözlerle - eğer bu sözler gerçekten söylendiyse - bugün artık siyasal tartışmalarda kabul edilebilecek her türlü tolerans hududu aşılmış bulunmaktadır. Esso AG'nin ve mensuplarının bu şekilde nitelendirilmelerini kesinlikle reddediyorum.

Sarfetmiş olduğunuz sözlerin nedenlerini şirketimizin fiyat politikasına dayandırmak istiyorsanız size şu karşılığı vermek isterim: Petrol üreten ülkelerin son aylarda üretimlerini kıstıkları ve ham petrol fiyatlarını büyük bir ölçüde arttırdıkları yalanlanamıyacak bir gerçektir. Bu ham petrol fiyat arttırımı Esso AG için ton başına

50 DM daha fazla ödiyerek ham petrolün tonunu şu anda 123 DM'a alması anlamına gelmektedir.

Büyük ölçüde işlenmiş olarak ithal edilen hafif yakma yağlarında fiyat artışları bizim için daha da fazla olmuştur. Esso AG'nin - diğer rekabette bulunan işletmelerin de - fiyat politikası bu biçim artan masraflarla karşılaştırıldığı zaman ölçülü olduğu tespit edilmektedir.

Kırizin başlamasıyla Esso'nun benzin istasyonlarındaki benzin fiyatlarıyla rafinerilerimizden verilen hafif yakma yağlarının fiyatları litre başına ortalama 3 Pfennig, dolayısıyla ton başına 35-40 DM arttırılmıştır.

Esso AG kalkülasyonunu Federal Ekonomi Bakanlığının tetkikine sunmuştur. Böylece hükümet masraf ve fiyat durumu üzerinde bilgi edinme olanağına sahip olmuştur.

Size ayrıca, benimle yapacağınız bir görüşme ile petrol ve petrol mamulleri piyasası durumu ve bu alandaki gelişmeler hakkında bilgi edinmeniz olanağını vermek istemekteyim. Ekonomimizin ve halkımızın enerji ihtiyacının karşılanması sorunları, sizin yaptığınız gibi, duygusal açıklamalarla çözümlenemez. Bu nedenle umudum, size benimle konuşma ve görüşmeniz konusunda yaptığım teklifi olumlu karşılayacağınız ve kullanacağınızdır.

Derin saygılarımla
Wolfgang Oehme

Metal İşçileri Sendikası

Yönetim Kurulu

Eugen Loderer

Frankfurt, 27 Aralık 1973

Sayın Bay Oehme,

Elimizdeki basın haberleri, özellikle dün olduğu gibi bugün de tartışma götürmeyecek bir biçimde var olan önemli noktalardaki enformasyon noksanlıkları çok uluslu petrol ve petrol mamulleri şirketlerinin oynadıkları rolü eleştirici bir gözle ele almamıza yeterince neden teşkil etmektedirler.

Örneğin petrol üreten ülkelerde sizin bahsettiğiniz ham petrol fiyatlarının nasıl arttırıldığı ve uluslararası şirketlerin kardeş işletmelerinin bu fiyat arttırımlarında elde ettikleri kârların nasıl ve ne kadar olduğu açık değildir.

OAPEC - Ülkelerince (Petrol ihraç eden ülkeler) ve diğer petrol ihraç eden ülkelerce gönderilen petrollerin hangi ölçülere göre petrol alan milli ülkelere dağıtıldığı ve belirli petrol darlığının yine hangi ölçüde uluslararası şirketlerin direktiflerine dayandığı açık değildir.

Petrol mamulleri serbest ticareti diye isimlendirilen ticari alanda ve bölümlere ayrılmış milli pazarlarda özellikle yaygınlaşmış bulunan olumsuz gelişmelerle igili işaretlerin değerlendirilmesinde yine uluslararası petrol şirketlerinin ne derece etkili oldukları açık değildir.

Gerçekte, şu andaki gelişmelerde var olan birçok karanlık noktalar beni, uluslararası petrol şirketleri üzerinde «uluslararası büyük dalaveracılar» olarak davrandıkları kanısını ileri sürmeme itti. Bu açıklamamdan uzaklaşmama, burada sadece birkaçına dokunduğum açık sorular tam bir aydınlığa kavuşturulmadığı sürece herhangi bir sebep görmüyorum.

Yaptığım eleştiriden, kanunsuz hareketlerde bulunduğunuz iddiasını ileri sürdüğüm sonucunu çıkarmak isteyeceğinizi, böyle bir şeye özellikle ilgi duyabileceğinizi imkân dahilinde görüyorum. Eleştirimi bu şekilde yorumlamanız yanlış olur. Şu konuda herhangi bir şüphem yok ki, yürürlükteki kanunlar dev şirketlerin yönetimlerine politik tutumları için kılıf hazırlayacak olanak ve gedikleri vermektedirler. Beni daha çok ilgilendiren dev şirketlerin çıkarları ile toplumun çıkarları arasındaki ilişkiler sorunudur. Bu, aktüel durum için, özellikle petrol üreten ülkelerle arasındaki gelecekteki ilişkilerin düzenlenmesi için geçerlidir.

Çok uluslu dev bir şirketin kolu olan bir işletmenin yönetim kurulu başkanı olarak sizin, gerekli enformasyonları verip veremiyeceğiniz veya vermek isteyip istemiyeceğinizi bir kenara bırakalım. Bir gerçek varsa o da, sizin mektubunuzun açık soruları cevaplandıracak yerde daha fazla sorular ve sorunlar ortaya attığıdır.

Çok uluslu bir şirketin politikasının eleştirisini, o şirketin kolu olan ulusal bir işletmenin genelleme yapan kısır rakkamları ile etkisiz kılma denemesi boşunadır. Sendikal eleştiriyi Esso AG'de çalışan emekçileri eleştirmek gibi göstermeye çalışmak ise yanlış cepheler yaratmak için çelme hareketlerine girişmekten başka bir şey değildir. Böyle bir şeyi bize yüklemeye çalışmanızı kesinlikle reddederim.

Şu andaki enerji durumunda en önemli problemlerden birini, toplumun, aynı zamanda yetkili devlet dairelerinin de kapitalist dev şirketlerin ve onlara ait kol şirketlerinin enformasyon politikasına, ihtiyaçları karşılama politikasına ve fiyat politikasına tek taraflı olarak bağımlı olmalarında görüyorum. «Ekonomimizin ve halkımızın enerji ihtiyacının karşılanması sorunları» böyle bir temel üzerinde sürekli olacak bir biçimde «çözümlenemez». Bu demektir ki biz, kamu oyunun geniş bir biçimde aydınlatılması ve bilgi sahibi olmasından yanayız. Eğer siz bu yönde katkıda bulunmak istiyorsanız memnun olurum. Yine siz bunu IG Metall örgütü ve yorumcuları üzerinden yapmak istiyorsanız buna da hiç bir şekilde karşı değilim.

Bu yine demektir ki, şu andaki koşullar altında sizinle kişisel ilişki kurmamla herhangi birşey elde etmiş olamıyacağım. Ben, sizin şu girişiminizin petrol ve petrol mamulleri sanayiinin, kendi kendini aka çıkarmak için başlattığı bir kampanya hareketinin bir parçası olduğu kesin kanısındayım.
Bu mektup teatimizi kamu oyuna sunmak hakkımdan vazgeçmiyeceğime anlayış göstereceğinizi umarım.

Derin saygılarımla.
Federal Almanya Cumhuriyeti
Metal İşçileri Sendikası
Yönetim Kurulu
Eugen Loderer

(Almanya'da çıkan **Metall Haberler** dergisinden alınmıştır.)

Abidin Nesimî

TÜRKİYE'DE SOSYALİZMİN TEORİK MESELELERİ

Sosyalistlik-komünistlik

Türkiye'de sosyalizmin teorik meselelerinin saptanması, her şeyden önce, sosyalizmin ve sosyalist teorinin ne olduğunun ve ne olmadığının belirtilmesini, tanımlanmasını gerektirir.

Sosyalizm kelimesi 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Daha önceki yüzyıllarda bu kelimeye rastlanmaz. Meselâ, 1789 Fransız Büyük İhtilâli döneminde bu kelimeden eser yoktur.

Sosyalizm kelimesinin 19. yüzyılda ortaya çıkmasının sebebi: 1) gündelikçi işçiliğin yaygınlaşması, toprak kölelerinin (serflerin), efendi kölelerinin (kolonların) ücretli köleliği tercih etmelerinin genelleşmesi, 2) atelye açanların, gündelikçi işçi çalıştıranların zenginleşmesi, 3) buna karşılık, aynı atelyede gündelikçi olarak çalışan işçinin yine yoksul kalmasıdır.

Oysa 19. yüzyıldan önce, gündelikçi işçi pek azdır. Manüfaktür döneminde, üretim aletlerine sahip kişi üretimi kendisi yaparsa ya da çocukları, damatları ile beraber yaparsa, gündelikçi çalıştırmazdı. Bu itibarla, yukarda sıraladığımız üç husus da söz konusu olamazdı.

Gündelikçi işçiliğin yaygınlaşması, problemlerini beraber getirdi. Bu problemler keskin bir şekilde 19. yüzyıl Fransasında belirmiştir.

19. yüzyıl Fransasında: 1) gündelikçi işçinin aldığı gündelik ile alması gereken gündeliğin ne olması gerektiği incelenmiş ve işçinin eline alması gereken gündeliğin geçmediği sonucu ortaya çıkmıştır. Peki, işçinin aldığı ve alması gereken gündelik ne şekilde saptanmıştı?

İşçi gündeliğinin saptanmasında kabul edilen ilke, Klasik fransız sosyalizmini doğurmuştur. Bu ilke özetle şöyledir: İnsanın tek başına (meselâ, bir manüfaktürde) elde ettiği ürünle, toplu halde (işbölümüne dayanan fabrikada) elde ettiği ürün farklıdır. Üretim aletlerine sahip olan, işbölümünü düzenleyen kişi, işçiye, tek başına çalışması halinde yarattığı ürünün fiyatı kadar bir gündelik vermekte, iş bölümünden doğan fazla ürünün bedelini kendisine alıkoymaktadır. Oysa, bu iş bölümünden doğan fazla ürünün fiyatı da işçi gündeliğine eklenmelidir. İşte sömürü buradan doğmaktadır. Bu yüzden, işçinin alması gereken gündeliği sağlamak ve emeğin sömürülmesini önlemek üzere Fransa'da bir akım belirmiştir.

Bu akıma **klasik fransız sosyalizmi** denir. Demek ki, kısacası, fransız sosyalizmi gündelikçinin hak ettiği gündeliği almasını sağlama ve patron tarafından sömürülmesini önlemedir. Bu suretle, klasik fransız sosyalizmi, tüm insanlığın değil, sadece gündelikçilerin menfaatini sağlayan bir sınıfsal doktrindir. Bundan dolayı, bu akım, zaman itibariyle, ancak gündelikçi işçiliğin başladığı dönemde ortaya çıkar, mekânı da gündelikçi işçi çevresidir. Buna göre, çıkar yönünden, klasik fransız sosyalizmi yalnızca işçileri ilgilendirir, diğer insanları ilgilendirmez. Buna karşılık işçi olmayan duygulu insanları da ilgilendirebilir.

Pek doğaldır ki, sömürü gündelikçi işçilikle başlamaz. Daha önceki dönemlerde de sömürü vardı. Serf de, kolon da sömürülürdü. Sınıflı toplumun ortaya çıktığı tarihten itibaren sömürü de vardır. Ancak, sömürü nitel ve nicel bakımdan farklıdır. Pek doğaldır ki, efendiye kölelik'de sömürü en yüksek derecesindedir. Ondan sonra toprak köleliği, daha sonra da ücretli kölelik gelir ve toprak kölesi, efendi kölesi, ücretli köle olmayı arzular.

Sömürüyü ortadan kaldırmak, tüm insanlığı mutluluğa kavuşturmak Kadim Yunan'ın **ethos** döneminden beri insanlığın ortak meselesidir. Gündelikçi işçiliğin ortaya çıkması, sömürünün gündelikçilik yoluyla gerçekleşmesi dönemi dahil, her çeşit sömürüye son verilmesi keyfiyeti komünistliktir.

Bu itibarla, Kadim Yunan'da komünistlik vardı fakat klasik fransız sosyalistliği yoktu; Ortaçağ'da komünistlik vardı ama kla-

sik fransız sosyalistliği yoktu. Gündelikçi işçi döneminde hem komünistlik vardır, hem de klasik fransız sosyalistliği vardır.

Pozitivistler, klasik fransız sosyalizmini savunurlar, komünizme ateş püskürürlerdi. Onlara göre, klasik fransız sosyalizmini savunmak, üründen emeğin kendi payını, kapitalin de kendi payını almasını istemektir yoksa kapitalisti ortadan kaldırmak ve ürünü gündelikçiye vermek değildir. Bu doğru, meşru bir harekettir. Yine Pozitivistlere göre, buna karşılık, komünizmi savunmak, çalışmayanı, tembeli, haylazı, uğursuzu savunmaktır. Bu doğru bir hareket değildir. Buna karşılık, gündelikçi işçi dönemine henüz girmemiş ülkelerde (özellikle Almanya'da) emeğin ve kapitalin üretimden ne oranda pay alacakları konusu değil, tüm insanlığın mutluluğa kavuşması, yani komünistlik meselesi temel meseledir.

Sosyalistliğin aşamaları

Fransa'da doğup gelişen bu klasik fransız sosyalizmi, gündelikçi işçi çalıştırmaya başlayan diğer ülkelere, özellikle Almanya'ya da sıçradı. Pek doğaldır ki, manüfaktürden fabrikaya yeni geçen ülkelerdeki işçiler, toprağa ya da efendiye kölelik eden tayfadan vücud bulmuştu. Bu itibarla, ücretli köleler, toprağa yada efendiye kölelikten kurtuldukları için bu yeni hayattan memnundular. Ülkelerinde fabrikaların çoğalması, ücretli kölelere duyulan ihtiyacın artmasını, bunun doğal sonucu olarak da, gündeliklerinin yükselmesini özlüyorlardı. Bunlar, sanayinin belli bir döneme geldikten sonra doğacak durumu genellikle düşünmezlerdi. Bunu ancak, daha önce fabrika dönemine girmiş ülkelerdeki hayatı inceleyenler düşünebilirlerdi. Bu da belli bir hayat seviyesine erişmiş kişiler arasından çıkabilirdi. Bu tür sanayinin yeni kurulduğu ülkelerde sırf klasik fransız sosyalistliği değil, bunun komünistlikle karma biçimi ortaya çıkar. Bu suretle ortaya çıkan komünistlik (yani tüm insanlığın mutlu kılınması) ile emeğin hakkını alması (yani sosyalistlik) meseleleri iç içe ortaya çıktı.

Almanya'da emeğin hakkını elde etmesiyle, insanlığın mutlu olması arasındaki ilişki ve bağlantılar araştırılmaya başlandı. Ortaya bilimsel sosyalistlik çıktı.

Buna göre, manüfaktürden fabrikaya geçişte insanlığın gelişmesi iki aşamalı olacaktır :

1 — **Birinci aşama:** emeğin hakkını almasıdır. Herkesin, sarfettiği emek karşılığında üründen payını alması yani çalışana ça-

lışmasının karşılığının verilmesi, çalışmayana da hiçbir şey verilmemesidir. Bu aşama, ürün insan ihtiyacını karşılayacak seviyeye gelene kadar devam edecektir. Ürün, insan ihtiyacının üstüne çıkınca onu şu yada bu şekilde bölüştürme diye bir şey söz konusu olamaz. Bu, insanlığın gelişmesinin ilk aşamasıdır. Buna sosyalist aşama denir (Sosyalist aşama, ürün, insan ihtiyacının üstüne çıkacak seviyeyi bulana kadar devam eder).

2 — **İkinci aşama:** ürünün, insan ihtiyacının üstüne çıkması dönemidir. Burada herkes üründen ihtiyacı kadar alacaktır. Bu döneme de komünistlik denir.

Buna göre, insanlığın gelişmesi aşamalı olacaktır. Birinci aşamayı gerçekleştirmeye yönelik harekete amaç, amacı gerçekleştirme yollarını saptamaya ideoloji denir.

İkinci aşamayı gerçekleştirmeye yönelik harekete erek, ereği gerçekleştirme yollarını saptamaya teleoloji denir.

Bilimsel sosyalistler birinci aşama gerçekleşmeden ikinci aşamanın gerçekleşmesini ütopya sayarlar.

Anarşistler ise, birinci aşamayı gerçekleştirmeden, ikinci aşamanın gerçekleşebileceğini mümkün görürler. Genellikle, burjuva iktisatçılar, üretimin insan ihtiyacını karşılayacak seviyeye çıkarılamayacağı kanısındadırlar. Eğer, gerçekten durum böyle ise, insanlığın komünist döneme girememesi gerekir.

Buna karşılık, komünistler, üretimin insan ihtiyacının üstüne çıkabileceği kanısındadırlar. Bu itibarla, komünist iktisatçılar iyimserdirler.

Biz konuyu bilimsel sosyalistlik açısından ele almak eğilimin-de olduğumuzdan komünistlik (yani üretimin insan ihtiyacının üstüne çıkıp çıkmayacağı, şayet çıkma istidadı varsa bunun nasıl gerçekleştirilebileceği meseleleri) konumuzun tamamen dışındadır. Biz, sadece, sosyalistlik üzerinde, özellikle Türkiye'deki sosyalistlik üzerinde duracağız.

Bilimsel sosyalistlik

Buraya kadar verdiğimiz bilgiye göre, sosyalistlik gündelikçi işçiliğin son derece yaygınlaşması yani manüfaktürün fabrikaya dönüşmesi ve gündelikçi işçi ile beraber tüm insanlığın mutluluğa erişmesidir.

Fabrikaların yaygınlaşması gerçekleştikten sonra, sosyalizmin ne şekilde gelişeceği, hangi yolu izleyeceği yani fabrikaların ne şekilde işletileceği konusunu Marx ve Engels **Manifesto**'da incelemişlerdir. Marx ve Engels, genellikle rantın kapitale, kapital'in üretim araçlarına, başka bir deyişle, feodalizmden kapitalizme, kapitalizmden sosyalizme dönüşümü incelemişler rant'ın üretim araçlarına dönüşümünü başka bir deyişle feodalizmden sosyalizme dönüşümünü incelememişlerdir.

Kapitalizmden sosyalizme dönüşümün her ülkede nicel farklılıklar göstermesine rağmen bir tek merkezden, her ülkede ayrı ayrı biçimde fakat sanayiyi kurulmuş ülkelerde birden nitel olarak şu on hususun gerçekleşmesiyle, sosyalizme giden yol üzerinde mevziler alınacağı kanısında idiler :

1 — Toprak mülkiyetinin ve toprak rantının kamulaştırılması,

2 — Tek bir vergi (gelir vergisi) konması ve bunun müterakki olması,

3 — Mirasın ilga edilmesi,

4 — Sosyal gelişmeyi ekonomik yönden sabote edenlerin mallarının müsadere edilmesi (fabrikasını kapatanın, yurt dışına kaçanın),

5 — Tek banka kurulması ve kredinin genelleştirilmesi,

6 — Haberleşme ve ulaşım araçlarının devletleştirilmesi,

7 — Devletin, özellikle işlenmeyen, atıl duran kapasiteleri harekete getirici bir plan düzenlemesi ve onu genişleterek uygulaması,

8 — Çalışmayı sağlamayı devletin ödev sayması,

9 — Köy - kentlerin kurulması, köy ve kent ayrımının ortadan kaldırılması,

10 — Eğitimin genelleştirilmesi.

Marx ve Engels, yukardaki hususları her ülke için değil, bütün kara-Avrupası için düşünüyordu. Başka bir deyişle, Fransa, Almanya, Avusturya, Belçika... v.s. sosyalistleri siyasî iktidarı birden ele geçirecekleri ve kara Avrupasında ülkelerin özelliklerine göre, yukarda 10 maddede özetlenen hususları gerçekleştirecekleri kanısında idiler. Bunun için kurdukları Birinci Enternasyonal'in üyeleri Fransa, İngiltere, Almanya sosyalist tüzel kişileri değil, Fransız,

İngiliz, Alman gerçek kişileri idi. 1848 ihtilâli de tüm kara-avrupası için değerlendirilmişti. Kara Avrupasında sosyalistlik gerçekleştikten sonra, sanayiyi gelişmemiş ülkeler, kara-Avrupasının uydusu olacak ve dünya sosyalizmini sanayiyi gelişmiş ülkelerin sosyalistleri yaygınlaştırarak gerçekleştireceklerdi. Diğer taraftan, Marx ve Engels, hiçbir burjuva iktidarının bu hususları gerçekleştiremeyeceği, bu itibarla sosyalistlerin siyasî iktidarı ele almalarının zorunlu olduğunu öne sürüyorlardı. Oysa 1848'deki gelişme bu süreci izleyemedi:

1 — Sosyalistlik bütün kara avrupasında aynı şiddette gelişmedi. Tüm kara-Avrupası sosyalizm yerine her ülkede ayrı ayrı sosyalist iktidarların kurulması ve bunlar arasında ittifaklara gidilmesi, başka bir deyişle gerçek değil, tüzel kişiler arası bir sosyalistlik doğrultusu belirdi, kısa deyimiyle, sovyetizm belirdi...

2 — Sosyalist olmayan iktidarların yukarda 10 maddede özetlenen hususları gereçkleştiremiyecekleri kanısı gerçekleşmedi. 10 maddenin önemli bir kısmını ya tamamen yada kısmen gerçekleştirdiler.

Buna karşılık, kendini sosyalist sayan birçok ülkede de (1) maddenin tersi uygulandı. Yani toprak mülkiyeti ve toprak rantı kamulaştırılamadı. Aksine, toprakta küçük mülkiyete, toprağın üleştirilmesine, başka bir deyişle, parselizme, morselizme itibar edildi.

Bu suretle, sosyal demokrasi ve devlet kapitalizmi doktrinleriyle sosyalistlik birbirine karıştı.

Bizi, asıl ilgilendiren husus, ne sosyal-demokrasi ve ne de devlet kapitalizmidir. Bizi ilgilendiren husus, artık-rantın kapital'e dönüşmeden üretim araçlarına dönüşmesi, başka bir deyişle, sanayiyi gelişmemiş ülkelerde sosyalizmin teorik meseleleridir. Marx ve Engels bunları **Manifesto**'da incelememiştir.

Biz böyle bir genel incelemeden hareketle Türkiye meselelerine gelmeyi değil, Türkiye meselelerinden hareket ile genel konulara gitme yolunu izleyeceğiz.

Bunu yapabilmek için kısaca da olsa, teoriden söz edelim.

Teori nedir?

Teori bir felsefî kategoridir. Teori, deneyin bilinçte genelleştirilmesidir, soyutlanması değil! Amacı, tabiatı ve toplumu değiş-

tirmektir. O halde, teori deneyden, yani pratikten ayrılamaz, onunla bir bütün teşkil eder. Buna göre, kapitalist toplumun sosyalist topluma dönüşmesi, kapitalizmin objektif olarak saptanmasına yani deneylerin bilinmesine ve bunların mantıkî seyri içinde bilinçte genelleştirilmesine bağlıdır.

Böylece, biz de, yukarda kaydettiğimiz gibi, Türkiye'nin obpektif durumunun saptanmasının yani Türkiye deneyinin genelleştirilmesini yapacağız, ondan sonra da tümele geçeceğiz.

Türkiye'de Sosyalizmin Meseleleri

Cumhuriyet Türkiyesinde, sosyalist olsun olmasın, her düşünürün bir tek isteği vardır: Türkiye'yi en kısa sürede bir sanayi ülkesi yapmak: işsizliği, yoksulluğu, sefaleti gidermek, üretimi vatandaş ihtiyacının üstüne çıkarmaktır.

Burada bizim sosyalist kelimesi ile bilimsel sosyalistleri kastettiğimizi okurlarımız her halde anlamışlardır. Çünkü biz bilimsel olmayan sosyalistleri kastettiğimiz zaman bir sıfat tamlaması kullanırız: ütopik sosyalistler, islâmcı sosyalistler, v.s., deriz.

Sosyalistlerle sosyalist olmayanlar, yukardaki açıklamaya göre, erekte birleşmektedirler. Ama amaç ve araçta ortak bir durumda değildirler.

Şimdi amaç ve araçta sosyalistlerle sosyalist olmayanların arzuladıkları noktaları belirtelim; Türkiye'nin endüstriyel bir ülke olmasında :

a) Sosyalist olmayanların amacı, tüketilmeyen bir **Mehrwert** yani kapital yaratmak, araçları da tüketilmemiş Mehrwert ile yani kapital ile sanayileşmeyi gerçekleştirmektir.

b) Sosyalist olanların amacı, üretim pazar için insan ihtiyacını karşılayacak seviyeye çıkarma, araçları da, atıl duran üretim güçlerini harekete geçirmektir.

Marx'ın **Mehrwert**, kelimesi İngilizcede **surplus value**, Fransızcada **plus-value** şeklinde kullanılır. Biz de bu kelime, fazla-ı kıymet, fazla-kıymet, fazla-değer, artık-değer, artı-değer diye çeşitli şekillerde kullanılmaktadır. Terim kargaşasına yardımcı olmamak için, Marx'ın terimini aynen aldık. İlerici yazarlar arası bir kurultayla, bu terimlerin saptanmasında büyük yarar vardır. Bu yapılmalıdır ki dil kargaşası son bulsun.

Tüketilmemiş Mehrwert'e (kapital) denir. Buna göre :

a) Sosyalist olmayanların, Türkiye'nin kalkınmasında amaçları kapital yaratmak, araçları da kapital ile sanayileşmeyi sağlamaktır.

Sosyalist olmayanlar araç yönünden ikiye ayrılırlar :

a1 — **Bouilloniste** ya da **metaliste:** Kalkınmayı, konvertible dolarla sağlamayı öngörenler, yani madenî, fiilî, gerçek para ile sağlamayı isteyenler,

a2 — **Nominaliste: inconvertible** dolarla kalkınmayı sağlamayı öngörenler yani kalkınmayı, itibarî, lafzî, kredi ile sağlamayı isteyenler...

Birinci doğrultuyu izleyenler Avrupalı sanayicilere, ikinci doğrultuyu izleyenler Amerikalı finans oligarşisine önem verenlerdir.

Türkiye'nin kalkınmasında sosyalist olanlar ise araç yönünden çeşitli kamplarda toplanırlar:

1) Atıl duran üretim güçlerini harekete geçirmeyi, artık-rantı üretim araçlarına dönüştürerek ekonomik büyümeyi sağlamayı öngören bilimsel sosyalistler. Burada iki farklı kavramsal durum vardır:

a — Atıl duran üretim güçlerini harekete geçirmek,

b — Artık-rantı, üretim araçlarına dönüştürmek...

Birincisi için öğütlenecek husus, kanımızca, merkezî planlamalı ve pazar regülatörlü bir geçiş ekonomisini uygulamaktır.

İkincisine gelince, burada öğütlenecek husus, artık-rantın nicel ve nitel karakterini saptama ve ona göre bir hal çaresi bulmadır. Rant, jeo-politik rant ise, bu takdirde, bunu bürokrasi sağladığından tasarrufu da ona ait olacaktır.

Bunun nitel karakteri bir artık bırakıyorsa, yani ödeme dengesini sağladıktan sonra bir miktar artıyorsa, artık rant teşekkül ediyorsa, bunu ya irad ya da üretim kapitaline dönüştürmek mümkündür. Böyle bir şeyi bürokratlar yapabilir, işçiler yapamaz.

Rant, Avrupa'da çalışan işçilerimizin sağladıkları dövizler ile vücud buluyorsa, durum değişir. Zira, ilk bakışta, Avrupa'da çalışan işçilerin biriktirdikleri parayı kapital sanmak mümkündür. Oysa bu para, kapital değil, ranttır. Çünkü dünyanın hiçbir yerinde işçiler **Mehrwert**'ten pay almazlar. O halde, işçilerin biriktirdikleri paralar, tüketilmemiş **Mehrwert** yani kapital değildir. Ya nedir?

Avrupa'da çalışan işçilerin biriktirdikleri para, Avrupa işçi gündeliği ile Avrupa işçi hayatını değil, Türkiyeli köylü hayatını yaşama farkı, yani işçi rantıdır. Biz bu ranta **sarrasin** işçi rantı diyeceğiz.

Mesele bu rantı üretim araçlarına dönüştürmektir. Bu rantı işçi sağladığından, tasarrufu da ona ait olacaktır.

Kanımızca bu rant, üç doğrultuda dönüşüm yapabilir :

1 — Tüketim maddelerine dönüşmesi (kat alma, televizyon, oto alma gibi),

2 — İrad kapitaline dönüşmesi (hisse senetleri, tahvilat alma gibi),

3 — Üretim kapitaline dönüşmesi (torna tezgâhları, linotip getirme gibi).

Biz bu üç dönüşümden üçüncüsünden yanayız.

2) Tüketilmemiş **Mehrwert**'i (kapitali) kamulaştırarak ekonomik büyümeyi sağlamayı öngören bürokratik sosyalistler (asker-sivil, işçi, parti bürokratları).

Buraya kadar söylediklerimizi şöylece özetleyebiliriz :

1 — Türkiye'nin sosyal adaleti gerçekleştirmiş ileri bir sanayi ülkesi olması her türkiyelinin ortak özlemidir,

2 — Türkiye'nin sosyal adaleti gerçekleştirmiş ileri bir sanayi ülkesi olmasında sosyalist olmayanlar tüketilmemiş Mehrwert'i yani kapital'i öngörürler.

Bu kapitalin yurt içi ya da yurt dışı tüketilmemiş Mehrwert oluşunda bir ayrım yapamazlar. Ancak bunun gerçek ya da nominal olmasında farklı bir doğrultu izlerler.

3 — Bürokratik sosyalistler de burjuvalar gibi, Türkiye'nin ileri bir sanayi ülkesi olmasında tüketilmiş Mehrwert'i araç sayarlar. Ancak bunu kamulaştırmak suretiyle burjuvalardan ayrılırlar. Kapitalsiz bir kapitalizmi önerirler ve bu görevi bürokratlara yüklerler.

4 — Sosyalistler, Türkiye'nin ileri bir sanayi ülkesi olmasında a) atıl duran üretim güçlerini harekete geçirmeyi, b) artık rantı, üretim kapitaline (üretim araçlarına) dönüştürmeyi, c) gerek yurt işi, gerekse yurt dışı tüketilmemiş Mehrwert'ten fiyat, faiz ve mahreçler esnekliğini (fleksibilitesini) dikkate alarak, yararlanmayı öngörürler.

Şimdi, bizi ilgilendirmeyen sosyalistlikle ilişkili olmayan özetimizin (1, 2, 3) numaralı kısmını geçelim. Bizi ilgilendiren (4) numara üzerinde duralım ve onun (a, b, c) şıklarının irdelenmesini yapalım. Yani Türkiye'de sosyalizmin teorik meselelerini ele alalım.

Türkiye'li sosyalistlerin teorik meseleleri

Türkiyeli sosyalistlerin teorik meseleleri: a) atıl duran üretim güçlerini harekete geçirmek, b) artık-rantı üretim araçlarına dönüştürmek, c) fiyat-faiz-mahreçler fleksibilitesine göre yurt dışı kapital ile ilişki kurmak, ç) yurt içi kapitalin tasarrufunu düzenlemektir. Bu da ancak sosyalistlerin iktidara gelmesiyle mümkündür. Buradaki (a, b, c, ç) çıklarını bir burjuva iktidarının gerçekleştirmesine imkân yoktur.

Bu durumda, teorik mesele nitelik değiştirmiş oluyor; sosyalistlerin teorik meselelerinde sosyalizmi kurmak değil, iktidara gelmek öncelik ve üstünlük kazanmış oluyor: Bu suretle, sosyalistlerin teorik meselesi, siyasî iktidarın hangi yoldan ele geçirileceğidir.

Pek doğaldır ki, siyasî iktidarı ele geçirme ile, siyasî iktidarı ele geçirdikten sonra uygulanacak politika arasında sıkı bir bağ ve karşılıklı etki-tepki bağlantısı vardır. Siyasî iktidarı ele geçirdikten sonra ne yapacağı bilinmeyen ya da halka rağmen halk için bir politika izleyeceğini ilân eden veya ilân etmemesine rağmen böyle bir politika izleyeceği sanılan bir kuruluşa halk itibar etmez. Böyle bir kuruluşun halka dayanarak iktidara gelmesi söz konusu olamaz. Böyle bir kuruluş ya halkın ilgisizliğinden yararlanarak azınlığın zoru ile ya da halka rağmen, BASKI GRUPLARI yolu ile iktidara gelebilir.

Buna karşılık, siyasî iktidarın halkla bütünleşmesinden yana olan bir kuruluş, halka dayanarak, Egemen Baskı Gruplarının muhalefetine rağmen, seçimle ya da zor ile iktidara gelebilir.

Görülüyor ki (iktidara geliş ile iktidardaki yönetiş) arasında sıkı bir bağ vardır. Buna göre, iktidara geliş için ayrı, iktidarı yönetiş için ayrı teoriler yoktur. Bir tek teori vardır: iktidara gelme ve iktidarı yönetmeyi bir bütün olarak ele alan teori.

Metafizikçi sosyalistler bu ikisini birbirinden ayırırlar, genellikle, iktidara geliş teorilerini araştırırlar, iktidara geldikten sonra uygulayacakları politikayı, Osmanlıca deyimi ile Allah'a bırakırlar. Böylece, iki çeşit sosyalist doktrin ortaya çıkar:

1 — İktidara gelince ne yapacağını, iktidara geldikten sonraki duruma bırakmayı öngörenler. Biz bunlara çağrışımcı sosyalistler diyoruz.

2 — İktidara gelince ne yapacağını önceden saptayarak, onu gerçekleştirecek yoldan iktidara gelmeyi ön görenler. Biz bunlara bilimsel sosyalistler diyoruz.

Çağrışımcı sosyalizmin temel sloganı: «amaç hiçbir şey, hareket her şey» dir. Bu yolu izleyenlere bilimsel sosyalist literatürde, tutumuna göre oportünist, kariyerist, ministrialist denir.

Biz amaca dayanan bir iktidar görünüşünü öngörüyoruz. Teorimiz bunun saptanmasıdır.

Gelecek yazımızı Türkiye'de beliren teorik konuların tarih sırasıyla açıklanmasına ayıracak, ondan sonra temel görüşlerimizi belirteceğiz.

Meraklı okuyucularıma bir kolaylık olmak üzere, inceleyeceğim teorik konuların bazılarını açıklayayım :

1 — Avrupa sosyalistleşmeden, münhasıran Türkiye'de sosyalizm gerçekleşebilir mi?

2 — Türkiye'nin sanayileşmesi, tarımsal artık-ürün ile mi, yoksa ticarî artık ürün ile mi olacaktır?

3 — Türkiye, içinde bulunduğu stand döneminden, kapitalizme uğramadan, sosyalizme geçebilecek mi?

4 — Türkiye'de sosyalistlik, bir bilinçli azınlığın halka rağmen halk için öğretisiyle zorla mı gerçekleşecek yoksa bir geniş cephe ile mi?

5 — Sosyalizmin gelişmesi, işçi sınıfının bilinçlenmesine mi, yoksa sosyalizmden yana ve sosyalizme karşı güçlerin bilinç farkına mı bağlıdır?

(Devam edecek)

TÜRK CEZA KANUNUNDA 141 - 142 KİMLERDEN YANA, KİMLERE KARŞI ?

TCK'nun 141. maddesi :

«Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmağa veya memleket içinde müesses iktisadî veya sosyal temel nizamlarından herhangi birini devirmeye matuf cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol gösterenler 8 yıldan 15 yıla kadar cezalandırılırlar.»

142. maddenin 1. fıkrası da aynı konuda propaganda yapılmasını cezalandırmaktadır.

Kısa tarihçesi :

Birinci Dünya Savaşı sonrasının ekonomik, sosyal ve siyasal bunalımları Avrupa ülkelerini bir çıkmaza sokmuştu. Emperyalist ve kapitalistlerin sebep olduğu dünya ekonomik bunalımı bulanık suda balık avlamak isteyen dikta heveslilerini faaliyete geçirdi. Ünlü Roma yürüyüşüyle 1922 yılında iktidara gelen Mussolini kısa zamanda öteki Avrupa ülkelerindeki halk ve isçi sınıfının düşmanlarına da örnek olmuş, finans kapital Almanya'da Hitler,i İspanya'da Franko'yu, Portekiz'de Salazar'ı iktidara getirmişti. Kısaca «sermayenin kanlı sultası» diye tanımlıyacağımız faşizm Avrupa'nın bazı ülkelerinde değişik biçimlerde ortaya çıktı. Hitler Almanyası «Nazizm», Franko İspanyası «Falanjizm», Salazar Portekizi «Korporatizm» adlarıyla ülkelerinde kanlı ve insanlık dışı yönetimleri kurarak, sermayeyi ve sermayenin egemen güçlerini

ayakta tutmak için halka karşı olan kanunları çıkarıp her türlü söz, yazı, toplantı özgürlüklerini yok ederek, sendikaları dağıtıp, işçi haklarını kaldırarak insanlık dışı yönetimler kurdular.

Faşizm politikasını ve gelişmelerini iyi değerlendirebilmek için her şeyden önce sosyal ilişkileri tam anlamıyla kavramak gerekir. Sınıf çatışmalarının çok keskinleştiği yerlerde, kapitalizm çıkarlarını sürdürebilmek için demokratik metodları yetersiz bulmağa başlayınca elbette yeni metodlar arar. Demokratik hak ve özgürlükleri yok eden, işçi sınıfına karşı çıkan, sınıfları hiçe sayarak sömürü düzenini iyice arttıran ve kuvvetini sermaye çevrelerinden alan faşist yönetimler, finans kapitalin çıkarlarının savunulmasında en elverişli araçlardır. Faşizm, sadece birkaç demagog ya da bir avuç maceracının oynadığı oyun değildir. O, kendi çıkarlarını tehlikede gören kapitalist sınıfın, özellikle finans kapitalin politikasıdır. Sermayeyi korumak için parlamenter metodlar yetmiyorsa, finans kapitalistler faşizmin en azimli ve sebatkâr müttefiki kesilirler. Bunun en yeni kanlı örneği dünya kamu oyunun nefretle karşıladığı Şili'deki faşizmdir.

İşte Türk Ceza Kanunu'nda yer alan 141 ve 142. maddeler, Mussolini'nin başında bulunduğu faşist İtalyan Ceza Kanunu'ndan ilk kez 1936 yılında aktarılıp yurdumuzdaki ilerici güçlere, işçi örgütlerine, halktan ve emekten yana olan bütün yazar, düşünür, sanatçı, öğretmen ve aydınlara uygulana gelmektedir.

KİMLERİN ÇIKARLARINADIR ?

Bir ülkenin yönetimi zorlaştı mı halk orada bir şeyler öğrenmiş demektir. Nitekim, «müesses nizamı» yani kurulu düzeni korumak amacıyla konulmuş olan 141 - 142. maddelerin 1936'daki ilk şekliyle yetinilmeyip, o tarihten bugüne dek 1938, 1946, 1949, 1951 yılları olmak üzere tam 5 kez değiştirilmiş olması ve her değişiklikle de cezaların şiddetlendirilmesi, o «müesses nizam» denilen kurulu düzenin korunmasının ne denli güçleştiğini göstermesi bakımından da ayrıca ilginçtir. Yurdumuzdaki egemen çevrelerin dededen kalma miras gibi korumak istedikleri bozuk - düzen, işçi sınıfımızın ve onunla birlikte halkımızın uyanışı karşısında sarsılmaya başlamış, her ne pahasına olursa olsun bozuk düzeni korumak isteyen egemen güçler mevcut kanun maddeleriyle de yetinilmeyip, kanun dışı işkence ve terör uygulamışlardır. 141 - 142. maddeler en son DP devrinde 1951'de değiştirilmiş, bu maddelere «ölüm cezası» dahil olmak üzere en ağır hükümler konmuştur. Halkın uyanışını bir türlü engelliyemiyen yerli burjuvazi, egemen-

liğini ancak bu maddelerdeki ceza hükümlerini ağırlaştırarak koruyabileceğini sanmış, ancak sosyal uyanışın ekonomik gelişmeden daha hızlı olduğu yurdumuzda, halka karşı alınan her tedbirin gene halkımızın en sert tepkisiyle karşılaşacağı 14 Ekim seçim sonuçlarıyla da ortaya çıkmıştır.

141-142. maddelerden amaç «müesses nizamı» kurulu düzeni korumak olduğuna göre; şu kurulu düzen denilen «müesses nizam» ne imiş bir de onu görelim :

Türkiye'de yıllardan beri çok partili düzen içinde, üstü örtülü bir biçimde burjuva egemenliği korunur. Emekçilerin demokratik usuller içinde dahi iktidara gelmeleri engellenmek istenirken, 141-142. maddelerin, faşist İtalya'da olduğu gibi, gerçekte üstü örtülü, parlamenter görünüşlü faşist düzene hizmet ettiğini kabul etmek gerekir. Her üretim biçiminde kendine özgü üretim ilişkileri vardır. Hür teşebbüs diye yutturulmaya çalışılan, aslında patronların sömürme özgürlüğü anlamına gelen özel teşebbüs biçimi kabul edilen Türkiye'de yıllardan beri borsalar, bankalar, krediler, gümrük imtiyazları ile ensesi kalın, göbeği iri bir burjuva sınıfı türemiş ve zaten elinde tuttuğu devlet aparatının yardımlarıyla da bu sınıf gittikçe palazlanmıştır. Bunlar ise kapitalist sınıfı oluşturacaklardır. Kapitalist sistem ise, kapitalist burjuva sınıfına dayanan ve bu sınıfların egemenliğini tanıyan, sistemdir. Sınıfların varlığı, doğal olarak sınıflardan birinin egemenliğini de ifade edecektir. 141 - 142. maddeler, nasıl sosyal sınıfları «sosyal bir gerçek» olarak kabul ediyorsa, sınıfların bulunduğu bir toplumda, sınıflardan birinin egemenliği de «sosyal bir gerçek» olarak kabul edilmek gerekir. Özel teşebbüse, kapitalist sisteme yani özel ve özgür sömürüye dayanan bir toplumda da, egemen olan sınıf, «Burjuva kapitalist» sınıfıdır.

Durum böyle ortaya çıkınca, özel teşebbüsçülüğü temel olarak alan Türkiye'de de, «burjuva kapitalist» sınıfının egemenliği söz konusudur. 141 ve 142. maddeler gerekçe olarak sınıf egemenliğini önlemek iddiasındadır. Ama burjuva kapitalist sınıfı yıllardan beri Türkiye'de kendi egemenliğini bazan açık, bazan gizli, bazan tek parti, bazan çoğulcu sistem adı altında çeşitli yöntemlerle faşizmin değişik biçimlerini uyguladığı halde, işçi sınıfımızın demokratik yollardan dahi iktidara gelmesini engellemek istemiş, kapitalist üretim ilişkilerini sürdürmek için her türlü cebir ve şiddeti uygulamaktan çekinmemiştir. O halde 141-142. maddeler burjuva kapitalist sınıfının çıkarlarına, emekçi halkımıza, işçi sınıfımıza, halktan, emekten yana olan namuslu yazar, düşünür,

sanatçı, öğretmen ve aydınlara karşı uygulanan çağ dışı kanun maddeleridir.

Kısaca 141 ve 142. maddeler yurdumuzda Hoç Holdinglerin, Eczacıbaşıların, Hacı Ömerlerin, Hacı Demirellerin, Ali İparların, Gomellerin, Şelefyanların, toprak ağalarının, büyük sanayi ve ticaret burjuvazisinin, onların yerli ve yabancı ortaklarının çıkarlarınadır.

Kimlere karşıdır ?

Yukarıdaki satırlarda kısaca değindiğimiz gibi 141 ve 142. maddeler her türlü özgür düşünceden yana olanlara, ulusal gelirin küçük bir azınlık tarafından büyük payının yutulmasına karşı çıkanlara, yolsuz, doktorsuz, hastanesiz, ebesiz, okulsuz, öğretmensiz, ışıksız, susuz köylerimizin kalkınması için emekçi yığınlarının iktidara ağırlıklarını koymak için var güçleriyle çalışan yazar, düşünür, sanatçı, öğretmen, bilim adamı gibi düşünen insanlara, her türlü değerlerin yaratıcısı işçi sınıfımıza, onların örgütlenip siyasal amaçlarla bir araya gelmelerine karşı kanun maddeleridir.

Metall Haberler dergisinden

Avrupa Türkiyeli

DEMOKRATİK İŞÇİ DERNEKLERİ FEDERASYONU (T.D.F.)

43 Essen, Postfach 88, F. Almanya

ANTİ-FAŞİST GÜÇBİRLİĞİ YÜRÜTME KURULUNA,

12 Mart'tan sonra, yerli-yabancı Parababalarının halkımız üzerindeki baskı, zulüm ve sömürüsü 14 Ekim seçimlerine kadar bütün şiddetiyle devam etmişti. Egemen sınıflar, bütün bu yaptıklarının sorumlusu olarak, hapishanelere doldurulan yurtseverleri göstermişler ve böylece halkı kandırmayı ummuşlardı. Ama seçimlerde halktan yedikleri şamarla şaşıran egemen sınıflar ve onların siyasî sözcüleri, bugün aralarındaki sürtüşmeleri bir yana bırakmış gözükmektedirler. Arada geçen kısa sürede kendilerini toparlayıp, en yeni Komando sürüleri ile ve en eski Bayar liderleri ile saldırıya geçmişlerdir. Kendilerine «Millî Cephe» adını veren bütün bu halk düşmanı güçlerin amaçları, halkımızın demokratik mücadelesini ve derlenme çabalarını «kökünden kazımak» ve ülkemizi Faşizm cehenneminin içine sokmaktır.

Bugün böyle bir durumda bütün ilerici, demokratik ve yurtsever örgütlerin ve kişilerin, bu «Millî Cephe»nin karşısına, Halkın Cephesini oluşturmak için harekete geçmelerini kaçınılmaz bir görev olarak görüyoruz. Bu yolda atılmış bir adım olan, 27 örgütün oluşturduğu «Anti-Faşist Güçbirliği»ni yürekten destekliyor ve kutluyoruz.

Biz de, Avrupa'daki 17 işçi derneği ve 5 bölge temsilciliği bünyesinde toplamış bulunan «Avrupa Türkiyeli Demokratik İşçi Dernekleri Federasyonu (TDF)» olarak ANTİ-FAŞİST GÜÇBİRLİĞİ'ne katılıyoruz. Aynı zamanda Avrupa'daki diğer bütün ilerici örgütleri bu güçbirliğine katılmaya çağırıyor ve yurt dışından katılan örgütlerle bir koordinasyon komitesi kurulmasını öneriyoruz.

Katılma kararı, TDF'nin 1 Haziran 1974 günü Frankfurt'ta yapılan Temsilciler Kurulu toplantısında oybirliğiyle alınmıştır.

TDF Yönetim Kurulu adına
Sekreter, Bülent Dinçer

EDEBİYAT

VE

SANAT

Enver Gökçe

MUNZUR'UN DORUKLARINDA

Şu evren, şu Ülker, şu Samanyolu
Şu Ay, şu Zühre, şu Kervan-kıran
Benden çok evvel vardı
Benden sonra da var olacak
Hey dağ,
Yüce dağ,
Karlı kabalaklı dağ.

Essin bağrıma,
Çığların, buzulların rüzgârı,
İşlesin yüreğime
Soğuk zemherinin karı
Hey dağlar
Göğsü güzel kaba dağlar
Verin bana
Alageyikleri,
Kurtları, kartalları.

Açsın koyun gözleri (1)
Hıra çiçekleri (2), nergizler
Elvan elvan.
Fışkırsın su gözeleri
Yerli kayalardan
Yıldızları tutayım birbir
Çırılçıplak, anadan üryan.

Kulaklara küpe olsun küpe
Hem dillere destan.
Ne ayak bassın toprağıma
Koca götlü
İt suratlı gâvur
Ne kırkayaklar yesin
Ne yılan kırkan
Yani içerdeki düşman
Südümü, ekmeğimi, yoğurdumu.

Kaba ardıçların
Çamlarınla;
Sığırların, davarların
Ve asi insanlarınla
Berhudar ol
Muzaffer ol,
Daha da özgür ol.

---

(1) **Koyungözleri,** papatyalar
(2) **Hıra çiçekleri,** Akgüller

Troçki türkçesi : orhan suda

PROLETER KÜLTÜR
VE
PROLETER SANAT

Her hâkim sınıf kendi kültürünü, bunun sonucu olarak da kendi sanatını yaratır. Tarih, Antik Çağ'ın ve Doğu'nun köleci kültürlerini, Orta Çağ Avrupasının feodal kültürünü ve bugün dünyaya hâkim olan burjuva kültürünü tanıdı. Bundan, proletaryanın da kendi kültürünü ve kendi sanatını yaratması gerektiği sonucu çıkmaktadır.

Bununla beraber, mesele ilk bakışta göründüğü kadar basit değildir. Köle sahiplerinin yönetici sınıfı teşkil ettiği toplum yüzyıllar boyunca varolmuştur. Feodalizm için de durum aynıdır. İlk açık ve hareketli döneminin ancak Rönesans'tan itibaren başladığını kabul etsek bile, burjuva kültürü yüzyıllardan beri vardır ama onun tam olarak serpilip gelişmesi ancak 19. yüzyılda, özellikle de 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Tarih, hâkim bir sınıfın çevresinde yeni bir kültürün meydana gelmesinin çok uzun bir zamanı gerektirdiğini ve bu yeni kültürün ancak bu sınıfın siyasî çöküşünden önce gelen devrede tastamam gerçekleştiğini göstermektedir.

Proletarya, bir «proleter» kültür yaratmaya yetecek kadar zaman bulacak mıdır? Köle sahiplerinin, feodallerin ve burjuvaların rejiminin aksine, proletarya kendi diktatörlüğünü **kısa bir geçiş dönemi** olarak kabul eder. Sosyalizme geçişle ilgili aşırı iyimser görüşleri yererken, dünya çapındaki sosyal ihtilâl döneminin aylarca değil, onlarca yıl devam edeceğini belirtiyoruz. Yüzyıllarca değil, binlerce yıl hiç değil, sadece onlarca yıl...

Proletarya bu kadar kısa bir zamanda yeni bir kültür yaratabilir mi? Sosyal ihtilâl yıllarının amansız bir sınıf mücadelesiyle geçeceği, yeni bir yaratıcı faaliyetten çok, yıkımların yer alacağı [düşünülürse] bu konudaki şüpheler büsbütün artar. Her halde, proletaryanın enerjisi, esas itibariyle, iktidarı ele geçirmek, onu koruyup güçlendirmek, hayatın ve daha sonraki mücadelenin en acil ihtiyaçları uğruna ondan yararlanmak için sarfedilecektir. Demek ki, plânlı bir kültür yaratılması imkânını bu kadar dar sınırlar içine sığdıran bu ihtilâl dönemi sırasındadır ki proletarya en yüksek gerilimine ulaşacak ve sınıf karakteri en tam şekliyle tezahür edecektir. Ve buna karşılık, yeni rejim askerî ve siyasî karışıklıklara karşı ne kadar korunursa kültürel kuruluşun şartları o kadar elverişli olacak ve o zaman proletarya sosyalist toplum içinde eriyecek ve sınıf karakteristiklerinden kurtulacaktır yani proletarya olmaktan çıkacaktır. Başka bir deyişle, diktatörlük dönemi boyunca yeni bir kültür yaratmak yani en geniş bir tarihî kuruluş söz konusu olamaz, buna karşılık, diktatörlüğün demir yumruğuna gerek kalmayınca kültür, tarihte eşi görülmedik bir şekilde kurulacak ve artık bir sınıf karakteri taşımıyacaktır. Bundan dolayı genellikle şu sonuca varmak gerekir: proleter kültür yoktur ve olmayacaktır da; doğrusu, buna üzülmek için bir sebeb yoktur; proletarya özellikle, sınıf kültürüne kesinlikle son vermek ve beşerî bir kültüre yol açmak için iktidarı ele geçirmiştir. Bunu çoğu zaman unutmuş görünüyoruz.

Burjuva kültürü ile benzerlik kurarak ve onun antitezi olarak [ele alınan] proleter kültür hakkında söylenen belirsiz sözler, proletaryanın tarihî kaderi ile burjuvazinin tarihî kaderi arasında yapılan az eleştirel bir benzetmeden kaynaklanmaktadır. Şeklî tarihî benzerlikler bulmaktan ibaret olan banal ve salt liberal metodun marksizmle müşterek hiçbir şeyi olamaz. Burjuvazinin tarihî gelişimi ile işçi sınıfının tarihî gelişimi arasında hiçbir gerçek benzerlik yoktur.

Burjuva kültürünün gelişmesi, burjuvazi, devlet iktidarını bir dizi ihtilâllerle ele geçirmeden yüzyıllarca önce başlamıştır. Burjuvazi henüz sadece **Tiers-Etat** iken, haklarından yarıyarıya yoksun iken de büyük bir rol oynuyordu ve bu rol, kültür gelişiminin bütün alanlarında gittikçe artıyordu. Bunu apacık bir şekilde özellikle mimarlığın evriminde görmek mümkündür. Gotik kiliseler, dinî bir ilhamın etkisiyle, birdenbire yapılmadılar. Kolonya katedralinin yapısı, mimarisi ve heykelleri, mağara devrinden beri insanlığın bütün mimarî tecrübesini özetlemekte ve bu tecrübenin bütün unsurları, devrinin kültürünü, yani son tahlilde, bu devrin

sosyal yapısını ve tekniğini ifade eden yeni bir üslûba (stile) yönelmektedir. Eski lonca burjuvasi, Gotik tarzının hakiki yaratıcısı olmuştu. Gelişip güçlenen, yani zenginleşen burjuvazi, gotik mimarî tarzını bilinçli, aktif bir şekilde aşarak kiliseler yapmak için değil, saraylarını yapmak için kendi özel üslûbunu (stilini) yaratmaya başladı; gotik mimarinin sağladığı başarılara dayanarak Antikite'ye, özellikle eski Roma'ya döndü ve mağrip mimarisinden yararlanarak her şeyi yeni şehir hayatının şartlarına, ihtiyaçlarına tâbi kıldı ve böylece Rönesans'ı yarattı (15. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda İtalya). Uzmanlar terazinin kefesinin hangi yana kaydığını görmek için Rönesans'ın Antikite'ye ve gotik mimarisine borçlu olduğu unsurları (özellikleri) hesaplayabilirler ve gerçekten de hesaplamaktadırlar. Her halde, Rönesans, kültürce semirmiş yeni sosyal sınıf kendini, gotik kemerin boyunduruğundan kurtulacak, gotik mimariyi ve ondan önceki her şeyi bir malzeme diye kabul edecek, ve geçmişin teknik unsurlarını kendi mimarî amaçlarına tâbi kılacak kadar güçlü hissetmeden önce başlamıştı. Bu, diğer bütün sanatlar için de geçerlidir, şu farkla ki, «serbest» sanatlar esnekliklerinin daha büyük olmasından dolayı, yani faydaya yönelik amaçlara ve malzemelere daha az bağlı olmalarından dolayı, üslûpların birbirleri üzerindeki hâkimiyetinin ve birbiri ardısıra gelişlerinin diyalektiğini bu kadar inandırıcı bir güçle ortaya koymuyorlar.

Bir yandan, feodal toplumda burjuvazi için daha elverişli fikrî ve siyasî şartları yaratmayı amaçlayan Rönesans ve Reform ile, öte yandan, iktidarı (Fransa'da) burjuvaziye devreden ihtilâl arasında burjuvazinin maddi ve fikrî bakımdan güçlenmesi için üç-dört asır geçti. Büyük Fransız İhtilâli dönemi ve bu ihtilâlin sebep olduğu savaşlar kültürün maddî seviyesini geçici olarak düşürdü, ama daha sonra, kapitalist rejim, kendini «tabii» ve dünya durdukça devam edecek bir rejimmişçesine ortaya koydu.

Böylece, burjuva kültürünün unsurlarının birikiminin ve bunların özgül bir üslûp halinde billurlaşmasının temel süreci, hâkim, **sömürgen** sınıf olarak burjuvazinin sosyal karakteristikleri tarafından belirlendi: burjuvazi, feodal toplumun bağrında ona binlerce şekilde bağlanarak ve onun zenginliklerine el koyarak sadece maddî bakımdan gelişmekle kalmadı, fakat aynı zamanda, devlet iktidarını, Tiers'in başında açıkça ele geçirmeden uzun zaman önce, kültürel dayanak noktaları yaratarak (okullar, üniversiteler, akademiler açarak, gazeteler, dergiler çıkararak) aydınları da (İnteligentzia) kendi yanına çekti. Burada şunu hatırlatmak yeter: eşsiz bir teknik kültüre, felsefî, bilimsel ve artistik bir kültüre sahip ol-

masına rağmen alman burjuvazisi, iktidarı 1918'e kadar, feodal ve bürokratik bir kast'ın eline bırakmış ve ancak alman kültürünün maddî çatısı parçalanmaya başlayıncadır ki iktidarı ele geçirmeye karar vermiştir ya da daha doğrusu iktidarı ele geçirmek zorunda kalmıştır.

Buna şöyle cevap verilebilir: Köleci toplumun sanatını yaratmak için binlerce yıl, burjuva sanatını yaratmak için ise sadece birkaç asır gerekmiştir. O halde, proleter sanatı yaratmak için yirmi - otuz yıl niçin yeterli olmasın? Şimdiki zamanda artık hayatın teknik temelleri hiç de aynı değil ve bundan dolayı, hayatın akış hızı da çok farklı. İlk bakışta pek inandırıcı görünen bu itiraz, aslında, meselenin yanından geçmektedir.

Şüphesiz ki yeni toplumun gelişmesi içinde ekonomi, kültürün yaratılması ve sanat, ilerlemek için, en büyük bir hareket serbestisine bürünecektir. Bugün bu hareketin ritmini, biz sadece hayal edebiliriz. İnsanların günlük ekmeklerini kazanmak için didinip durmayacakları, komün lokantalarının herkese dilediği ve iştah verici, besleyici en iyi yemeği hazırlayacağı, komün çamaşırhanelerinin herkesin çamaşırını tertemiz yıkayacağı, çocukların, bütün çocukların iyi besleneceği, sağlıklı, neşeli olacağı ve tıpkı albümini, havayı, güneşin sıcaklığını sindirir gibi bilimin ve sanatın temel unsurlarını sindirecekleri; elektriğin, radyonun artık bugünkü gibi ilkel usuller olmayacağı, bir düğmeye basınca tükenmez enerji kaynakları haline geleceği; hiçkimsenin işsiz kalmayacağı, bencillikten kurtulmuş insanın, bilime, evrenin dönüştürülmesine ve iyileştirilmesine kendini boylu boyunca vereceği bir toplumda, böyle bir toplumda kültürel gelişme dinamiği geçmişteki ile hiçbir şekilde kıyaslanamıyacaktır. Ama bütün bunlar, henüz hemen hemen tamamen önümüzde duran uzun ve güç bir geçiş döneminden sonra gerçekleşecektir. Oysa burada özellikle, bu geçiş döneminden söz ediyoruz.

Devrimiz, bugünkü devir, dinamik değil mi? Dinamiktir, hem de dinamizmin doruğundadır. Ama onun dinamizmi siyasette yoğunlaşmıştır. Savaş ve ihtilâl dinamiktir, fakat, genellikle, ikisi de tekniğin ve kültürün zararınadır. Savaşın birçok teknik buluşlara yol açtığı doğrudur. Ama sebep olduğu genel yoksulluk, günlük hayatta köklü değişiklikler yapabilecek bu buluşların pratik uygulanışını uzun bir süre geciktirmiştir. Radyo ,uçak ve çeşitli kimyevi buluşlar için de durum aynıdır. Öte yandan, ihtilâl yeni bir toplumun öncülerini yaratır, fakat bunu eski toplumun metotlarıyla, sınıf mücadelesi yoluyla, şiddete başvurarak, yakıp yıkarak yapar.

Eğer proleter ihtilâl olmasaydı, insanlık kendi çelişkileri içinde boğulur giderdi. İhtilâl toplumu ve kültürü kurtarır ama bunu en acımasız bir ameliyatla yapar. Bütün aktif güçler siyasete, ihtilâlci mücadeleye katılır. Geri kalanı ikinci plâna atılır. ve ayakbağı olan her şey, gözünün yaşına bakılmadan ezilir. Şüphesiz bu süreçin kısmî gel-gitleri vardır: Savaş komünizmi, yerini birçok safhalardan geçen NEP'e bırakmıştır. Ama özü bakımından, **proletaryanın diktatörlüğü yeni bir toplumun ekonomik ve kültürel örgütlenişi değildir, proletarya diktatörlüğü, amacı yeni bir toplumun kurulması için mücadele etmek olan ihtilâlci askerî bir rejimdir.** Bunu unutmamak gerekir. Geleceğin tarihçisi, herhalde 2 ağustos 1914'ü yani burjuva kültürünün muazzam gücünün emperyalist savaşın kan ve ateşine bulandığı tarihi eski toplumun tepe noktası olarak gösterecektir. İnsanlık tarihinin yeni başlangıcı muhtemelen 7 kasım 1917 olacaktır. Ve insanlığın gelişmesinin temel safhalarının aşağı yukarı şu şekilde saptanması mümkündür: İlkel insanın tarih-öncesinin «tarihi»; gelişmesi köleciliğe dayanan Antikite'nin tarihi; toprak köleliği (servaj) üzerine kurulmuş Orta Çağ; ücretli sömürüye dayanan kapitalizm ve nihayet, iktidarın her türlüsünün ortadan kalkacağı Komün'e, umarız ki sancısız bir şekilde geçilecek olan sosyalist toplum. Herhalde, dünya çapındaki proletarya ihtilâlinin gerçekleşmesi için geçecek yirmi - otuz yıl ya da elli yıl tarihte, proleter kültürün asla bağımsız bir dönemi olarak değil, bir sistemden bir başka sisteme en zahmetli geçiş olarak yer alacaktır.

İçinde bulunduğumuz dinlenme yıllarında, Sovyet Cumhuriyetimizde bu konuda hayale kapılınabilir. Kültür meselelerini gündeme koyduk. Bugünkü uğraşlarımızı uzak bir geleceğe bırakarak bir proleter kültür hayal edebiliriz. Gerçekte, kültürel kuruluşumuz ne kadar önemli ve ne kadar hayatî görünürse görünsün bu ancak Avrupa ve dünya ihtilâli şartları içinde gerçekleşecektir. Her zaman, seferberlikteki askerler gibiyiz. Şimdilik, sadece bir gün dinlenebiliriz. Gömleğimizi yıkamak, saçlarımızı kestirmek, ve her şeyden önce, tüfeğimizi yağlayıp temizlemek için bu bir günlük dinlenmeden yararlanmamız gerek. Bugünkü bütün ekonomik ve kültürel faaliyetimiz, iki savaş, iki sefer arasında sırt çantamızı düzenli bir şekilde yerleştirmekten başka bir şey değildir. Önümüzde kesin savaşlar var henüz, şüphesiz pek de uzak değil. Yaşadığımız günler yeni bir kültür döneminin günleri değil, olsa olsa bu dönemin eşiğine varan günlerdir. Önce, hiç değilse yeni bir kültüre yol açabilmek için eski kültürün en önemli unsurlarına resmen sahip olmalıyız.

Mesele, milletlerarası planda düşünülürse (ki yapılması gere-

ken de budur) büsbütün açıklığa kavuşur. Proletarya yoksul bir sınıftı ve yoksul bir sınıf olarak kalmaktadır. Bundan dolayı, daima insanlığın ortak malı olmuş burjuva kültürünün ilk esaslarını öğrenmek imkânı proletarya için son derece sınırlıdır. Aslında, bir anlamda şöyle denilebilir: proletarya, hiç değilse, Avrupa proletaryası da reform [dönemi] geçirmiştir, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında, henüz daha iktidara doğrudan doğruya el atmaksızın, burjuva rejimi içinde kendi gelişmesi bakımından daha elverişli hukuki şartlar yaratmayı başarınca Reform yapmıştır. Ama esas itibariyle 2. Enternasyonal dönemiyle çakışan «Reform» (Parlemantarizm ve sosyal reformlar) için Tarih'in işçi sınıfına tanadığı süre, burjuvaziye tanıdığı süreye oranla onlarca yıldır. Öte yandan, bu hazırlık devresi boyunca proletarya hiç de daha zengin bir sınıf haline gelmedi, hiçbir maddî güce sahip olmadı; aksine, sosyal ve kültürel açıdan gitgide daha yoksun kaldı. Burjuvazi, tamamen devrinin kültürü ile silahlanmış olarak iktidara geldi. Proletarya ise, iktidara ancak kültürü ele geçirmek ihtiyacı ile silahlanmış olarak gelir. Proletaryanın iktidarı ele geçirdikten sonra ilk işi vaktiyle, kendisine değil başkalarına yarayan kültür araçlarına - kitap sanayii, okullar, yayınlar, basın, tiyatro, v.s., - el atmak ve bu araçlar sayesinde kültür yolunu kendine açmaktır.

Rusya'da, bütün bir kültür geleneğimizin yoksulluğundan ve son on yılın olaylarının sebep olduğu yıkımlardan dolayı görevimiz karmaşıktır, güçlüklerle doludur. İktidarı ele geçirdikten ve onu koruyup güçlendirmek için girişilen hemen hemen altı yıllık bir mücadeleden sonra proletaryamız, en basit (gerekli) maddî hayat şartlarını yaratmak uğrunda var gücüyle çalışmak ve kelimenin tam anlamıyla, kendini kültürü sindirmeye vermek zorundadır. Sovyet iktidarının onuncu yılında, okuma - yazma bilmeyen kimsenin kalmamasını başlıca görevlerimizden biri saymamız sebepsiz değildir.

Proleter kültür kavramına çok geniş bir anlam verdiğime itiraz edilebilir belki. Tamamen gelişmiş gerçek bir kültür olamasa bile, işçi sınıfı geleceğin komünist toplumu içinde erimeden önce, gene de kültüre kendi damgasını vurmayı başaracaktır diyenler çıkacaktır. Bu tür bir iddia, proleter kültürün konumu bakımından, her şeyden önce vahim bir sapma olarak kabul edilmelidir. Proletaryanın, diktatörlüğü boyunca kültüre kendi damgasını vuracağı şüphesizdir. Bununla beraber, böylece, maddî ve manevî yaratmanın bütün alanlarında gelişmiş ve kendi içinde tutarlı bir bilgi ve beceri sistemi kastediliyorsa, burada, bir proleter kültürün çok uzağındayız demektir. Onlarca milyon insanın ilk defa, oku-

ma - yazmayı ve dört işlemi öğrenmiş olmaları gerçeği bile son derece önemli bir kültür olayıdır. Yeni kültür özü bakımından, aristokratik olmayacaktır, imtiyazlı bir azınlığın tekelinde kalmıyacaktır, evrensel, halkçı bir kitle kültürü olacaktır. Nicelik, burada da niteliğe dönüşecektir: kültürün kitle karakterinin artması, onun seviyesini yükseltecek ve bütün veçhelerini değiştirecektir. Bu süreç, ancak bir dizi tarihî safhalar şeklinde gelişecektir. Bu yolda elde edilecek her başarı ile birlikte, proletaryayı bir sınıf haline getiren iç - bağıntılar (bağlar) gevşeyecek ve dolayısiyle, proleter kültür alanı ortadan kalkacaktır.

Ama ya işçi sınıfının üst tabakaları? İşçi sınıfının ideolojik öncüsü? Dar sınırlar içinde de olsa bu çevrede, daha şimdiden, bir proleter kültür gelişmesine tanık olduğumuz söylenemez mi?

Sosyalist akademimiz, kızıl profesörlerimiz yok mu? Bazıları, meseleyi böyle çok soyut bir şekilde koymakla hata ediyorlar. Sanki, laboratuvar metotlarıyle bir proleter kültür yaratmak mümkünmüş gibi düşünüyorlar. Gerçekte, kültürün temel örgüsü, işçi sınıfından yana aydınlarla işçi sınıfı arasındaki ilişkilerle ve karşılıklı etkilerle dokunmuştur. Burjuva kültürü - teknik, siyasî, felsefî ve artistik - burjuvazi ile onun yöneticileri, düşünürleri, şairleri arasındaki karşılıklı etki - tepki yoluyla oluşmuştur. Okur yazarını, yazar da okurunu yaratıyordu. Bu, proletarya için son derece daha yüksek bir seviyede geçerlidir. Çünkü onun ekonomisi, siyaseti ve kültürü ancak kitlelerin yaratıcı faaliyeti üzerine kurulabilir. Bununla beraber, yakın gelecek için, proleter aydınların başlıca görevi, - temeli henüz atılmamış olan - yeni bir kültür üzerine soyut bir şekilde düşünmek değil daha somut bir kültür çalışması yapmaktır; geri bıraktırılmış kitleleri, mevcut kültürün en gerekli unsurlarını sindirmelerine sistemli, plânlı ve şüphesiz eleştirel bir şekilde yardım etmektir. Sosyal sınıfa sırt çevirerek bir sınıf kültürü yaratılamaz. İşçi sınıfıyle işbirliği halinde ve onun genel tarihî atılımı ile sıkı bir bağlılık içinde bu kültürü kurmak için sosyalizmi, hiç değilse, genel hatlarıyle kurmak gerektir. Bu yolda, toplumun sınıf karakteristikleri artmayacak, aksine, ihtilâlin başarılarıyla doğru orantılı olarak azalacak ve yavaş yavaş sıfır noktasına ulaşacaktır. Proleterya diktatörlüğü kurtarıcıdır, şu anlamdaki, yolu açmak, sınıfsız bir toplumun ve dayanışma üzerine kurulmuş bir kültürün temellerini atmak için geçici - hem de çok geçici - bir araçtır.

İşçi sınıfının gelişmesi içinde «kültürel kuruluş dönemi» fikrini daha somut bir şekilde açıklamak için sınıfların değil, nesillerin

tarihî gelişimini (birbiri ardısıra gelişini) ele alalım. Yar ıi - toplum gerilediği zaman değil, ilerlediği zaman - nesillerin ı ɔirbiri ardısıra gelmesi, herbirinin, kültürün o ana kadar ı biriktirdiği şeye kendi birikimini katması demektir. Fakat bunu yı ıpabilmeden önce her yeni nesil bir çıraklık döneminden geçme ık zorundadır: her yeni nesil, mevcut kültüre sahip çıkar, ve onu ı bir önceki neslin kültüründen az-çok farklı kılarak kendince deği ştirir. Bu sahip çıkma henüz yaratıcı değildir, yani kültür değerlerin ın yaratılması değil, sadece bunun bir öncülüdür. Bir bakıma, ı ɔu söylediklerimiz, tarihî [bakımdan] yaratıcı duruma gelmiş işç i kitlelerinin (proleteryanın) kaderi için de söylenebilir. Sadece şu nu eklemek gerekir: Proletarya, kültür çıraklığı safhasından çıkı madan önce, proletarya olmaktan çıkacaktır. Bir kere daha hatırlatc ılım ki Tiers-Etat'ın yüksek tabakası burjuvazi, çıraklığını feodal toplumun çatısı altında yapmıştı ve feodal toplumun bağrında da , kültür bakımından, eski yöneticiler kast'ını aşmış ve iktidarı el ı gecirmeden önce kültürün motoru haline gelmişti. Genellikle proletarya, özellikle rus proletaryası için durum bambaşkadır. P roletarya, burjuva kültürünün temel unsurlarını sindirmeden önce iktidarı almak, burjuva toplumunu özellikle ihtilâlci şiddete ba şvurarak devirmek zorunda kaldı. Çünkü bu toplum onun kültüre e rişmesini önlüyordu. İşçi sınıfı, kitlelerin kültür susuzluğunu giderm nek için devlet cihazını büyük bir tulumba haline getirmek istiyor. M lu-azzam bir tarihî kapsamı olan bir görevdir bu. Fakat kelime ler yerli yersiz kullanılmak istenmiyorsa bu iş henüz katıksız bir pr oleter kültür yaratmak değildir. «Proleter kültür», «proleter sanat », bızde, eleştirel bir anlayış olmaksızın, geleceğin komünist to ɔlumunu belirtmek için onda üç oranında; proletaryanın özel grup ılarının proleter kültürün bazı unsurlarını ele geçirdikleri olgusu -na işaret etmek için onda iki oranında, ve nihayet başı sonu bel -li olmayan fikirler ileri sürmek için de onda beş oranında kullanılmaktadır.

«Proleter kültür» kavramının ihmalci, yanlış ve tehlikeli bir şekilde kullanılışı konusunda yüzlerce misal arasında işte en yenilerinden biri: «ekonomik temel ve ona tekabül eden üstyapılar sistemi diyor, yoldaş Sizov, belirli bir devrin (feodal, burjuva, proleter devrin), kültür karakteristiğini teşkil ederler». Böylece, proleter kültür devri burada burjuva kültürü devri ile aynı çerçeve içine konmuştur. Oysa, burada proleter devir denilen şey, sosyal ve kütlürel bir sistemden bir başka sisteme kısa geçiş, yani kapitalizmden sosyalizme kısa geçiştir. Burjuva rejiminin yerleşmesinden önce de bir geçiş devri olmuşutr ama burjuvazinin hâkimiyetini başarılı bir şekilde devam ettirmeye çalışmış olan burjuva ihti-

lâlinin aksine, proleter ihtilâlin amacı, proletaryanın sınıf olarak varlığını mümkün en kısa bir süre içinde ortadan kaldırmaktır. Bu süre doğrudan doğruya ihtilâlin başarısına bağlıdır. Bunun unutulabilmesi ve proleter kültür döneminin feodal ya da burjuva kültür dönemiyle aynı çerçeve içine konulması şaşırtıcı değil midir?

Böyle olduğuna göre, bundan proleter bilime sahip olmadığımız sonucu mu çıkar? Materyalist tarih görüşünün ve ekonomi politiğin marksist eleştirisinin bir proleter kültürün paha biçilmez bilimsel unsurlarını teşkil ettiğini söyleyemez miyiz? Bir çelişki yok mudur bu sorularda?

Şüphesiz, materyalist tarih görüşünün ve değer teorisinin, hem proletaryanın sınıf silahı olarak hem de genellikle bilim bakımından muazzam bir önemi vardır. Sadece **Manifesto**'da bile bütün kütüphanelerdeki aldatmacalarla ve tahrifatla dolu kitaplardakinden çok daha fazla hakiki bilim vardır. Böyledir diye marksizmin, proleter kültürün bir ürünü olduğu söylenebilir mi? Ve gerçekte marksizmi sadece siyasî mücadelelerde değil, fakat aynı zamanda genel bilimsel meselelerde de kullandığımız söylenebilinir mi?

Marx v Engels küçük burjuva demokrasisinin saflarından doğmuşlardır ve aslında onları yetiştiren proleter kültür değil, küçük burjuva kültürüdür. Grevleriyle, mücadeleleriyle, ıstırapları ve isyanlarıyla birlikte işçi sınıfı olmasaydı bilimsel sosyalizm de olmazdı çünkü **tarihi zaruret** olmayacaktı. Bilimsel sosyalizm teorisi, ortadan kaldırmak için öldüresiye bir mücadele açtığı bilimsel ve siyasî burjuva kültürünün temeli üzerine kurulmuştur. Kapitalist çelişkilerin etkisiyle, burjuvazinin en gözüpek, en namuslu ve en uzak görüşlü temsilcilerinde burjuva demokrasisinin bütün insanların kurtuluşunu sağlaması görüşü, burjuva bilimin eleştiri silahıyla donanarak kendi kendini inkâra dönüştü. İşte marksizmin kökeni budur.

Proletarya marksizmde kendi metodunu bulmuştur, ama buna birdenbire ve bugün henüz tamamen erişmiş değildir, böyle olmaktan uzaktır. Bugün bu metod, esas itibariyle ve hemen hemen özellikle, **siyasî** amaçlara yaramaktadır. Diyalektik materyalizmin metodolojik gelişmesi ve bilgi alanına geniş şekilde uygulanışı henüz tamamen geleceğe ait bir şeydir. Ancak sosyalist bir toplumdadır ki marksizm sadece siyasî bir araç olmaktan çıkacak ve manevî kültürün temel unsuru ve aracı olan bilimsel bir yaratma metodu haline gelecektir.

(devam edecek)

DE

De bre kardeşim, de yiğidim, de
de öpeyim dillerini...
Al bilinçleri, savur gökyüzüne
yırtsın nice karanlıkları, yırtsın.
Dağı, taşı
kurdu, kuşu
ışıtsın.

Anlat kardeşim, anlat yiğidim, anlat
anlat, ayrık otlarının öyküsünü.
Yuvada vurulan kuşları, kalleşçe.
Tere bulanan,
kana bulanan alınları, anlat.
Daha söylenmeden susturulan türküsünü
özgürlüğün...

Haykır kardeşim, haykır yiğidim, haykır
haykır, aşıp gitsin ses duvarını...
Doyur açlığını kuşlarımın,
ışık sal dağ böceklerine,
uyandır uyuyanları.
Yön ver sonra
yön ver, ereklerine.

De bre kardeşim, de yiğidim, de
de şimdi
«Sıra sizde, hadiyin»
Işıkları bol bir ikindide
düş önlerine.
Bulmak için sabahı
yürü... yürü... yürü...
Karanlığın üstüne üstüne.

Abidin Nesimî

DİVAN EDEBİYATI TARİHİ

(Geçen sayıdan devam)

Anadolu'nun coğrafî konumunun yarattığı durum

Divan edebiyatının doğması, gelişmesi ve nihayet çökmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğması, gelişmesi ve nihayet çökmesi ile özdeştir. Buna göre, Osmanlı Divan Edebiyatı tarihi, Osmanlı İmparatorluğu tarihine indirgenmiş olur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi de Avrupa tarihinden bağımsız düşünülemez. Şimdi kısaca Avrupa tarihinin nitel karakterine değinelim :

1 — Avrupa kıtası, kendine yeter kıta değidir, yani bir tektonik olay olsa, Avrupa'dan gayri yerler çökse, Avrupa kıtası tek başına kalsa, Avrupalılar şimdiki hayatlarını yaşayamazlar. Buna karşılık, yine bir tektonik olay olsa, dünyamızda yalnız Avrupa ve Hindistan halsa, Avrupalılar şimdiki hayatlarını sürdürebilirler.

Öte yandan, yine bir tektonik olay olsa, Hindistan dünyamızda tek başına kalsa, şimdiki hayatını yine devam ettirebilir.

Demek ki, Avrupa Hindistan'a muhtaçtır. Oysa, Hindistan, Avrupa'ya muhtaç değildir. Bunun mantıkî sonucu, Avrupa'nın Hindistan'la bütünleşme yollarını araması, Hindistan'ın da bu konuda istiğna göstermesidir. Biz burada Avrupa derken Hansa Birliği'ne girmiş ülkeleri kastediyoruz. Başka bir deyişle, Mukaddes Roma - Cermen İmparatorluğu'nu ya da şimdiki A.E.T.'yi kastediyoruz. Bu da, Balkanlardaki Benaluka kavşak noktasında birleşen kara Avrupasıdır.

2 — Hindistan ile Avrupa arasındaki eklemliği (kara yolundan) Balkanlar ve Anadolu yapabilir. Bizim Anadolu dediğimiz yer Bağdat'da biter. Balkanlar - Anadolu Birliği dediğimiz kısım Benaluka - Bağdat arasıdır.

Acaba Anadolu bu eklemliği yapmaya, Benaluka - Bağdat yolunu sağlamaya yatkın mıdır? Cevabını hemen verelim: Anadolu için yatkınlık ne kelime!.. Anadolu, bunu yapmaya mecburdur. Çünkü: Anadolu kıtasında kişinin **belli sürede (mesela bir yılda)** ürettiği emtianın değeri, aynı süre boyunca yaşaması için gerekli emtia değerinden üçte bir kadar noksandır. Yani, Anadolu halkı, tarih boyunca, ürettiğini üçte biri kadar fazlasını tüketmektedir.

Peki ürettiğinden daha fazlasını nasıl ele geçirmekte ve onu tüketmektedir? Cevabını hemen verelim: Avrupa - Hindistan transit gelirlerinden.

Bu transit geliri sırasiyle: 1) kara-kervancılarını soyarak (Hasan Keyfa, Barzanî, Ermenak... çevreleri gelirleri gibi)... 2) kara-kervancılarının yol emniyetini sağlamak üzere onlardan haraç alarak (Karaman, Ertena, Zulkadir, Akkoyunlu... çevreleri gibi)... 3) kara-kervancılarının konaklama. hayvanlarını nallama, eğerlerini, semerlerini tamir etme gibi hizmetlerini yerine getirerek. Görülüyor ki, Anadolu'nun, Avrupa - Hindistan transitine önem vermesi, özellikle yol emniyetini ve yol huzurunu sağlama türünden gelirlere üstünlük tanıması, başka bir deyişle, merkezî bir devletin kurulmasını sağlamasını gerektirir.

Avrupa'yı Hindistan'a bağlayan belli başlı karayolları şunlardır :

1 — Route Royale - Şahane yol,

2 — İpek yolu,

3 — Baharat yolu.

Bunlardan Şahane yol, Anadolu - Balkanlar üzerinden Avrupa'yı Hindistan'a bağlar. Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarını kurdurtan yol da bu yoldur.

İpek yolu, Suriye - Irak üzerinden Akdeniz aracılığı ile Avrupa'yı Hindistan'a bağlayan deniz kervancılarının yoludur. Abbasî İmparatorluğu'nu kurdurtan yoldur.

Baharat yolu, Suriye - Irak, Kuzey Afrika kara kervanlarının yoludur. Hulefa-i Raşidin ve Emevî İmparatorluklarını yaratan yoldur.

Anadolu halkının tarihî kaderi şu noktada toplanır: Avrupa - Hindistan yolunun emniyetini sağlamak. Bu da şu iki hususu gerektirir: a) Avrupa - Hindistan transit yolunun emniyetini gerçekleştirmek, başka bir deyişle, Benaluka - Bağdat bir tek merkezî devlet kurmak, b) ipek ve baharat yollarını geçersiz kılmak, diğer bir deyimle, bu yolların güzergâhında merkezî bir devletin yaşamasına imkân vermemek. Bu durumu 10. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu sağladı ve bunu 12. yüzyıla kadar kör topal devam ettirdi. Bu görevi, 13-14-15. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu devam ettirdi.

Avrupa - Hindistan deniz yolunun bulunması ve Çarlık Rusya'sının gelişmesi, Avrupa - Hindistan transitinin Anadolu'dan uzaklaşmasını doğurdu.

Çarlık Rusyası, Avrupa - Hindistan transit yolunun Anadolu'dan geçmesini önlemek için bir yandan Adriyatik denizine, diğer yandan Hindistan'a inmeye çalıştı.

Osmanlı İmparatorluğu hayatiyetini korumak için hem Avrupa-Hindistan deniz yolunu, hem de Avrupa - Hindistan karayolunun kuzeye kaymasını önlemek zorunda idi. Hind denizinde Osmanlı - Portekiz savaşları, Akdeniz'de Yasef Alnusi olayları, Avrupa - Hindistan deniz yolunu önleme çabaları idi. Osmanlı - Rus savaşları, Avrupa - Hindistan yolunun Anadou'dan geçmesini sağlamaya yönelikti.

Pek doğaldır ki, Avrupa - Hindistan karayolunun itibarını yitirmesi, Avrupa kara kervancılarının (Hansa Birliği'nin) çıkarlarını da tehlikeye düşürüyordu. Bundan dolayı, Osmanlı - Hansa Birliği, birlikte hareket ederek, Avrupa - hindistan transit yolunu, şahane yolu sağlama bağlamak zorunda idiler. Tarihte beliren Protestan - Katolik çatışması, son tahlilde, Avrupa - Hindistan yolunun deniz veya kara yolu olması için meydana gelen çatışması-

dır. Tarihte (Drach Norch Osten) politikası denilen şey, yani 3 B hattı [B(Berlin), - B(Bağdat) - B(Bombay)] bunun son ucudur.

Buna karşılık, bu hattı işlemez hale getirmek üzere, biri yukarda kaydettiğimiz gibi Rusların Adriyatik ve Kafkasya - İskenderun hatları, diğeri İngilizlerin Kale - Kahire - Kalkuta (3K) hattı vardır.

Osmanlıların 19 ve 20. yüzyıllarda dış politikalarının mihveri **B-B-B** hattını savunmak ve **K-K-K** hattına karşı cephe alma şeklinde belirmiştir.

Buna göre Osmanlı tarihini üçe ayırmak mümkündür:

1 — (Benaluka - Bağdat) yolunu tam emniyete alıncaya kadar geçen dönem (Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş dönemi),

2 — Benaluka - Bağdat yolunun tam emniyete alındığı dönem (Osmanlı İmparatorluğunun kemal dönemi),

3 — Benaluka - Bağdat yolunun emniyetini yitirmesi, Osmanlı İmparatorluğunun yeni alternatifler araması dönemi (Osmanlı İmparatorluğunun yıkılış dönemi).

Buna paralel olarak Divan Edebiyatı da üç dönem geçirecektir :

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Divan Edebiyatının kuruluşu

Yukardaki açıklamaya göre Osmanlı İmparatorluğu Benaluka - Bağdat yolu imparatorluğudur. Burada daha önce Bizans İmparatorluğu vardı. Buna göre, bizce, Osmanlı İmparatorluğu, müslüman Bizans İmparatorluğudur. Oysa aydınlarımızın hemen hepsi bu görüşün karşısındadır. Osmanlı İmparatorluğunu Selçuklulara bağlamak eğilimindedirler. Pek doğaldır ki Osmanlı Divan Edebiyatı da aynı süreci izleyecektir.

Müteveffa dostlarım Sarı Mustafa ve Hasan Ali Ediz'e, Moskova'daki öğrenimleri sırasında Osmanlı İmparatorluğu edebiyatı ve tarihinin sürecini ne şekilde okuduklarını sorduğumda, bunu Ahmet Cevat Emre'nin görüşüne uygun olarak Selçuklulara bağlama şeklinde okuduklarını söylemişlerdi. Ayrıca Ahmet Cevat Emre'nin Türk tarihi derslerinde de aynı görüşü savunduğunu ve bu ders notlarının teksir edilerek çoğaltıldığını da sözlerine eklediler.

Arkadaşım Ahmet Cevad'ın kızı Leman hanım, bu teksirlerin bir suretini Moskova Harp Akademisi'nden getirtmeye çalışmıştı. Bunu başaramadığını biliyorum.

Osmanlı İmparatorluğu'nu Selçuklular'a bağlamada Ahmet Cevat yalnız değildi. Fuad Köprülü de aynı görüşte idi.

Biz bu görüşe katılmıyoruz. Bizce Osmanlı milleti ve Osmanlı edebiyatı, Benaluka - Bağdat yolunun merkezi bir imparatorlukla emniyet altına alınması hareketidir.

Bunu açıklayabilmek için çok kısa da olsa Hegel'in millet'in oluşumu görüşünü genişletmek gerekir. Hegel, millet'i ırk ile dinin sentezi, ırk'ı da etnik ve somatik karakterlerin sentezi sayar. Bu noktadan hareket edince, Osmanlı milletinin, muhtelif ırkları birleştiren, ticaret yapmayan fakat ticaret yapanları koruyan insancıl bir dine sahip olması gerekir.

Bizans yani·Doğu Roma 12. yüzyıldan sonra bunu yapamaz oldu. Çünkü Benaluka - Bağdat arasında Türkler ve Slavlar yer aldı. Bizans Ortodoks dini bunu sağlayamazdı. Yeni bir dine, insancıl heterodoks bir dine ihtiyaç vardı. Benaluka çevresinde yerleşen Bulgarlar, Boşnaklar, Sırplar yeni bir insancıl dini ortaya çıkardılar: **bugomillik.** Sözlükteki anlamıyla bugomillik, şia-i Hak demektir ki isevî bir heterodoksluktur.

Aynı tarihi dönemlerde Bağdat'da da Ehl-i Hak'çılık belirdi. Sözlükteki anlamıyla bu, şia-i ali demektir yani Muhammedi bir heterodoksluktur. Şia tek başına kullanılmaz. Çünkü şia, falanın dostu, taraftarı anlamına gelir. Şia- Hak, hakkın dostu, haktan yana, işa-i Ali, Ali'nin dostu, Ali'den yana demektir. Ali ile Hak özdeşleştirilebilirse, şia-i Hak ve Şia-i Ali özdeş olur.

O halde Benaluka-Bağdat yolunu emniyete almak, şia-i Hak ile şia-i Ali'yi, başka bir deyişle, bugomilik'le ehl-i Hak'ı, isevî heterodoksluk ile Muhammedî heterodoksluğu özdeşleştirmek veya telif etmek ya da senkronize etmektir. Nitekim bu yapıldı: isevî heterodoks (Bosna) devleti, savaşılmadan, Osmanlı İmparatorluğu'na katıldı.

İsevî heterodokslukla, Muhammedî heterodoksluk birleşti. Demetoka'daki Seyyid Ali Sultan tekyesi ve Kırşehir - Hacı Bektaş'taki Pirevi tekyesi, mücerred Babalık öğretisini benimsedi.

Vahdet-i vücud, vahdet-i şuhud öğretisi, yani Batînilik genelleşti. İsevî üçleme (Allah - İsa - Ruhul kuds), muhammedi üçlemeye (Allah - Muhammed - Ali)'ye dönüştü. Ali, Ruhul Kuds ile yani İliya ile özdeşleştirildi.

İsevilik ile Muhammedîliğin özdeşleştirilmesi bu yeni dönemin karakteristiği oldu.

Osmanlı Divan Edebiyatı, özü itibariyle, muhtelif variantlarıyla vahdet-i vücud, ya da vahdet-i şuhud görüşünü yansıtırlar. Şimdi buna kısaca değinmeden önce İsevî ve muhammedî felsefenin dayanaklarını açıklayalım :

İsevî ve Muhammedî felsefenin dayanakları

İsevî olsun, Muhammedî olsun, ortaçağ mümini, hem Aristoteles'e hem de Eflatun'a bağlanmak zorunda idi. Yani bu ikisi arasında seçme yapma değil, ikisini de kabullenme zorunda idi. Çünkü: Aristoteles, yaratıcı bir Allah kabul etmiyordu. Dünyada görülen her şey ebedî olarak vardı. Ancak bunları şu yada bu şekle dönüştüren bir Allah vardı.

Buna karşılık, Eflatun yaratıcısı bir allah kabul ediyor. Eşyanın bir başı olduğunu öne sürüyor. Yaratıcı Allah bunları belli bir düzene göre yarattıktan sonra ortadan çekiliyordu. Yani Eflatun'da düzenleyici Allah yoktur.

Gerek İsevî ve gerekse Muhammedî müminler, hem yaratıcı, hem düzenleyici Allah fikrini benimserlerse yaratıcı Allah hususunda Eflatun',u, yönetici Allah hususunda Aristoteles'i esas almaları gerekir. Buna karşılık, gerek İsevî ve gerekse Muhammedî heterodokslar, yaratmada Aristoteles'i, yenetmede Eflatun'u esas alırlarsa, tam anlamıyla bir allahsız, zındık, dehrî kişi olurlar.

Vahdet-vücud ve vahdet-i şuhud

Gerek İsevî gerekse Muhammedî heterodokslar tekvin ve fıtrat konusunda ortak görüştedirler. Bu görüş, özetle, şöyledir :

Evrende neyi görüyorsak yani neye şahadet ediyorsak (insan, hayvan, bitki, toprak... v.s.,) bunların hepsi aynı niteliktedir. Aralarındaki fark nitel değil niceldir. Hepsi aynı kökten gelmedir. Kadim Yunan'da kozmos dönemindeki (arche) görüşü gibi. İşte buna vahdet-i şuhud denir.

Bu vahdet-i şuhud'u vücuda getiren güçle yani yerine göre aynı özü bazen taş, bazen bitki, bazen toprak yapan güçle, bu maddî nesneler yani şahid (tanık) olduğumuz nesneler de aynı kökten gelir. Bir başka deyişle, evreni yaratan ile evreni yürüten ile, evren ayrı ayrı şeyler midir? Yoksa bunlar aynı kökten midir? Halik

ile mahluk'un, bir başka deyişle, âlem-i şuhud ile âlem-i mana'nın birliği var mıdır? Buna evet diye cevap verilir. Bu da vahdet-i vücuddur.

Hemen şunu söyleyelim ki, isevî heterodokslar (bogomiller) ile Muhammedî heterodokslar (Aleviler) bu ortak görüştedirler. Buna tehvid denir.

Ortodokslar da tevhidi kabul ederler. Ancak, bunu farklı bir şekilde tanımlarlar. Muhammedî heterodokslar (yani sünniler) tevhid ile halikin, zatının, sıfatının, efal'inin birliğini kastederler. Yoksa halik ile mahlukun birliğini değil!

İsevî olsun, Muhammedî olsun, hetorodokslar, görüşlerini Eflatun'a daha doğru bir deyişle nev-flatun'a dayatırlar. Şimdi kısaca Eflatun'un görüşüne değinelim. Eflatun'a göre iki âlem vardır : 1 — hisler âlemi, 2 — mana (ruh) âlemi... Hisler âlemi, mana âleminin bir yansıması ya da bir dönüşmesidir.

Eflatun'un bu görüşünü irdeleyelim: Dünyamızı, yani hisler âlemini, mana âleminin bir yansıması olarak kabul edersek, mevcut dünyanın dışında bir dünya ve bir Allah kabul etmiş oluruz. Yok, dünyamızı, yani hisler âlemini mana âleminin bir dönüşmesi kabul edersek, mevcud dünyanın dışında başka bir dünya ve bir Allah kabul etmemiz gerekir. Bu takdirde, Eflatun tam anlamıyla bir materyalist olmuştur. Diyalektik materyalizme beşiklik eder.

Bu açıklamamıza göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun kemal döneminin hetorodoks bir muhammedilik olması gerekir. Gerçekten de öyledir. Öz itibariyle, Osmanlı Divan Edebiyatı ve Osmanlı düşünüş tarzı heterodokstur. Sünnilik şeklindedir. Benaluka - Bağdat arasındaki halkları birleştirecek öğretinin ya isevî heterodoksluk (bugomillik) ya da Muhammedî hetorodoksluk (bektaşilik) olması gerekir. Birincisinin olması, liderliğin Bulgar-Sırp-Boşnak ve Arnavut'da olmasına, ikincisinin olması ise Oğuzların - Türkmenlerin - Kaşkâilerin, Moğolların, Osmanlıların, kısacası Türklerin liderlik etmesine bağlıdır. Bu birleşmede öncülük Türklere, tarihî bir zaruret olarak isabet etmiştir.

Şimdi Türklerin bu harekete ne şekilde lider olduğuna değinelim :

Anadolu'nun Osmanlılaşması

Türkler, Anadolu'ya bir 11. yüzyılda, diğeri de 13. yüzyılda olmak üzere, iki ayrı tarihte topluca gelmişlerdir.

11. yüzyılda gelenlere Türkmen, 13. yüzyılda gelenlere de Oğuz denir. Arada geçen iki asırlık süre dolayısıyle, Türkmenler 13. yüzyılda gelenlerle bağdaşamamışlar, ayrı bir kültür ve ayrı bir edebiyat yaratmışlardır.

13. yüzyılda Anadolu'ya Oğuzların göç etmesi, Moğolların Ortaasya'yı (Türklerin yurdunu) işgal etmesine, Türklerin de başka bir ülkeye (Anadolu'ya) göç etmelerine dayanır.

Oysa, Moğollar da Türklerin ardından Anadolu'yu istilâ etmişlerdir. Böylece, Anadolu'da üç müstevli yer almış ve Anadolu'nun bütünleşmesi ya da birleşmesi konusu ortaya çıkmıştır.

1 — (Moğol - Türkmen - Oğuz) kırmasında Moğol'un hâkim olmasından doğan bütünleşme (Çağatay). Bunun temsilcileri Ahmed Yesevî ve onun müridleri, halifeleri Höcendi, Harzemî, Seyfî, Seraî ve nihayet Kadı Burhanettin'dir. Kadı Burhanettin, içinde bulunduğu durumdan dolayı Azericeye önem vermiştir.

2 — (Moğol - Türkmen - Oğuz) kırmasında Türkmenin hâkim olmasından doğan bütünleşme (Selçuk). Bunun temsilcileri, Karaman oğlu Mehmet Bey'dir. Mevlana Celâleddin, Sultan Veled, Ulu Arif Çelebi'dir. Resmî dilleri Farsça idi. Ancak, Moğollar gücünü yitirdikçe Türkçe kuvvetlenmiştir.

3 — (Moğol - Türkmen - Oğuz) kırmasında Oğuz'un hâkim olmasından doğan bütünleşme (Rum). Bunun temsilcileri Hacı Bektaş Veli'dir. Bacian'ı Rum, Aluyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum, Gazıyan-ı Rum'dur. Yunus Emre, Taptık Emre, Şeyyat Hamza'dır.

Bu açıklamanın belirginlik kazanması için Hindistan - Avrupa bütünleşmesinde Anadolu'nun eklemleşme biçimini de açıklamak gerekir.

Çağatay doğrultusundaki bütünleşmede (Pakistan - Mısır), Selçuk doğrultusundaki bütünleşmede (Sasanî - Konya - Antalya), Rum doğrultusundaki bütünleşmede (Balkan) eklemlik yapar. Avrupa - Hindistan bütünleşmesinde, son tahlilde, balkanlının ya da horasanlının önder olması, sünnî - şiî çatışmasını doğurur. Hemen belirtelim ki, Osmanlı hanedanı bu konuda gayet hassas davranmış ve basiret-i içtimaîye göstererek mürecced Babalığı yaratmış, her hangi bir aile hâkimiyetinin doğmasını önlemiş, sünnilik, Alevilik aleyhine bir söz söyleyememiştir. Alevileri (Surh-ı Ser) ya da (Rafızî) olarak adlandırmıştır. Kanunî Süleyman bir şiirinde (Muhibbî) şöyle der :

Allah Allah diyelim, Ra'yet-i şalı çekelim
Gözüne sürme deyu, dud-ı siyahı çekelim
Paymal Eyleyelim İŞVERİNİ SURH-İ SERİN
Yürüyüp her yekân-ı şarka siyahı çekelim.

Öte yandan, Ahmed I de Şiîlere rafizî demektedir.

Ya ilâhi cümle ehl-i imanı mesrur kıl
Şark ü garbı Dar-al-islâm eyleyip ağfur kıl
Rafizîler katline azm etti Çiyş-i müslimin
Çar-ı yarın hürmeti için anları mansur kıl.

Osmanlı devletini ve dolayısıyle Osmanlı edebiyatını birçok aydınlarımız Selçuklara bağlamak eğilimindedirler (Fuad Köprülü gibi). Bir kısım aydınlarımız ise bunu Çağataylılara bağlamak isterler (Ziya Paşa gibi).

Geçen sayımızda bunun örneğini vermiştik. Biz bu eğilimlere katılmıyoruz. Biz Osmanlı devletini, daha çok, Karadenizin kuzeyinden Romanya - Bulgaristan üzerinden Balkanlara inen Kıpçak Türklerine ve onları isevî ya da muhammedî heterodoksilere bağlama eğilimindeyiz. Esasen, Osmanlı Edebiyatının kurucularının balkanlı olması, Ankara savaşında isevî Sırp ve Bulgarların Yıldırım'ı tutmaları, Türkmenlerin ve Moğolların (Ertana) Aksak Timur tarafına geçmeleri bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Hemen belirtelim ki, Aksak Timur - Yıldırım Beyazıd'ın Ankara yenilgisi olmasaydı, Türkmenler ve Moğollar Aksak Timur tarafını tutmasaydı Osmanlı İmparatorluğu Bizans'ın devamı olmaz, Sasanilerin devamı olurdu.

Pek doğaldır ki, Osmanlı Devleti ne Bizans'ın ne de Selçukların dillerini (Farsça) resmî dil yapamazdı. Ya Türkî - Türkmanî veya Çağatayî bir Türkçeyi benimserdi.

Hemen ilâve edelim ki Osmanlı şairleri bu konuda bir hayli tereddüd geçirmişler, bir kısmı Türkmanî'yi bir kısmı Çağatayî Türkçeyi seçmiştir.

Hafız Acem, Niyazi, Sami, Azmî, Salahî, Şürkrî-i Kürdî, Lamiî, Cemilî... Çağatayca şiirler yazmıştır. Hatta Cemilî'nin Sultan Süleyman'a ve İbrahim Paşa'ya sunduğu divanını Çağatayca yazmıştır.

Fatih Mehmet (Avnî) 'in de Çağatayca pek çok şiiri vardır. Bir ara Fatih döneminde resmî devlet dilinin Çağatayca olması bile söz konusu edilmiştir.

Pek doğaldır ki, burada birinci derecede etken Ali Şir Nevaî gibi, çağının en büyük şairinin Çağataycayı kullanmış olmasıdır. Birçok yerde Çağatayca'ya, Nevaî'ce bile denmiştir. Netekî Lâtifi tezkeresinde Fuzulî için, Nevaî tarzında bir şekl-i acaibi vardır der.

Osmanlılarda Çağatayca'nın yaygınlığına örnek olmak üzere Nedim'den bir gazel alalım :

Varıp köyünge yıglamak diledim bir bir suda tartıp
Bu gördümen sarı ol gamza tig-i serime satartıp
Alıp tiginne ilge sacı zerhin salmış arkaya
Minin kasdınga gelmiş üç doluk cam-ı sufa tartıp
Oşal ahu gözün kilmag için kıymaç öze kıymaç
Salar dünyala nahvet sürmesin ol pür cefa tartıp
Ser-i kuyunga barmak ihtiyarım parlatır sanman
Gönlünü iletürür kuvvet bile, zülf tuta tartıp
Nevaî ruhu gelgindin Nedima küp tapar lezzet
Terennüm eylę kaçını yalıg ün salıp neva tartıp

Çağatayca ile Türkçe arasındaki ayrıntılardan bu şiirde rastlanılanların başlıcaları: ismin (e) halinin (ge) şeklinde olması, fiillerin çekiminde öznenin fiilin sonuna gelmesidir. Buna karşılık, Türkmanîye üstünlük tanıyanlar da olmuştur. Meselâ, Bidarî, Sehabî, Mesihî-i Şarkî, Mervî gibi... Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülünde Akdeniz «katolik», Orta Avrupa «Bugomillik», İran «Horasan Erenleri» çatışmasını edebiyatımızda izlemek mümkündür. Tokatlı Lâli'nin, Mesihi'nin, Gülheşri'nin, hatta Fuzulî'nin eserlerinde de görmek mümkündür. Bu konuyu başka bir yazımızda ele alacağız.

Anadolu'da Oğuz Türkçesinin yerleşmesini sağlayanların başında Garipname - Maarifname yazarı Aşık Paşa, Alevan Çelebi, Şeyh Elvan-i Şirazi, Niyazî gelir. Özellikle Osmanlıcanın teşekkülü, Osmanlı padişahlarının sanatsever olmaları, tam anlamıyla bir **mecenat**'lıkta bulunmalarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kemal dönemi aynı zamanda Divan Edebiyatı'nın da kemal dönemidir ki bunun özü hakkında yeteri kadar bilgi verdik.

Avrupa - Hindistan karayolunun, Yani Benaluka - Bağdat kısmının yol emniyeti sarsılınca Divan Edebiyatı da aynı sarsıntıya uğrar. Devlet şairlerine para vermek imkânı kalmaz.

Ortada iki eğilim belirir: 1) Osmanlı İmparatorluğunu eski satvetine, yani Benaluka - Bağdat hattının işler hale getirilmesine

yönelik eedbiyat. Bunu Nabi temsil eder. 2) Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmesine imkân yoktur. Günümüzü gün etmeye, felekten gün çalmaya bakalım görüşüne yönelik edebiyat. Bunu da Nedim temsil eder.

Nabi ekolü - Nedim ekolü

Nabî'nin hayatı hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ancak onun Müsahip Mustafa Paşa'ya intisap ettiğini, Mehmet V'den caizeler, atiyyeler kopardığını, fakat devlet şairi olamadığını, kendisine Halep'te bir çiftlik verildiğini Çorlulu Ali Paşa döneminde bu çiftliğin elinden alındığını biliyoruz.

Nabi hayatını hep mesenler sayesinde koruyabilmiştir. Nabi'nin sünni yada alevî olduğuna dair tezkirelerde bir kayıt yok. Fakat kendisinin yazdıklarından Bektaşi olduğu anlaşılıyor. Şöyle ki: Sünniler, imam Ali'den ve diğer Hülefa-i Raşidin'den, Allah ondan razı olsun anlamına (Radiallah anh) şeklinde söz ederler. Oysa, Aleviler, imam Ali'den, Allah ona yüzünü ikram etti anlamına (kevremallâhu cevhe hu) şeklinde söz ederler. Diğer halifeleri halife saymazlar. Nabi de divanında aynı yolu izlemiştir. Divanına tevhid ile başlamıştır. Nabi Ekolünün en önemli şairlerinden biri olan Antakyalı Münif, (Nach-ül belağa) daki sözlerin tefsiri ile Divanına başlar. Allah'a hamd de bulunmaz. Bu suretle yedi imamcı olduğunu, Allahın insanda (imam Ali'de) kendini gösterdiğini anlatır. Nabi ekolü mensupları hep bektaşidirler.

Nedim ekolü, gününü gün etmek isteyenlerin ekolüdür. Benaluka - Bağdat yolunun emniyete alınamayacağı kesinleşince bu sefer Kuzey Afrika üzerinden Avrupa - Hindistan eklemliği ortaya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu bu rantı sağlamak için Tanzimat hareketine geçti. Ve Tanzimat edebiyatı doğdu. Bu konuyu ayrı bir yazı dizisi halinde Yeni Adımlar'da ele alacağım.

Burada ana hatlarıyla vermeye çalıştığım Divan edebiyatı tarihini genişletilmiş olarak yakında kitap halinde yayımlayacağım. İncelemede görülen boşlukları böylece doldurma imkânı olacaktır.

iki taktik

lenin

SUDA YAYINLARI

orhan suda P. K. 1 sirkeci - İstanbul